

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 12, грудень 2014

Свідоцтво про реєстрацію

Серія KB № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук

М. С. Вашуленко, д-р пед. наук

С. А. Гальченко, канд. філол. наук

Н. Б. Голуб, д-р пед. наук

А. В. Градовський, д-р пед. наук

А. Б. Гуляк, д-р філол. наук

С. О. Жила, д-р пед. наук

В. О. Зайчук, канд. пед. наук

А. Й. Капська, д-р пед. наук

Л. І. Мацько, д-р філол. наук

В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук

С. П. Паламар, канд. пед. наук

В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук

П. І. Розвозчик, заслужений учитель України

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук

А. Л. Ситченко, д-р пед. наук

О. В. Слоньовська, канд. філол. наук

В. І. Шуляр, канд. пед. наук,

заслужений учитель України

Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою

Інституту педагогіки НАПН України

Протокол № 9 від 24 листопада 2014 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

Буряк Олена. Борис Харчук «Планетник»: жанрово-композиційна специфіка, проблематика, образна система. 2

Сучасна дитяча література

Литвиненко Сергій. «Святковий вінок» українським дітям від Ольги Будугай. 7

Фахові проблеми

Сергієнко Антоніна. Забезпечення емоційно-ціннісної змістової лінії на уроках української літератури. 10

Доценко Оксана. Кольористика як засіб асоціативно-образного бачення твору. 13

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

Галушко Максим. Сучасні стратегії розвитку професійної компетентності майбутніх словесників у процесі вивчення повісті О. Довженка «Зачарована Десна». 16

Планування

Фасоля Анатолій. Календарне планування уроків української літератури. 6 клас, II семестр. 18

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Назаренко Людмила. Система уроків з вивчення творчості Олександра Довженка. Урок другий. 26

Мушинська Ольга. Вивчаємо творчість Уласа Самчука. Уроки третій і четвертий. 30

Учитель року – 2015

Лінкевич Людмила. Поетична збірка Івана Франка «Зів'яле листя». 35

Аналіз одного твору

Азьомов Віктор. «Безсмертя любові визнаю...» Психологічний аналіз новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном» (продовження). 38

Література рідного краю

Небеленчук Ірина. Твори М. Лєскова і Л. Толстого в контексті вивчення літератури рідного краю. 43

Тематичний покажчик статей, надрукованих у журналі «Українська література в загальноосвітній школі» у 2014 році. 46

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 14-

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2014

Борис Харчук «Планетник»: жанрово-композиційна специфіка, проблематика, образна система

Олена Буряк,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

У статті висвітлюються художні особливості твору Бориса Харчука «Планетник»: визначено риси легенди, притчі, повісті його жанрової структури, з'ясовано характер сюжету й функції позасюжетних елементів, окреслено ключові проблеми, схарактеризовано образ головного героя.

Ключові слова: жанр, легенда, притча, повість, композиція, сюжет, художній образ.

Творча постать Бориса Микитовича Харчука, що, за словами Л. Тарнашинської, «розвивалася в силовому полі шістдесятництва, ним наснажувалася і його збагачувала й підживлювала» [24, с. 13], на жаль, перебуває на периферії наукових інтересів сучасних літературознавців. А жанрово розмаїтий літературний доробок цього непересічного митця (романи: «Волинь» (у 4-ох томах, 1959–1965), «Місяць над майданом» (1970), «Хліб насущний» (1976), «Кривняки» (1984); повісті та оповідання: «Йосип з гроша здачі», «З роздоріжжя» (1958), «Станція «Настуся» (1965), «Закам'яний вогонь» (1966), «Зазимки і весни» (1967), «Неслава» (1968), «Горохове чудо» (1969), «Помста» (1970), «Материнська любов» (1972), «Школа» (1979), «Невловиме літо» (1981), «Облава» (1981), «Подорож до зубра» (1986); опубліковані вже після смерті автора роман «Межі і безмежжя» (написаний 1966), повісті «Українські ночі» (1988) та «Мертвий час» (1987), начерки роману «Плач ненародженої душі» (1980-ті роки)) потребує свого ґрунтовного вивчення, адже цікавий насамперед втіленою в ньому оригінальною філософською концепцією людини, що має національне світоглядно-ментальне підґрунтя.

Творчі пошуки письменника в історико-літературній парадигмі шістдесятництва аналізує С. Гречанюк [7], [8]. Біографію «*наче складеного з гострих кутів*» (Анатолій Дімаров) [10, с. 16] Бориса Харчука використав О. Васишин для ілюстрації метаморфоз культури в часи тоталітаризму. Реставрація повноформатного портрета митця відбувається завдяки публікації спогадів сучасників М. Слабошпицького [19], П. Сороки [21], [23], інтерв'ю з матір'ю [3], зворушливих дитячих споминів доньки – відомого літературознавця Р. Харчук [29]. Вагомий внесок у дослідження літературного доробку письменника зроблений І. Співак [24], [25], котра визначає поетикальні особливості його повістей у зв'язку з розвитком художнього мислення, еволюцією стилю прозаїка. М. Слабошпицький [18], І. Маслов [13], Г. Сивокінь [16], [17] висвітлюють ідейно-змістові доміанти, проблематику повістей і романів Б. Харчука. Ю. Ярмиш [32] аналізує художні особливості Харчукових творів для дітей. Оригінальністю підходу й глибиною осмислення відзначається студія Л. Тарнашинської [26], в якій осмислено значення системи символів і їхні функції в ритмізації прози Харчука. П. Сорока [22] зосереджує свою увагу на з'ясуванні художніх вимірів образу матері – одного з домінантних

у Харчуковій прозі. А. Борчук [1], Г. Будзан [2], Г. Дзюба [9], І. Фарина [27], Г. Чернихівський [31] сприяють популяризації імені письменника серед читацького загалу.

Своєрідною компенсацією недостатньої уваги до творчості Б. Харчука є введення до шкільного курсу його дивовижної повісті «Планетник» – твору екзотичного в українській літературі у всіх відношеннях.

Л. Дяченко-Лисенко й С. Коваленко [10] та І. Ханчук й О. Янкович [28] вибудовують у своїх статтях продуктивну компаративістську паралель Борис Харчук «Планетник» – Антуан де Сент-Екзюпері «Маленький принц», зіставивши образи головних героїв, переважно через їхні взаємини зі світом. Л. Коваленко, Л. Щербина [12] вивчають специфіку художнього втілення авторської ідеї, проблематику повісті Б. Харчука «Планетник». Цікаві методологічні алгоритми роботи з твором запропоновано в студіях Г. Палієнко [14], [15].

На сьогодні актуальним лишається з'ясування художньої природи, зокрема жанрової специфіки твору Б. Харчука, уточнення ідейних філософських смислів – це і є завдання, які ми ставимо перед собою в цій розвідці.

Повість Бориса Харчука «Планетник» – один із найцікавіших і, водночас, найскладніших для розуміння творів у шкільному курсі «Українська література» (7 клас). Складність аналізу обумовлюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Визначальний об'єктивний фактор – синтетична художня природа твору, що виявляється зокрема на жанрово-композиційному рівні.

Визначення жанрового різновиду цієї повісті представлено авторською дефініцією «повість-легенда» і науковою – «повість-притча». Обидва жанровизначення мотивовані, хоча акцентують різні риси твору.

Сам автор визначає твір як «**повість-легенду**», подаючи додаткові аргументи безпосередньо у творі: розповідь Олени Булиги про Планетника представлена як легенда: «... *Олена Булига зосереджено й помірковано оповідала мені легенду про Планетника (Тут і далі виокремлення наше. – О. Б.), оповиту чарами давніх часів і наче облиту мінливим сьйомом місяця*» [30].

Оповідач – дуже стара жінка: «*їй було, може, всі сто літ*», «*безсрібненниця – про гроші не хотіла й чути*» [30], а тому з її вуст легенда звучить як сакральна розповідь, що містить важливі знання.

Канони цього жанру витримані переважно на змістовому рівні.

Легенда (лат. *legenda* – те, що має бути прочитаним) – прозовий жанр фольклору: народний переказ про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповиту фантастикою, казковістю [11, с. 105].

Фантастичний зміст легенди трактується як **диво, творене незвичайними людьми, тобто претендує на правдивість, хоча й виняткову, особливу.**

У повісті Харчука головний герой втілює тип легендарного образу: загадкове вже саме походження Планетника «**прилетів з вирію казки на свій берег**» [30].

Хлопець, наділений надзвичайними здібностями, здатний творити дива. Він – людина з особливою душевною організацією, тонко відчуває життя природи і себе органічною її частиною: «*З ранньої весни й до морозів не хотів повертатися до хати, навіть у ній спати, бо на те була клуня. Він ріс, як біб на городі, як журавель на болоті*» [30].

Про це свідчить зокрема духовний зв'язок героя з нарцисом: «*Раптом він побачив, як довга стрілка зі своєю бубляшечкою повертається й тягнеться до нього. Малий так злякався, що його аж затрясло. Він заляк. Очі затьмарило. Він щільно їх склепив і обмілів. Відчув, як йому щось діється всередині, – ласкаве й трепетне, чисте, урочисте й високе... Хтось начеб розсклепив йому очі, хтось начеб узяв його за руку й повів. Хлопчик навшпиньки підступив до кущика, присів і розкинув рученята. Бубляшечка захиталася на довгому стеблі, пориваючись то до однієї, то до другої його долоні. Він не доторкався до пуп'янка. Довге стебло витягнулося ще дужче, і бубляшечка почала розпускатися*» [30].

Планетник розуміє мову тварин: «*Маленьке телятко, дрібні ягнятка жили в хаті. Хлопчик розумів їхню мову, сам мукав і бекав: разом чекали тепла*» [30].

Він може впливати на природу, наприклад, зупинити хмару, рятуючи село від зливи: «*Хлопець вдивлявся в чорний небозвід, наче хотів розняти хмару і, несамовитий, пробивав її залякними кулаками...*

– *Туди і йди!* – крикнув до хмари. – *Посувайся!* – і дивився ще різкіше, і ще нахрапістіше гнав її кулаками.

Угорі заклекотіло, загуло. *Невблаганна холодна хмара зрушилася з місця.*

Хлопчик побачив, як це сталося: хмара зворохобилася, заклубувала, піднімаючись над ним. Він стояв на городі, врісши по коліна в землю. Гроза перейшла на ліс. Виглянуло сонце, і світ обновилося» [30].

Отже, легендарність головного героя увиразнюється передусім шляхом змалювання його поведінки, вчинків.

Важливу роль в цьому відіграє й характеристика іншими персонажами.

Винятковість дитини відчуває знахарка: «– **Малий? Хай він і без штанів, але більше знає іншого старого, більше за мене!** – гримала, стоячи на порозі й постукуючи кочергою» [30].

Вороже налаштована сільська громада визначила особливий суспільний статус хлопця, ім'я Планетника обростає чутками, що гіперболізують і демонізують його дар: «*Село подекувало, що Планетник знається з Водяником, русалками, що він заодно з Лісовиками й Лісовками, що його слухається Польовик... Якби він схотів, то міг би обернутися у Вовкулаку. Ходили всякі плітки від заздросців. Навіщо йому така нечисть, як Вовкулачисько? А от з чистими духами, які бережуть води, ліси і поля, мабуть, зустрічався не раз. Правда, старим і дорослим навідріз*

заперечував, що є, що може бути щось подібне, а дітям оповідав, хто пасе дерева, звірів, рибу...» [30].

Характеротворчий портрет акцентує жагу пізнання й гуманістичне начало героя: «*Блаваатокий – у тих очах назавжди поєдналися гострий розум і мрійливість. У них світиться стримана, лагідна, мовчазна душа. У виразі обличчя, в найменших порухах голови вгадується чуйність, сторожкість, напружена увага до шурхотів і запахів. Він і птах, і мисливець, в його душі живуть всесвітні тривоги – великий страх, але ще більша цікавість і боязка, невтолима жадоба пізнання. Такий чередник*» [30].

Акцентує винятковість й ім'я героя:

за словником, «**ПЛАНЕТНИК, а, чол., заст.** –

1. **Астроном.**

2. **Той, хто вгадує майбутнє на підставі розташування й руху зірок; астролог**» [20, с. 562].

Художній контекст засвідчує **варіювання автором значення імені: наголошується здатність прогнозувати майбутнє через природу**, але природна сфера, з якою встановлено зв'язок, у творі значно ширша, не обмежується лише небом.

Розвиток сюжету завершується варіативною розв'язкою історії про Планетника: «**З настанням дня шукали Планетника, але не знайшли. Чи він розтанув у небі, чи запався в землю?**» [30].

Така невизначеність оповиває містичним флером постать головного героя й, водночас, збагачує філософський ідейний вимір драматичним бароковим акцентом: людина приречена бути розчакнутою між землею і небом (тілом і духом), духовні поривання завжди будуть стримуватися прикутістю людини до землі.

Отже, у творі Б. Харчука **яскраво виявлені жанрові риси легенди на змістовому рівні: незвичайність головного героя**, що виражається у вмінні розуміти природу й впливати на неї, способі життя (відстороненість від суспільства й органічна вписаність у світ природи), **загадковості його походження й зникнення**. Образ не перетворюється на фантастичний через поєднання незвичайних якостей Планетника з реалістичними рисами: історичні прив'язки, спосіб життя як звичайного селянина (обов'язки по господарству: доглядав курчат, каченят, гусенят, пізніше став сільським чередником).

Ознаки притчі виявляються у творі зокрема через дидактичність ідеї, хоча її художнє втілення лише частково збігається з притчовим.

У «Планетнику» можна визначити два способи трансляції ідеї:

1) так звана «рупорна» її трансляція у формі уроків дідо Капуша, що характерна для останньої, «декодують» структурної частини притчі;

2) втілення через розгортання драматичної колізії «людина – природа»: загибель нарциса, виплеканого хлопчиком, прагнення Планетника подолати хмару, щорічна виснажлива боротьба за врожай.

На образному рівні притчовість слабо виражена. Для притчі характерні алегоричні образи, а образна система повісті Б. Харчука розмаїта за своєю художньою природою, представлена різнотипними образами: реалістичними (Олена Булига, агроном, мати, селянин, ворожка), реалістично-фантастичним (Планетник), символічним (нарцис), алегоричним (дідо Капуш – втілення мудрості природи). Таким чином, із притчею твір споріднює наявність алегоричного образу дідо Капуша. Функціональна значущість цього персонажа, який активно працює на втілення ідеї, суттєво посилює притчовість твору.

Важливу роль у творі відіграє **символічний образ Нарциса** – альтер-его героя, проекція його Я: «Ця квітка на довгій ніжці була вся біла, а всередині рожевий віночок – непорочність зі знаком сонця» [30]. Роздуми Планетника засвідчують відчуття спорідненості з нарцисом: «Прогнаний дітьми, нагриманий матір'ю, він посмутнів, став журно задумуватись. Чи в ньому щось зламалося, що перецьвів, не доцьвівши, як побита градом квітка – його нарцис?» [30]. Доля нарциса суголосна долі Планетника: нарцис загинув, але зберігався в пам'яті хлопця, – герой покинув сільську громаду, але воскрес у легенді.

Таким чином, **із притчею** твір Б. Харчука **споріднює дидактичність ідеї й прямий спосіб її художнього втілення** через настанови Капуша.

Цікаво, що жанровий синкретизм твору – поєднання ознак легенди і притчі – гармонійно виявляється через тандем Планетник – Капуш, презентований реалістично-фантастичним (легенда) й алегоричним (притча) образами, що представляють ключову проблему твору «людина і природа», засвідчуючи паритетність легендарного й притчового начал твору.

Безперечно, виклад історії про Планетника як такої, що відбулася насправді, наближає твір до легенди, але разом з тим вона має й іманентне, алегоричне, тобто притчове звучання, таким чином генеруючи ідейний дидактизм, збагачуючи ідею новими нюансами.

Специфіка сюжету «Планетника» відповідає канонам повісті.

На відміну від одно- або малоепізодних сюжетів легенди й лаконічного сюжету притчі, де «відсутні окреслені характери, показ розвитку подій» [11, с. 169], **сюжет твору Б. Харчука розгорнутий** (пошуки Планетником ключів до таємниць природи близько 10 років, **складається з окремих епізодів**), багатий на перипетії: зображена **духовна еволюція героя, переосмислення ним життєвої мети, кардинальна зміна взаємин із природою.**

Однолінійний сюжет твору збагачується завдяки **подвійному конфлікту**: 1. «Планетник – природа», що завдяки спілкуванню з Капушем вирішується через переосмислення героєм призначення людини, її ролі й місця у світі; 2. «Планетник – суспільство», що лишається відкритим, сягає кульмінації наприкінці твору (звинувачення героя в нанесенні шкоди селянам і його ув'язнення).

Конфлікт «Планетник – суспільство» виявляється переважно через негативне ставлення до героя інших персонажів:

— **зздрість дітей, відторгнення ними хлопчика:**

«Сільські вітрогони прийняли його до свого гурту: ніхто не вмів скачати такого м'ячика. Але й ніхто не міг зрівнятися з ним, граючи в гилки. **Діти розсердилися на нього, викрали м'ячика, а його прогнали**» [30];

— **нерозуміння героя матір'ю:** «Він запитав маму, чому його проганяють, кривляються, кидають у нього камінцями, й **дістав за це між плечі штурхана**» [30].

Герой відторгнутий людьми («Сам і сам – завжди сам» [30]), намагається позбавитися відчуття самотності й відкриває для себе світ природи: «Він уже не хлопчик – хлопець. Гнаний, кривджений і безпритульний, – усе шука, до кого б прихилитися й пригорнутися.

Прихилиться до берези: вона шумить, гуде, губить листячко і голубить його. Пригорнеться до трави: вона шелестить, гомонить, пахне і милує його.

А то викреше вогню, розкладе багаття. Сидить, гріється. Солодкий дим нагадує землю, на якій живе. **Хіба самітний?**» [30].

Композиція твору Б. Харчука суттєво відрізняється від легенди і класичної притчі наявністю позасюжетних елементів (обрамлення, пейзажі). Колористичні пейзажі презентують світобачення головного героя, його витончене, естетизоване відчуття світу.

«Хлопець дивився на червоні, вишневі, на ледь видимі у срібних туманах зірки, запам'ятовуючи їх. Зоряна картина неба мерехтіла і миготіла, змінюючись. Мінялися й самі зорі. Червоні засвічувалися зелено, зелені вишневіли, а то ставали блакитними. А простори неба, його глибини, чорніли і ніби дихали холодом...» [30].

Художнє обрамлення в повісті забезпечує виникнення часової ретроспективи, адже в обрамленні актуалізується теперішній час (на що вказують такі лексеми, як «агроном», «спутник» тощо), відповідно, бабуся розповідь квартиранту про Планетника – уявна мандрівка в далеке минуле.

Прикінцева частина обрамлення представлена одним реченням: «Як почув, так і передав я цю легенду – слово в слово з уст Олени Булиги, в якій квартирував у **Вербівцях**» [30], засвідчуючи ще одну **рису легенди** як фольклорного твору – **її усне побутування**, залучаючи читача до кола вибраних, уповноважених зберігати й передавати важливу інформацію іншим поколінням.

Ключові проблеми твору «Планетник» мають філософський характер.

Центральна проблема **«сене людського життя»** (проблема людської самореалізації, «місце і роль людини у світі») органічно поєднана з проблемою **«людина і природа»**, через яку й пропонуються шляхи її розв'язання.

Сюжет твору підпорядкований зображенню духовної еволюції людини через спілкування з природою.

Духовне зростання героя виявляється насамперед через **зміну його світоглядних орієнтирів, життєвої мети в процесі спілкування з природою, долання конфлікту.**

Можна визначити кілька **етапів духовного зростання Планетника, який роздвоєний між двома полюсами – творчим, продукованим любов'ю до світу, й руйнівним, актуалізованим агресією егоїста**, яка породжена домінуванням людини над природою.

1. Утілення творчої мрії Планетника, породженої любов'ю до світу:

«**Самому щось посіяти і щоб воно зійшло**» [30].

Хлопчик виростив нарцис, відчув радість від цієї праці: «Відчув, як йому щось діється всередині, – ласкаве й трепетне, чисте, урочисте й високе...» [30].

2. Фактор, що вплинув на зміну мети, – **град, який знищив виплекану хлопчиком квітку (конфлікт людина–природа):** «Він і не помітив, як з мокрого кутка – з північного заходу насувалося рогате хмарище, мовби чорний-пречорний бугай... Він хльоскав вогняним хвостом, ревів, наставивши роги, а з-під його ратиць **сипався дощ із градом**» [30].

«Ковзаючись і зашпортуючись, прибіг на город і запізнівся: висока ніжка нарциса зламалася. Голівку їй відтяло, пелюстки розкидало й прибило болотом, а сам кущик розпався. Його присипало градом. **Квітка перестала жити**» [30].

Природа постала як агресор, що не зважає на людські плани. У хлопця виникає бажання перемогти хмару (помститися за квітку), довести свою перевагу над природою.

«**Малий почервонів, зціпив зуби і міцно стиснув**

кулаки. Впершись ногами в землю, він підняв угору голову... Він підняв свої міцно стиснуті кулаки і, грізний, похмурий, пішов проти хмари. Сорочка розпаняна, а очі палають. Блискавки ламалися над його головою... З дерев опало, згорнувшись, молоде листя, а цвіт згорав й іржавів. Небо темніло, бив грім, аж земля вгиналася. Ще густіше полив дощ. Як з відра. І град, завбільшки з горобині яйця, знищував городину.

Хмара облягла, накривши світ, і стояла непорушно. Хлопець вдивлявся в чорний небозвід, наче хотів розняти хмару і, несамовитий, пробивав її закляклими кулаками. Не схилився, не ховав свого лица від дощу й граду... » [30].

Прагнення творити вимагає вміння захищати, що тлумачиться героєм як здатність **перемагати природу**: «Я, мамо, виплекаю квітку – я стану над громом...» [30].

3. Знахарка, яка лікувала хлопчика, дає **настанову утверджувати, захищати красу (гармонію)**: «Знахарка пильно глянула, що там. Не повірила, поставила свої долоні дашком. Приглянулася і швидко щось зашепотіла.

– **Краса... Краса...** – видобувала із себе раз за разом це єдине слово, то захоплюючись, то жахаючись.

Раптом спохмурніла, замахала руками, начеб від когось сахаючись, а тоді повернулася до хлопчика й стала перед ним на колінах, як перед святим.

– **Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати... Іди...** » [30].

Слова знахарки змінили вектор духовних пошуків героя, допомогли пізнати себе й визначитися з життєвою метою, адже жінка відкрила хлопцю призначення властивого йому тонкого відчуття краси: «**Народжений для краси, міг бачити її скільки завгодно й де завгодно...**» [30].

Виникає **низка проблем**, розв'язання яких необхідне для реалізації визначеної мети:

а) Осягнення сутності краси (що є красивим?). Пошуки краси.

Відкриття краси природи через відчуття гармонії з нею.

«Хлопець наблизився до дзвіночка, щоб погладити. Простягнув руку й тут повторилося те саме, що колись із нарцисом. Блакитна квітка сама потягнулася до нього. Він узяв її в руку, і вона, крутнувшись, заворушилася в його руці. Ніжні пелюстки торкнулися до пальців, передаючи їм свою ніжність. І раптом багато дзвіночків розпустилися навколо – вони розцвітали із блакитним дзвоном.

– **Краса...** – промовив хлопець і наче онімів. Йому хотілося обняти всенький світ. Він відчув у собі таку силу, що перед нею не було нічого неймовірного» [30].

б) Пошуки шляхів збереження краси.

«**Як мені зберегти цю красу?** – думав він. – **Як? Щоб ця краса не боялася ні грому, ні морозів?** » [30].

Відкриття способу збереження краси – любові: «**Красо моя,** – промовив чередник. – **Я візьму й поселю тебе у свої груди**» [30].

4. Уроки дідо Капуша – як правильно вибудувати стосунки з природою, світом.

– «**Людина – дитина неба й землі**» [30].

Усвідом свою сутність: людина – драматична суперечлива істота, розчакнута між духовним і тілесним.

«**Шукай пізнання у трьох коренях – у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі**» [30].

Пізнавай світ навколо, щоб пізнати себе.

«...**Повинен знати стільки, скільки може знати людина**» [30]. Звучить біблійна алюзія: вчасно зупинись у пізнанні, відчувай межу, яку не можна переступити. Людина має знати стільки, щоб не нашкодити собі і світу.

«...**Щоб жити і вдосконалюватися – піднятися до краси і сили природи**» [30].

Ідеал буття – природа.

«**Життя землі залежить від життя сонця...** » [30].

«...**Що відбувається в небі, те відразу ж дістається і землі**» [30]. «**Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно – вийшли із землі**» [30].

У світі функціонує закон взаємодії, взаємозалежності. Людина – органічний елемент природи, залежний від неї, підпорядкований її законам, як і будь-яка інша природна реалія.

– «...**Світ збудувався і держиться на двох силах – на потузі любові й на потузі терпіння**» [30].

Закон любові і терпіння мусить визначати життєву стратегію людини, її поведінку в суспільстві і взаємодію з природою.

Любити цей світ необхідно у будь-яких виявах, треба бути терплячим і наполегливим у досягненні мети: «**Б'є грім, молотить град, а ти плекай свій нарцис...**» [30].

Така життєва стратегія обов'язково дасть результат, приведе до самовдосконалення: «...**З любові й терпіння народжується людина і хліб**» [30].

– «...**Найвища радість людини – орати й сіяти**» [30].

Людина повинна бути творцем у природі – хліборобом, трудівником. Здатність до творчості відрізняє людину від інших реалій природи, визначаючи цим самим її особливий (але не домінуючий!) статус.

5. Мета Планетника порівняно з першопочатковою – перемогти природу – **кардинально змінюється** під впливом Капуша, який учить його законам існування в природі та власного, часто гіркого досвіду: «**Я хочу жити у згоді з людьми, з усім...**» [30], бути активним і жити в гармонії з природою за її законами: «**Не стояти осторонь спостерігачем, а бути у самій середині цієї краси, належати їй, як і вона тобі, її закон – твоє правило...**» [30].

6. Корекція мети Планетника відбувається під час останньої зустрічі з Капушем: **пам'ятай, що ти людина – духовна, творча особистість, а тому мусиш прагнути більшого, ніж птахи і тварини.**

«– А ти думав, що все можеш? Колись маленьким ти похвалявся мамі, що станеш над громом. Знімайся, ставай...»

Ці слова, як сіль на рану: хлопець понурився.

– **Наскреготався зубами? Тебе перелихоманило? – глузує учитель. – Учись перемагати самого себе, поборювати слабкість і бути хоробрим.**

– **Учителю, я нікчемний від найнікчемнішої комашки, – вихопилося з нього.**

– **Ти нижчий трави і тихіший води? – кипить дідо Капуш. – Невже ж дні і роки навчання пропали марно?**

Вони стояли перед ворітьми райдуги. І старий сказав: – **Ти людина...** » [30].

Отже, головний герой пройшов складний шлях духовних пошуків, усвідомлення свого призначення на землі, місця й ролі в природі: первинне бажання домінувати над природою змінилося прагненням співіснувати з нею в гармонії – любити, терпляче пізнавати її закони, таємниці, щоб реалізуватися у творчій праці, яка збагатить, поліпшить навколишній світ.

«Планетник» Бориса Харчука – філософська повість (яскраво виписаний характер головного героя в процесі його формування, однолінійний розгорнутий сюжет, збагачений подвійним конфліктом, наявність позасюжетних елементів: художнє обрамлення, пейзажі) з елементами легенди (більша частина твору – розповідь Олени Булиги про Планетника представлена як легенда, незвичайність головного героя) і рисами притчі (дидактичність ідеї й прямиї способи її художнього втілення через уроки діда Капуша).

Жанровий синкретизм повісті – гармонійне поєднання ознак легенди й притчі – виявляється через образний тандем: Планетник – реалістично-фантастичний образ, властивий легенді, й Капуш – алегоричний образ, характерний для притчі.

У творі порушуються важливі філософські проблеми: ключова проблема «сенса людського життя» гармонійно взаємодіє з проблемою «людина і природа», через яку й пропонуються шляхи її розв'язання, актуалізуючи ідею – ствердження необхідності гармонійної взаємодії людини з природою як її органічного, хоча й особливого творчого компонента.

Складна художня природа оригінального твору Бориса Харчука засвідчує напружені авторські пошуки й тонке відчуття ним актуальних загальнолюдських проблем. Утілена у «Планетнику» концепція людини виражає прагнення митця створити художню модель ідеального буття індивіда у світі.

Література

1. Борчук А. «І трапилось непередбачене...»: Штрихи до портрета Б. Харчука / А. Борчук // Русалка Дністрова. – 1994. – №17.
2. Будзан Г. Літописець Волині / Г. Будзан // Народне слово. – 1991. – 16 серпня.
3. Васишин О. «І тільки мати не засне...»: (Інтерв'ю з матір'ю Б. М. Харчука) // Селянська доля. – 1991. – 24 вересня.
4. Васишин О. Борис Харчук в умовах тоталітарного режиму / О. Васишин // Дивослово. – 1996. – №4. – С. 12–15.
5. Васишин О. Слава і «Неслава» Бориса Харчука / О. Васишин // Вільне життя. – 1992. – 22 травня.
6. Гнатюк І. Таврований доносами / І. Гнатюк // Дзвін. – 1991. – №9. – С. 141–144.
7. Гречанюк С. Біль у спадок: (Про творчість письменника Б. Харчука) / С. Гречанюк // Вітчизна. – 1990. – №9. – С. 126–134.
8. Гречанюк С. Борис Харчук: «Мораль – це і є душа»: (Аналіз творчості) / С. Гречанюк // На тлі ХХ століття / С. Гречанюк. – К., 1990. – С. 243–268.
9. Дзюба Г. І тільки ненька не засне... // Народне слово. – 1991. – 13 вересня.
10. Дяченко-Лисенко Л., Коваленко С. Казкове і реалістичне у творах Бориса Харчука й Антуана де Сент-Екзюпері / Л. Дяченко-Лисенко, С. Коваленко // Дивослово. – 2008. – №1. – С. 16–19.
11. Лесин В. М. Літературознавчі терміни: Довідник. – К.: Рад. школа, 1985. – С. 251.
12. Коваленко Л., Щербина Л. Роздуми про сенс життя, добро і зло в повісті Б. Харчука «Планетник» / Л. Коваленко,

Л. Щербина // Українська література. – 2013. – №2. – С. 19–20.

13. Маслов І. Гуманізм правди в творах Б. Харчука. (Аналіз творів: «Босі слова»; «Межі і безмежжя»; «Світова верба») / Маслов І. // Березіль. – 1994. – №1–2. – С. 169–178.

14. Палієнко Г. Борис Харчук. «Планетник». 7-й клас // Українська мова та література. – 2011. – №3 (січень). – С. 14–15.

15. Палієнко Г. Казкове й реалістичне в повісті-притчі Бориса Харчука «Планетник» // Українська мова та література. – 2011. – №3 (січень). – С. 16–17.

16. Сивокінь Г. «Неясна відповідь на життєві питання»: Про твори Б. Харчука «З роздоріжжя»; «Довга гора» / Г. Сивокінь // Українська мова і література в школі. – 1991. – №9. – С. 59–60.

17. Сивокінь Г. Потомственный селянський рід у дослідженні Б. Харчука. Від «Довгої гори» до «Кревняків» / Г. Сивокінь // Від аналізу до прогнозу / Г. Сивокінь. – К., 1990. – С. 123–134.

18. Слабошпицький М. Питома вага слова / М. Слабошпицький / М. Слабошпицький. – К.: Радянський письменник, 1984. – 310 с.

19. Слабошпицький М. Побачити в дорозі: Спогад про Б. Харчука / М. Слабошпицький // Україна. – 1991. – №15. – С. 12–13.

20. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Том 6 / [ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець]. – 1975. – С. 562.

21. Сорока П. «Слово прагне душі...»: (Історія дружби Б. Харчука та Я. Сороки) / П. Сорока // Дивослово. – 1994. – №9. – С. 6–9.

22. Сорока П. Дорога до сина: (Образ матері в творах Б. Харчука) / П. Сорока // Вільне життя. – 1989. – 30 липня.

23. Сорока П. Таким пам'ятаю Бориса Харчука: До 60-річчя відомого українського письменника. Спогади. Фрагмент / П. Сорока // Тернопілля' 96: Регіональний річник. – Тернопіль, 1996. – С. 470–472.

24. Співак І. Е. Повість Бориса Харчука. Проблеми поетики: Автореф. дис. ... кандидата філол. наук: спеціальності 10.01.01 – українська література / І. Е. Співак. – Херсон, 2007. – 20 с.

25. Співак І. Проблема розпаду патріархального роду: психологічний вимір (за повістю Б. Харчука «Онука») / І. Співак // Слово і час. – 2008. – №2. – С. 56–61.

26. Тарнашинська Л. Ритм та система символів як засіб організації художнього простору в прозі Бориса Харчука / Л. Тарнашинська // Слово і час. – 2003. – №2. – С. 13–21.

27. Фарина І. Мандрівка до коренів: (До 60-річчя з дня народження Б. Харчука) / І. Фарина // Відродження. – 1991. – 19 вересня.

28. Ханчук І., Янкович О. «Звідкіль я? Я з мого дитинства...»: урок компаративного аналізу творів Бориса Харчука «Планетник» та Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» / І. Ханчук, О. Янкович // Зарубіжна література в школах України. – 2010. – №6. – С. 50–51.

29. Харчук Р. Про батька / Р. Харчук // Слово і час. – 1992. – №1. – С. 54–55.

30. Харчук Б. Планетник / <http://www.ukrcenter.com/Література/Борис-Харчук/40735-3/Планетник>

31. Черняхівський Г. Борис Харчук і Крем'янецьчина / Г. Черняхівський // Русалка Дністрова. – 1996. – №14. – С. 1.

32. Ярмиш Ю. Всупереч життєвій правді: З приводу останніх творів для дітей Бориса Харчука / Ю. Ярмиш // Тернопілля' 95: Регіональний річник. – Тернопіль, 1995. – С. 372–375.

В статье исследуются художественные особенности произведения Бориса Харчука «Планетник»: определены черты легенды, притчи, повести в его жанровой структуре, характер сюжета и функции внесюжетных элементов, очерчены ключевые проблемы, охарактеризован образ главного героя.

Ключевые слова: жанр, легенда, притча, повесть, композиция, сюжет, художественный образ.

The paper deals with the artistic peculiarities of Borys Kharchuk's work «Planetnyk»: features of a legend, a parable, a story in its genre structure have been determined, the character of a plot and the functions of out of plot elements have been ascertained, main problems have been examined, and a lead character has been investigated.

Key words: genre, legend, parable, story, composition, plot, artistic image.

«Святковий вінок» українським дітям від Ольги Будугай

До ювілею вельмишановної поетеси, науковця, Людини

Сергій Литвиненко

м. Переяслав-Хмельницький

Однією із рис сучасного суспільного життя, безумовно, можна назвати високу інформативність. Переконливою ознакою цього є високий рівень адаптивності зовсім юних дітей до продуктів новітніх технологій. Роздуми відомого французького письменника Віктора Гюго «Одне витіснить інше» точно прикладається до нашої з вами сучасності. Щоправда, класик мав на увазі книгу як новітнє явище, що витісняє активний контакт людини з архітектурою, а сьогодні бачимо, як медіапростір із можливістю виходу в нього за допомогою безлічі електронних пристроїв впевнено витісняє друковане слово.

Детальний розгляд даної проблеми за мету собі не ставимо, а натомість хочемо звернути увагу на прояв класичної відданості Слову, що покликане нести Добро, Любов, Красу в сучасному, повному суперечливих благ, світі. Прикладом цього прояву є цикл віршів для дітей авторки Ольги Будугай «Святковий вінок» із однойменної книжки Ольги та Андрія Будугайв (м. Переяслав-Хмельницький, 2009) [3, с. 3-22].

Сьогодні література для дітей – це гостра необхідність у процесі формування людини, громадянина-патріота нового часу. А вихований він може бути лише через проповідь життя, побудованого на непримиральних цінностях. Слушно сказав професор Григорій Клочек, що «гуманізація, етизація, естетизація особистості, її мовленнєво-риторичний розвиток самі по собі, природно «спільними зусиллями» продукують патріотизм. Відсутність у молодій людини патріотизму є точним показником аномальності процесу розумового, морального та етико-естетичного виховання, яка її сформувала» [5, с. 7].

«Святковий вінок» – цикл віршів, що натхненно проповідує свято життя. 23 вірші для дошкільнят і молодших школярів від поетеси Ольги Будугай – світлі, красиві, легкі та художньо багаті. Образно-асоціативний ряд циклу не широкий, але достойно щільний, рясно наповнений зрозумілими дітям різноманітними героями. Загалом, це: *персонажі* (діти, дорослі), *істоти* (казкові, як, наприклад, Гном чи тварини), *явища* (природні чи людської діяльності) та, звичайно, *свята*. Зазначимо також, що вірші читаються легко і здатні надихнути дитвору на творчість. Прості рядки рими (часом дієслівні) сприяють легкому запам'ятовуванню малими читачами.

Розглянемо кілька поезій зі згаданого циклу віршів О. Будугай.

Вірш «*Зимові свята*» по-народному передає дух тієї пори року, що так полюбляє українська молодь. Взимку відпочиває природа і значно менше стає клопотів у землеробів. На цей час і припадає більшість свят, історія багатьох із яких сягає ще дохристиянського періоду буття нашого народу.

Авторці вдається досягти максимальної змістової передачі у стислій поезії. У чотирьох невеликих катренах розкрито особливості свят Миколая, Різдва Христового, Нового року, Василя та Водохреща. У

творі згадано ряд обрядових заходів: колядки, закінчення посту («Будемо колядувати, / Їсти з медом піріг» [3, с. 4]); щедрівки із незмінним атрибутом «Козою», посівання («Щедрувать будем, / І «Козу» поведем», / А хлоп'яток-козачаток / посівать пошлем» [3, с. 4]); освячення води («Йордан настав, / Освятити водицю в річці, / Кригу-лід поламав» [3, с. 4]).

Зазначимо, що поетеса уміло детонує допитливість юних читачів і кожен із них може зацікавитись деталями: чому посівають лише хлопці і чому Йордан позбавив ставка криги. Так у простій, доступній дітям формі твору О. Будугай звертає увагу дітей на народні традиції.

Вірш О. Будугай «Зимові свята» успішно передає зміст через вдале втілення його в динамічній формі. Це – народний пісенний вірш, що найчастіше використовується в «ліричних, танцювальних і обрядових піснях» [9, с. 479]. Він ритмічний, веселий. Короткі рядки спрощують читання нетерплячим дітям.

Проте зазначимо, що вірш не є фольклорною стилізацією. У творі відсутній ліричний виразник класичного народного вірша – сива давнина, етнос, що звертається до сучасника, а натомість бачиться авторський діалог зворотного характеру. Тобто звернення сучасника до глибоких традицій, їх вивчення та повага. Отже, авторці вдалося створити оригінальний діалог, в якому задіяні дві іпостасі одного народу, проміжок між якими – віки.

Досягненню «народності» вірша сприяє ряд стилістичних засобів. Так, «Зимові свята» розпочинається із персоніфікації «Ой зима іде, / Гарні свята веде» [3, с. 4]. Цей же різновид метафори сприяє олюдненню Нового року та Йордану в наступних строфах («Завіта з доріг / Новий рік на поріг» [3, с.4], «Йордан ... освятити водицю, ... кригу-лід поламав» [3, с. 4]). Додають віршеві фольклорного відтінку і вжиті авторкою приклади «хлоп'ятка-козачатка» та «крига-лід».

Особливу увагу хочеться звернути на вірш Ольги Будугай «*Ластівка*» [3, с. 9]. Ластівка – птах, який є класичним символом весни в українській поетичній та народній традиціях. Атмосфера твору – весняна, настрій святковий, піднесений, що досягається майс-

терним використанням авторкою чергування амфібрахія з дактилем. Відтак, співочий темп вірша підкреслює його гімновий характер, оду весні та життя.

У вірші центральною фігурою є ластівка як вісниця закінчення зими й початку теплих днів. Авторкою підкреслено, що ця тендітна пташка має почесну місію. Вона самовіддано прагнула донести щастя й радість діткам, які зачехалися тепла і яким її «Так не вистачало / в короткі дні зими і сльоти за вікном» [3, с. 9]. Ластівка принесла радість людям уже навіть своєю появою, а в майбутньому зігріє теплом власних майбутніх діток-пташенят, які виростуть на її батьківщині.

Основні постулати, котрими має керуватись письменник, який пише для дітей, були дуже точно викладені російським поетом українського походження Корнієм Чуковським. Класик назвав їх «Заповідями для дитячих поетів» [11]. Зауважимо, що Ольга Будугай свідомо, чи вслід внутрішньому поклику, змозгла дотриматись цих мистецьких вимог. Адже й віршам циклу «Святковий вінок» притаманні народо- та дитиноцентризм, абсолютна образність, музичність, ігровий елемент – якості, притаманні також і віршам для дорослих.

Отже, щоб не бути голослівними, спробуємо влаштувати невеликий тест творам поетеси. Поглянемо на них крізь теоретичну призму російського поета, літературознавця, критика. Для прикладу візьмемо вірш «Святковий вінок», який дав назву збірці [3, с. 17].

Відразу впадає в око висока образність-графічність, адже, за Корнієм Чуковським, «вірші, з якими художнику нічого робити, є непридатні для дітей ... У кожній строфі, а часом і кожному двовірші має бути матеріал для художника» [11, с. 182]. Графічність віршів Ольги Будугай для дітей, тобто здатність поезії одним-двома рядками дати матеріал для художника, підтверджена вдалими ілюстраціями до книжки художниці Лариси Посух із м. Кременець Тернопільської області. Лариса Дмитрівна проілюструвала усі художні видання Андрія й Ольги Будугаїв, оскільки всіх трьох митців протягом кількох років поєднав творча співпраця й взаєморозуміння. Сам юний читач теж може створити малюнок до віршика, який йому сподобався.

У поезії, що розглядається, навіть небагата уява малює Україну в образі чарівної Царівни, якій «Господь уплітає у віночок цвіт» [3, с. 17]. Цвіт конкретизований: червона калина, синій барвінок, мальви, оксамитові чорнобривці. Отже, у чотирьох рядках зображена картина: Всевишній-майстер, нахилившись над ніжною царівною, яка сидить на галявині квітів (у тексті цього немає, але до такого образу спонукає сильний образ цвіту, що нізвідки взятися не міг), плете вінок із різних квітів (малі діти можуть навіть не знати достеменно, як виглядає барвінок чи мальви, але якісь квіти вони точно уявлятимуть).

Друга строфа не бідніша образно, але зауважимо, що картина, «намальована» за першою строфою, не змінюється (продовжується вплітання квітів у вінок). З'являються додаткові образи – «золото пшениці» та «євшан-оберіг», що викликають інтерес юного читача. У третьому катрені спостерігаємо зміну ілюстрації – Вкраїна стоїть випроставшись, вона вбрана у вишиванку і ясними очима дивиться з-під святкового віночка на сонце.

Авторка бездоганно виконала «заповіді»-вимоги щодо образності, музичності. Безумовним підтвердженням цьому є факт покладення вірша «Святковий вінок» на музику композитором із м. Лозова Миколою Олексійовичем Ведмедерею, який створив аж два варіанти музики до цього тексту(!) [4]. Цьому твору притаманні естетична якість, позитивність.

«Порушення» можемо спостерігати лише у використанні рим (за теорією К. Чуковського, вони мають бути парними, близькими, якомога простішими, доступнішими дітворі), а також у щедрому використанні епітетів, які роблять сприйняття для дитини трохи складнішим.

Отже, вважаємо, що вірш «Святковий вінок», справляючи надзвичайно позитивне враження ще й через патріотичний відтінок теми, тест на «дитячість» пройшов. Щоправда, адресатом цього художнього послання Ольги Будугай є не дошкільнята, а діти молодшого й середнього шкільного віку.

До цього ж розряду можна віднести і вірш «Щедрий дуб», який дещо складний для малечі, але має сильні пізнавальні й естетичні якості, важливі для застосування у навчально-виховному процесі [3, с. 18].

Разом із тим у циклі є вірш-лічилочка «Дощик», що цілковито компенсує складність для найменших діток попередньої поезії [3, с. 13]. Жанр лічилочки відразу демонструє дотримання «ігрової» заповіді. Твір динамічний, веселий, легкий для вивчення й виконання навіть найменшими дітьми. Рима – бездоганно «дитяча», ритміка рівна. Лічилочку можна й проспівати, вона може стати матеріалом для гри, розваг малят.

Вірш «Собачий досвід» Ольга Будугай відносить до жанру бувальщини [3, с. 19]. Із огляду на образність – це один із найсильніших творів циклу. Адже крім предметів та явищ авторка використовує образи домашніх тварин. Домашні улюбленці відразу привертають увагу дитини. Уведений елемент пригоди з псом, що полонить юного читача, спонукає до прочитання бувальщини через дитячу цікавість. Твір має документальну основу, оскільки подібний випадок, описаний у поезії, трапився в Гуляйполі в роки дитинства авторки з її собакою Азкою. Власне цей вірш-бувальщина має всі жанрові ознаки байки.

Фабулою твору «Собачий досвід» є розповідь про необдуманий вчинок-порив «пса-героя Шарка» вигнати чужого kota з двору, комічна ситуація застряглого між дошками «Шарка-товстуна». Твір закінчується мораллю про те, «що недаремно кажуть люди: «Сім раз відмір, та раз відріж!» / Як будеш пильним ти усюди – / Собачий збережеш престиж!..» [3, с. 19].

Вірші Ольги Будугай – не кон'юнктура часу, не комерція чи спосіб уславлення. Це життєво необхідна умова душевної праці, виконання духовного обов'язку. Тому й виходять вірші такими простими й непідкупно правдивими, бездоганно грамотними та багатими за змістом. Кожен вірш – не легка прогулянка багатими стежками нашої милозвучної мови, а швидше цікаво проведений урок із засвоєння правил життя та світових законів. Більшість творів написані всередині 1990-х років у російськомовному Бердянську, але їхня мова не стилізована під українську, а справжня – чиста літературна, що репрезентує поетесу як щирого патріота, Українофіла.

Приємна риса авторського письма Ольги Будугай – обов'язкові заголовки, підписи, відкриті присвяти, датування та зазначення місця та часу написання. Це не лише правило доброго тону, а й показник дисципліни слова, а відтак і думки. Читачам та дослідникам це допомагає краще зрозуміти мотиви поезії авторки, манеру розкриття теми тощо. Зазначимо, що така особливість притаманна обом представникам сімейного творчого дуєту Будугаїв. «Поет світлої сили» (за переяславським науковцем і поетесою Наталією Павлик) Андрій Будугай також вирізняється високою дисципліною в оформленні думки та точністю письма [7, с. 129; 8].

Отже, бачимо, що досить невеликий за обсягом цикл віршів поетеси є неабиякою знахідкою для сучасної малечі. Вірші написані класичною живою художньою мовою, розмаїті тематично й жанрово. Ми переувірили, що із огляду на усталену думку про єдність форми та змісту поезії для дітей, Ольга Будугай «слухняно» дотримується всіх канонів такого специфічного, складного, малопоширеного письма.

Збірка має естетичну цінність, а дидактичний, виховний матеріал даного циклу – знахідка для працівників освітніх закладів. Не випадково учитель-методист вищої категорії Бердянської гімназії № 3 «Сузір'я» Алла Іванівна Рогозіна в 2011 році опублікувала конспект уроку літератури рідного краю в 5-му класі на тему: «Ольга Будугай. (Цикл «Джерельце»)» [10].

У листі до родини Будугаїв від 20.03.2012 педагог ділилася враженнями про результати цього проведеного нею відкритого уроку, зазначила: «Діти із задоволенням працювали на уроці. Рольові ігри їм до вподоби. Вони були і лінгвістами, й літературознавцями, дослідниками й шукачами скарбів. Урок, як і його презентація, був високо оцінений. Ви знаєте, ілюстрації до віршів, які розглядалися на уроці, ми дібрали дуже схожі до тих, що в збірочці «Святковий вінок», хоч книжечка ця до рук мені потрапила зовсім недавно. Доброзичливі працівники Бердянської центральної міської бібліотеки віднайшли мені все, що було в них про Вас. Вдячна їм за таку увагу» [12]. Цикл «Джерельце» є складовою частиною збірки подружжя Будугаїв «Скарби Приазов'я» (м. Бердянськ, 2001).

До поетичної творчості Ольги Будугай Алла Рогозіна зверталася і раніше. Так, ще в 2003 році провела відкритий особистісно зорієнтований урок у 7-му класі Бердянської ЗОШ № 15 на тему: «Бердянськ у поетичній творчості Ольги Будугай. Література рідного краю» [9].

Учитель української словесності із м. Запоріжжя Наталія Миколаївна Антонова обрала темою одного із уроків літератури рідного краю патріотичну збірку Ольга та Андрія Будугаїв «Козацька літератка».

Мелодійність віршів для дітей поетеси Ольги Будугай сприяла тому, що багато з них надихнули на створення пісень таких композиторів, як вищезгаданий Микола Ведмедеря, а також бердянців Валентину Кірнотову, Валентина Ізотова, Віктора Кірсу, гуляйпільців Богдана Бурбуру (керівника хору «Вольниця»), Ігоря Лазорика та ін.

Хочеться сказати ще кілька слів про саму авторку. Адже майстерно писати для дітей може тільки особлива людина, яка в такий нелегкий час зуміла зберегти високі ноти, найпрозорішу чистоту душі, без яких неможлива подібна творчість.

Ольга Дмитрівна Будугай – досвідчений науково-педагогічний працівник, кандидат філологічних наук, доцент, відомий діяч культури, поетеса. Її життєпис багатий, але зупинимось не на ньому. Спробуємо сказати, яка вона Людина. Слово – це те, що, мабуть, написано їй на роду. Саме слово зводить її з людьми. І контакти, створені нею в цій царині, найбільш міцні. У слові вона може найбільшою мірою розкрити свій високий потенціал і досягнути вершин. І в цьому її унікальність. Потенціал такого складу – залюблених у слово, але зрозумілих іншим, відкритих, дієвих, – сьогодні мало. Вона – як постійне нагадування сучасникам про красу здобутих у віках еволюції світлич традицій та високих моральних уставів. Про це свідчать такі рядки її вірша «Мрія про світле»:

Ціную вірші, як ікони, що несуть
Для душ згорьованих в безсмертя віру.
У вірші – промінь неба, вища суть,
І тільки вгору прагне кликати ліра.

Хотіла б я, щоб душі моїх слів
Для зцілення й любові лиш світили,
Щоб жоден склад у віршах не посмів
Служити сірій або чорній силі...

Молитвою до Світла стане склад,
Підтрима ближнього і сили дасть творити.
Ростуть рядки до сонця, ніби сад,
Майбутнім прагнучи в мистецтві жити [2, с. 20].

«Блискучий оратор» – це не про неї. Серед галасливих ведучих ток-шоу її годі й уявити. Вона – чарівливий промовець, чистота мовлення, мислення й мотивації якого полонять слухача, вводять у таємничий світ предмета розмови. А як вроджений, так і вироблений роками академізм дозволяє їй завжди триматися гідно, не опускаючись до ярмаркової полеміки. Водночас вражає її відвертість, активність та висока продуктивність, адже вона завжди встигає розказати багато й залучити співрозмовника (-ків) до активної співпраці. Крім особливостей душі, це ще й величезний досвід, здобутий за роки нелегкої праці в сфері культури та освіти.

Підсумовуючи, хочеться висловити надію, що Ольга Дмитрівна Будугай ще не раз порадує як юних, так і дорослих читачів чистотою своїх класичних віршів, сила яких – у любові.

Література

1. Будугай О. Квітни, Україно; Віра; Епоха козацька // Микола Ведмедеря. Безсмертники цвітуть : пісні для старшокласників та молоді [для голосу з букв.-цифр. позначенням партії супр.]. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. – 127 с.
2. Будугай О. Мрія про світле (Із циклу «Соняшники батьківської ниви») // Ольга Будугай, Андрій Будугай, Сергій Литвиненко. Слова – світи: [збірка поезій та прози]. – Переяслав-Хмельницький: Вид-во ПП «СКД», 2010, – 144 с. – С. 20.
3. Будугай О., Будугай А. Святковий вінок : [збірка творів для дошкільнят і школярів] / Ольга Будугай, Андрій Будугай. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 64 с.
4. Будугай О. Святковий вінок // Микола Ведмедеря. Барвистий віночок : пісні для дітей почат. кл. [для голосу з букв.-цифр. позначенням партії супр.] / Микола Ведмедеря. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2008. – 95 с.
5. Ключек Г.Д. Концепція реформування літературної освіти в середній школі (предмет – українська література) (Коментований варіант) // Дивослово. – 2011. – № 10. – С. 4–16.
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
7. Павлик Н. М. Маєстат духовного двокрилля (Андрій Будугай, поет. Ольга Будугай, поетеса, прозаїк) / Павлик Н. Література Переяславщини. Сучасність : Літературно-критична монографія. – Переяслав-Хмельницький : Вид-во КСВ, 2013. – 192 с. – С. 129.
8. Павлик Н. М. Маєстат духовного двокрилля / Код доступу : <http://www.zounb.zp.ua/node/1422> .
9. Рогозіна А. І. Бердянськ у поетичній творчості Ольги Будугай (література рідного краю) : особистісно зорієнтований урок літератури в 7 класі / Код доступу : <http://www.zounb.zp.ua/node/1408> .
10. Рогозіна А. І. Ольга Будугай. «Джерельце». 5 клас / Література рідного краю в навчальних закладах Запорізької області : посібник для вчителів і студентів-філологів // [ред.-упор. С.С. Журавльова, О.І. Харіна]. – Бердянськ, 2013. – 304 с. – С. 239–245.
11. Чуковский К. От двух до пяти. – М. : Детгиз, 1963. – 195 с.
12. Лист А.І. Рогозіної до родини Будугаїв від 20.03.2012. – Архів сім'ї Будугаїв.

Забезпечення емоційно-ціннісної змістової лінії на уроках української літератури

Антоніна Сергієнко,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри гуманітарної освіти
Дніпропетровського ОІППО

У статті пропонуються шляхи реалізації змістової емоційно-ціннісної лінії відповідно до літературного компонента освітньої галузі «Мови і літератури».

Ключові слова: література як мистецтво слова, українська література, загальнокультурна компетентність, ціннісні орієнтири, емоційно-ціннісне ставлення, сучасні підходи, групові та інтерактивні методи.

Постановка проблеми. Науково-педагогічними працівниками Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти було ретельно проаналізовано зміст нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011р. №1392, відзначено усі нововведення та зміни, запропоновані цим нормативним документом. Відповідний аналіз проводився і з учителями-практиками під час проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, проведення семінарів, нарад, засідань круглого столу тощо. Розуміючи, що все у житті дуже швидко змінюється, хочеться, щоб освіта була спроможна відповісти на виклики часу, гідно провести «перезавантаження», якого від неї чекає громадянське суспільство, реалізувати навчальні цілі учнів і педагогів. Відзначено як безсумнівне досягнення спільних пошуків науковців і вчителів протягом останнього десятиріччя те, що Державний стандарт унормував необхідність здійснення сучасного навчання на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, які реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. Перед учителями-практиками стоїть першочергове завдання: активне впровадження прогресивних підходів до навчання і технологічного викладання навчальних предметів та досягнення цієї стратегічної мети шляхом реалізації змістових ліній, зокрема літературного компонента: емоційно-ціннісної, літературознавчої, загальнокультурної та компаративної.

Мета статті – звернути увагу педагогів на першорядну значущість реалізації емоційно-ціннісної змістової лінії, порекомендувати шляхи результативного забезпечення формування у школярів ціннісних орієнтирів засобами літератури у форматі мистецького контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши складові літературного компонента, відзначаємо, що «емоційно-ціннісна лінія забезпечує розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української, світової літератури, а також літератур національних меншин, формування світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі та громадянської позиції [1, с.8]. Доповнює і глибше розкриває подане твердження визначення терміну «загальнокультурна компетентність» як «здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання,

орієнтовані на загальнолюдські цінності» [2, с.2]. У порівнянні з попереднім варіантом Держстандарту, де першорядною визначалася аксіологічна лінія, формулювання «емоційно-ціннісна» сприймається як нове і таке, що більше відповідає шкільним реаліям. Адже «аксіологія» є філософським терміном, що утворюється (від грецьк. *axia* – цінність та *logos* – вчення) – «наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини» [3, с. 154]. Ми ж схильні сприймати у шкільному сенсі аксіологію як етичне поняття. Тим більше, що з розвитком аксіологічної парадигми освіти таке поняття поступово почало трансформуватися у феномен «ціннісні орієнтації» у зв'язку з тим, що, на думку філософів, саме «ціннісні орієнтації» вповні відображають сутність цього поняття в педагогічному контексті. Сьогодні поняття «ціннісні орієнтації» широко вживається у різних галузях знань: соціології, психології, педагогіці, політології, соціальній психології. Це питання не залишилося без уваги у працях науковців, серед яких: І. Бех, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, М. Рокич, П. Таланчук, Я. Щепанський, В. Ядов та ін.

У тлумачному словнику сучасної української мови (за ред. І. Забіяки) слово «цінність» розглядається як «1) те, що має певну матеріальну або духовну вартість; 2) важливість чогось; 3) виражена в грошах вартість чогось» [4, с. 486]. А лексична одиниця «орієнтація» подається як «1) Визначення місця свого перебування в просторі або напрямку свого руху; 2) уміння розібратися в якихось обставинах, у навколишній обстановці; 3) спрямування поглядів, діяльності залежно від конкретних умов; розрахунок на когось, щось у діяльності» [5, с. 280].

Якнайповніше визначення цінності, що відображає синтетичний характер цього поняття, наводиться у філософському енциклопедичному словнику: «Цінність – це те, що змушує людські почуття визнати вищим над усе і до чого варто прагнути, ставитися з повагою, визнанням і поклонінням (П. Менцер)» [6, с.507]. У сучасній психології поняття «ціннісні орієнтації» та «цінності» не ототожнюються. Більшість дослідників вважають, що цінності є складовою ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації – це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації. Вони відділяють значуще для окремо взятої особистості від несуттєвого через сприйняття чи несприйняття певних цінностей. Цінності ж усвідомлюються як певна основа для сенсу та мети життя.

Зазначимо, що поняття «ціннісні орієнтації» уперше було використано видатним ученим, класиком соціологічної думки М. Вебером у 20-ті роки ХХ століття. У вітчизняній соціології зазначений термін уперше уживав соціолог В. Ядов у роботі, присвяченій вивченню мотивації поведінки особистості. Видатний психолог С. Рубінштейн писав: «...людина є особистістю з огляду на те, що вона свідомо обирає власне ставлення до оточення. Тому для людини як особистості таке фундаментальне значення має свідомість, не лише як знання, але і як ставлення. Без свідомості, без здатності посісти певну позицію немає особистості» [7, с. 38; 8]. За твердженням іншого психолога Б. Додонова, кожній людині притаманна потреба в емоційній насиченості, яка з часом трансформується в потребу в певному ставленні людини до дійсності [8, с. 123]. Отже, на думку багатьох учених, основою ціннісного ставлення є емоційне переживання суб'єктом цінності предмета, тобто саме емоційне переживання є механізмом визначення суб'єктивного значення предмета. Таким чином, основу психологічного механізму набування досвіду емоційно-ціннісних ставлень становить саме емоційне переживання, тобто з усіх зазначених найважливішим є емоційний компонент.

Якщо дитина не лише переживає (на основі власної системи цінностей) ціннісне ставлення до будь-якого явища дійсності, а при цьому й усвідомлює, розуміє значущість об'єктивних якостей цієї реальності, то вона готова до усвідомленого вибору особистісної оцінки цих явищ або до самореалізації в тому виді діяльності, до якої виникло ціннісне ставлення. Саме емоційне переживання цінності, що є усвідомленим особистістю, становить основу вибору, зумовлює вибір вчинку, думки, переживання тощо.

У процесі визначення особистісного емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, до фактів, що вивчаються, в учнів актуалізуються емоційна, розумова та дієва сторони особистості. За висновками учених О. Турянської та О. Матвієнко, емоційно-ціннісні ставлення особистості, які мають бути актуалізовані в навчанні, являють собою єдину систему, а саме: «прагнення знань (*пізнавальне* ставлення: „Хочу знати!“), прагнення любові, добра (*моральне* ставлення: „Прагну до добра!“), прагнення краси (*естетичне* ставлення: „Прагну до краси!“), прагнення успіху в діяльності (*практичне* ставлення: „Прагну до успіху!“), прагнення творчості й пошуку (*творчо-пошукове* ставлення: „Прагну вирішення!“), прагнення взаємодії (*міжособистісне* ставлення: „Бажаю поваги, співпраці!“)» [9, с. 18]. Саме наявність комплексу цих ставлень визначає особистість, здатну до «благого» (за Б. Раселом), тобто суто людського життя.

Виклад основного матеріалу. Науковці, досліджуючи поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, дійшли висновку, що емоційно-ціннісні орієнтації особистості формуються протягом усього її життя під впливом різних чинників. Найефективніше формування цінностей здійснюється через освіту, під час навчально-виховного процесу. Саме через освіту йде цілеспрямований процес соціалізації індивіда, його становлення як особистості та громадянина. Важливим джерелом формування загальної культури людини, її моральних орієнтирів і цінностей є художня література.

Мистецтво як дієвий компонент національного виховання через естетичне та світоглядне переживання художніх творів сприяє національному самовизначенню особистості. Осягаючи і осмислюючи твори українського мистецтва, особистість потрапляє у світ «національного духу», вона страждає, переживає, міркує разом з героями; їхні страждання, переживання та міркування скеровують світоглядну активність особистості. Вона стає духовно багатшою настільки, наскільки художній образ є

носієм моральних, естетичних і національних цінностей. Цим мистецтво утверджує вічну цінність та унікальність людини. Відповідно до сучасних педагогічних підходів літературні твори аналізуються як зразки мистецтва слова, а це передбачає уміння сприймати і оцінювати їх художньо-естетичні компоненти, вступати в діалог з автором, персонажами, самим собою, давати власну оцінку зображеним подіям, заглиблюватися у власний світ на основі прочитаного, пробувати зрозуміти себе у цьому світі. Саме завдяки використанню таких підходів відбувається активне формування емоційно-ціннісних орієнтирів, суджень, поглядів, позицій.

У сучасній педагогіці здійснюється активний пошук та випробування різних форм, методів, прийомів, технологій щодо організації навчальної діяльності школярів. У координатах компетентнісно спрямованої освіти педагог має виступати не стільки джерелом знань та контролюючим суб'єктом, скільки організатором самостійної активної пізнавальної діяльності учнів, їхнім консультантом і помічником. Адже реалізація емоційно-ціннісного підходу під час вивчення літератури вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на організацію діяльності кожного учня, на активізацію і переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, своєю чергою, передбачає вироблення умінь обирати навчальні цілі, планувати свою роботу, організовувати, виконувати, коригувати, контролювати її, аналізувати й оцінювати результати.

Загальновідомо, що система ціннісних орієнтацій концентрується навколо тріади – *істина, добро, краса*. Тож учитель, плануючи власну діяльність, має переосмислити способи та методи передачі інформації, передбачити використання презентаційного матеріалу, продумати фактори впливу на емоційну та мотиваційну сфери школярів. Водночас, забезпечуючи реалізацію ціннісної лінії, плануючи діяльність учня-суб'єкта основної школи під час вивчення творів морального змісту, про національні події, характери і традиції, пригоди, детективні, фантастичні, казкові твори, учитель забезпечує емоційне сприймання і творче осмислення художнього тексту, вчить визначати авторську позицію, виявляти актуальні проблеми творів, висловлювати власне ставлення до зображених у художньому творі подій, образів, тем, ідей з урахуванням моральних цінностей і соціальних норм. Від професійних і організаційних умінь педагога залежить, чи будуть учні старшої школи сприймати літературу як можливість для діалогу: самостійно визначати значення твору для суспільства, вирішувати моральні проблеми особистості, аргументувати власну оцінку прочитаного, вести літературні дискусії, готувати публічні виступи, презентації, проекти.

Формування емоційно-ціннісних орієнтирів можливе на кожному етапі уроку української літератури. Так, у структурі *мотиваційного етапу* обов'язково має плануватися з'ясування емоційного стану школярів та забезпечення емоційної готовності до уроку. З цієї метою можуть використовуватися різноманітні інтерактивні прийоми та методи: «Побажай успіху», «Комплімент», «Термометр», «Обмін побажаннями», «Обмін усмішками», «Словесний настрій», «Графічне зображення настрою», «Кольоровий настрій», «Настрій у символах (смайлики, сонечко, квіти)» тощо.

Етап цілевизначення і планування – дуже важливий структурний елемент уроку, на якому є змога навчити школярів свідомо ставитися до навчання, підготувати їх до вибору тих цілей, того виду діяльності, що близькі власним інтересам, прагненням, здібностям. Цей етап не слід сприймати традиційно-стандартно. Адже саме тут учні отримують зразки планування своєї життєдіяльності; вони відчувають успіх, доповнюючи запропоновані цілі власними, відчувають довіру до вчителя під час

спільного планування і обговорення окремих видів навчальної діяльності на уроці, переживають певні емоції під час ігрових ситуацій (учитель запропонував не просто визначити навчальні цілі, а записати і розмістити їх на «дереві знань», щоб потім проаналізувати результативність їх виконання і нагородити себе аплодисментами).

На уроках літератури на етапі *опрацювання навчального матеріалу* учнів чекає найцікавіше: зустріч з письменником та його творами, можливість обговорити цікаві питання, вирішити певні проблеми, допомогти літературним героям налагодити стосунки, озвучити власні роздуми про дружбу, добро, красу, про людське щастя і шляхи до нього, про цінності, які потрібно берегти в сучасному світі (Наприклад: 6 клас. Ірина Жиленко. Поезії «Жар-Птиця», «Підкова», «Гном у буфеті»).

Так, вивчаючи у 5 класі поезії М. Рильського про природу («Дощ», «Осінь-маляр із палітрою пишною...», «Люби природу не як символ...»), слід обговорити епіграф уроку: «Природа – це казка, яку треба читати серцем», а після виразного читання поезії, зробивши емоційну паузу, дати можливість дітям відтворити власне бачення природи, власні емоції та відчуття, використавши прийом «Незакінчене речення» (Я почув... Я побачив... Я відчув... Я зрозумів...). Усе це може супроводжуватися презентаціями, музичним чи поетичним супроводом, компаративним аналізом, зіставленням літературних зразків з іншими видами мистецтва. Звичайно ж, п'ятикласники захочуть намалювати власний пейзаж, описати усно чи письмово улюблене природне явище чи пору року, створити поезію чи сенкан, бо образне бачення світу, спостережливість, особливий стан душі, відчуття єдності з природою – важливі чинники розвитку творчих здібностей, виховання естетичного смаку, формування життєствердного погляду на світ.

Оскільки на уроках літератури відкриваються великі можливості для створення атмосфери вільного спілкування і невимушеної співпраці, то учитель, готуючись до уроку, повинен не тільки зацентувати увагу на найцікавіших моментах сюжету художнього твору та найактуальніших проблемах, а й дібрати такі види роботи, щоб учні стали активними учасниками і творцями уроку.

Звичайно ж, для забезпечення діяльній основі уроку української літератури необхідно використовувати діалогічне навчання, інтерактивні методи, навчання у групах, парах, трійках тощо. Саме групова робота є тим фактором, який сприятиме формуванню навчальної мотивації школярів у процесі вивчення української літератури, забезпечуватиме розвиток інноваційного потенціалу школярів, додасть їм упевненості в досягненні життєвого успіху. Працюючи у групах на уроках літератури, учні вчаться самостійно й критично мислити, вирішувати проблеми, приймати рішення, творчо використовувати здобуті знання у конкретних ситуаціях, бути комунікабельними, працювати в команді, дбати про розвиток моральності, культурного рівня, формування естетичного смаку.

Організуючи роботу над змістом твору, педагог особливо ретельно добирає інтерактивні технології, які б сприяли розвиткові уяви і навичок критичного мислення учнів, спонукали до вироблення власного ставлення до проблеми і висловлення особистої думки, забезпечували порівняння альтернативних точок зору і вироблення умінь приймати зважені рішення. Вивчаючи художній твір, варто об'єднати учнів у групи для вирішення певної моральної проблеми. З'ясувавши її суть, обміркувавши всі можливі варіанти розв'язку, доповідач від імені групи висловлює вироблену точку зору, завершуючи відповідь фразами: «Ми вважаємо...», «Тому що...», «Наприклад...», «Отже...». Коли кожне об'єднання висловить власну точку зору, можна перейти до вправи «Займи позицію». Учні усвідомлюють, що при вирішенні проблеми виникли протилежні

думки, які не мають єдиного правильного вирішення. Вони намагаються глибше ознайомитися з різними позиціями, вчаться уважно вислуховувати один одного, на практиці використовують уміння захищати власну точку зору, вибрати одну із позицій та аргументувати її, використовуючи приклади із художнього твору.

Працюючи над характеристикою образів, можна застосувати «Коло ідей», «Акваріум» або «Розігрування рольових ситуацій». Можна поєднати рольову гру з дискусією у стилі телевізійного ток-шоу. Така форма роботи допомагає школярам набутти навичок публічного виступу, брати участь у загальних дискусіях, обстоювати й висловлювати власну позицію, у результаті чого формується соціальні компетентності, ціннісні орієнтири, життєві переконання.

Специфіка вивчення літератури вимагає особливого підходу до організації груп, їх класифікації та функціонування. Як доводить практика, найбільш доцільними є рольові тимчасові групи, а саме: «історики», «біографи», «літературознавці», «критики», «краєзнавці», «фольклористи», «філософи», «кореспонденти», «мистецтвознавці», «екскурсоводи», «читці» тощо. Не менш цікаво учням працювати у групах, які конкретизують їхні функції: проблемні, творчі, дискусійні, артистичні, пошукові, дослідницькі, проектні, експертні та інші.

Безперечно, впровадження групової учнівської діяльності у процесі вивчення української літератури підвищить результативність літературної освіти учнів, забезпечить співробітництво і взаємонавчання на уроках літератури, позитивно вплине на розвиток культури спілкування, сприятиме формуванню комунікативних умінь і навичок, літературних компетенцій, ціннісних орієнтирів, творчої уяви та емоційності.

Зрозуміло, що для використання цих рекомендацій щодо реалізації емоційно-ціннісної змістової лінії необхідна активна позиція учителя, його готовність до інноваційних функцій:

- бути на уроці організатором, координатором, партнером, який супроводжує процес самопізнання;
- забезпечувати учневі позицію справжнього суб'єкта навчання;

- створювати сприятливі умови для самореалізації особистості;

- забезпечувати комфортність, доброзичливість, відкритість, завдяки чому навчання буде корисною і приємною діяльністю.

Висновки. Отже, на уроках літератури багато речей є першорядними і важливими: зацікавлення учнів художнім твором як явищем мистецтва слова, виховання справжнього читача і шанувальника літератури, підняття рівня загальної освіченості учнів, збагачення внутрішнього світу школярів, утвердження національного світогляду громадян України. Та особливий акцент необхідно робити на реалізації емоційно-ціннісної сфери, бо це своєрідний прогноз тих морально-етичних, суспільно вартісних орієнтирів, які допоможуть нашим випускникам жити повноцінно:

- виховання патріотичних почуттів, поваги до батьків, вірності в дружбі й коханні як загальнолюдських морально-етичних цінностей;

- пізнання і засвоєння християнської моралі;

- осмислення цінності життя людини, його наповненості й сенсу;

- виховання важливих гуманних якостей людини – чуйності, доброти, турботи про ближнього, здатності співпереживати;

- усвідомлення значення загальнолюдських цінностей;

- спонукання до творення і примноження добра, краси; усвідомлення відповідальності за свої справи і вчинки;

- розвиток естетичного відчуття і смаку.

Тож у цій ситуації важко переоцінити особистісну роль учителя-філолога, його власну позицію, уміння інтерпретувати художній твір як вид мистецтва; здатність розвивати в учнів естетичні смаки, формувати читацьку культуру, утверджувати загальнолюдські морально-етичні орієнтири і цінності.

Література

1. Державний стандарт базової та повної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 / сайт Міністерства освіти і науки України.
2. Там само.
3. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2 вид. доп. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
4. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. І. М. Забіяка]. – К.: Арії, 2007. – 512 с.
5. Там само.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 576с.
7. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [сост. Е. С. Рапцевич]. – Мн.: «Соврем. слово», 2005. – 720 с.
8. Анисимов С. Ф. Духовные ценности : производство и потребление /С. Ф. Анисимов. – М.: Мысль, 1988. – 253с.
9. Турянська О.Ф., Матвієнко О.М. Актуалізування системи емоційно-ціннісних ставлень учнів у навчанні – умова розвитку духовності в освітянському просторі / О. Турянська, О. Матвієнко //Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць. / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. – Вип. 5. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – 212 с.

Кольористика як засіб асоціативно-образного бачення твору

Оксана Доценко,

вчитель української мови та літератури

Новоукраїнської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 8

Кіровоградська обл.

Питання роботи над кольористикою художнього твору виникло не випадково, а в процесі системного підходу на основі асоціативних бачень і творчої інтерпретації художніх деталей, образів, символів, характеристик. Така поетапна робота була розпочата з дитячих малюнків, вправ з розвитку критичного й образного мислення (ейдетика), зокрема читання творів з передбаченням. Поступово були долучені супроводжувальна кольористика, словесне малювання. Завдання ускладнювалися асоціативними вправами. Виникла потреба в додатковій інформації про значення кольорів, їх спектральну структуру, пояснення з позиції естетичного сприйняття та психологічного тлумачення.

У практиці окремим напрямом роботи визначаю розвиток асоціативно - образного мислення, творчої уяви учнів. Такий підхід пояснюється специфікою предмета (культурологічний матеріал з української мови та зразки творів української літератури, своєрідні підходи до їх інтерпретації). Матеріал дає обширне коло розвитку творчого мислення завдяки баченню художнього світу, зокрема засобами «кольористики». Слово, колір, звук сприяють виникненню асоціацій, що виходять за межі безпосереднього прочитання літературного твору. «Кольорослово» допомагає збагнути ідейно-тематичний зміст твору, сутність і глибину образів. Таким чином, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування, учні зображують настрий героїв, відтворюють бачення художнього тексту, вчать виражати внутрішні переживання в колірних відтінках, відчувати емоційний стан твору. Дитяча веселка барв – це їхня образна уява: чим багатша – тим мальовничіше художнє мислення, тим глибший духовний світ. Світла і чутлива душа дитини уміє розрізняти відтінки кольору світу і давати йому оцінку.

Метою статті є вироблення практичних рекомендацій щодо використання теоретичного поняття «кольористика», «кольорослово» як одного із засобів розвитку художнього мислення учнів, на прикладах окремих творів показати застосування прийому кольористики.

У практичній діяльності над дослідженням кольористики доречно зосереджувати увагу на психолінгвіс-

тичних й асоціативно - естетичних аспектах, оскільки, за нашим переконанням, саме такий підхід найбільш виразно розкриває індивідуальність автора твору, а в учнів викликає зацікавленість у дослідженні особливостей сприйняття та відображення світу завдяки кольору, формує асоціативно - образну уяву, психологічне враження й осмислене бачення художнього образу.

Вибір, на якому зупиняються учні в ході аналізу творів з позиції кольористики, визначається їх характером, залежить також і від соціального фактора. Характер і виразність може змінюватися залежно від асоціацій. Ми намагаємося пояснити емоційну характеристику того чи того кольору характером предметів, колір яких зазвичай сприймаємо. Це індивідуальна особливість кожної людини, що залежить від набутого досвіду. Відтак учні поступово накопичують певні знання щодо цього, їх бачення стає більш оригінальним, більш глибоким. Якщо на початковому етапі використання зазначеної методики учні вербально чи засобами образотворчого мистецтва передають характеристику – сприйняття завдяки кольору, то у процесі поетапного розвитку вони можуть робити самостійні висновки щодо ідейно - тематичного значення того чи того кольористичного поняття. Поступово пропонують власні оригінальні підходи стосовно тої чи тої проблеми, оперуючи символікою кольору, світловим вирішенням, зоровим сприйняттям, впливовими характеристиками (важкі – легкі кольори, теплі – холодні, спокійні – збуджуючі тощо), абстрактними поняттями відповідності кольору.

Роль учителя на різних етапах пізнавальної діяльності різна: від ознайомлення та зацікавлення до ролі аналітико - корекційного педагогічного супроводу. Головна мета – вчити дітей образно, творчо мислити, спрямовувати власне осмислення на позитив та гармонію думки і почуттів.

Пропоную до уваги колег рекомендації щодо практичного застосування методики розвитку творчої уяви учнів на основі кольористики на прикладі творів програмового матеріалу з української літератури у 6 класі за розділом «Я і світ». Пропоновані види робіт та зав-

дання ілюструють різні підходи до аналізу художнього твору, містять вправи на розвиток критичного мислення, передбачають міжпредметні зв'язки на уроці (мова, література, образотворче мистецтво, музика).

Обрані напрямки та завдання ілюструють як методичний аспект проблеми (прийоми, форми і види застосування засобів кольористики в аналізі художніх творів), так і науково - теоретичний (різні підходи до трактування значень кольорів у контексті твору, авторський задум, його реалізація засобами кольористичної інтерпретації).

Під час вивчення теми «**Леся Українка. «Тиша морська»**» метою є дослідження кольорів у текстовому матеріалі твору; визначення їх художньо - образного значення; прогнозування авторського задуму завдяки кольористичним асоціаціям.

Пропонуємо такі види робіт і завдань.

I. Робота з текстом поетичного твору.

Завдання 1.

Виразно прочитайте першу строфу тексту вголос.

Визначте художнє значення епітета «ясний» у словосполученнях «ясне небо», «ясне море», «ясні хмарки», «ясне сонце».

Чи названі певні кольори у першій строфі твору? (Ні). Чи відчули ви їх наявність? Яким чином?

Які саме кольори застосовані? (Блакитний, синій, білий, золотий.) Як ви гадаєте, чому?

Яке враження створює таке поєднання фарб? (Мрія, романтичний настрій, надія.)

Завдання 2.

Прочитайте мовчки строфи 2 – 7.

Дослідіть «наявні» та «відчутні» кольори в тексті (наприклад: «золота блакить» – реальний, море – уявний (відтінки синього), білі вітрила – реальний, хвилечка перлиста – уявний (сріблястий, блакитний), стежечка злотиста – реальний, схід сонця – уявний (рожевий, червоний, золотий)).

Який загальний образ створюється? (Світлий, променистий.)

Завдання 3.

Створіть асоціативні паралелі образів (наприклад, білі вітрила (у морі) – білі хмарки (у небі) – взаємоперевтілення: білі вітрила підіймаються і перетворюються у білу хмару, хмарка легко опускається над морем, перетворюючись на легке вітрило – мрія).

Створіть асоціації кольору до слова «мрія».

Якого кольору уявляється вам ваша мрія? Чому саме такого? Відповідь аргументуйте.

Учні можуть записати асоціації у вигляді хмаринок, зазначивши кольори.

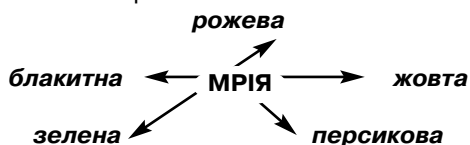

Рис. 1. Асоціації «Колір моєї мрії»

Завдання 4. «Прогноз погоди».

Продовжити на основі тексту:

час ... (полудневий),
у морі ... (тиша),
з плескотом ... (тихим),
весла підіймає ... (стиха).

Яка картина створюється? (Штиль, спокій: стан природи – стан ліричного героя.)

Який колір переважає і як він впливає на стан ліричного героя? (Золотий: «стежечка злотиста», «щире золото», «золотий шлях», «схід сонця», «ясне сонце», «вічне проміння».)

Яке ідейне навантаження несе вказаний колір у

тексті? (Краса, надія, багатство душі, сила волі – риси, гідні наслідування і поваги.)

Які образи у творі символізують «перешкоди»? (Вітер, підводне каміння.) Якого вони кольору, на ваш погляд? Чому?

Поясніть метафоричність образу «край вічного проміння».

Розкрийте ідейний зміст твору, опираючись на факти біографії Лесі Українки.

Завдання 5.

Дослідіть засоби теорії літератури, застосовані автором. Який художній прийом використано? (Ідеалізація природи (морський пейзаж), спрямування на втілення мрії, надії.)

II. Практична робота.

Завдання 1.

Виконайте фоновий малюнок із «чистих» та «змішаних» кольорів, які бачите у творі Лесі Українки «Тиша морська», використовуючи фарби.

Прокоментуйте власну роботу з огляду на ідейно-художній зміст твору. Що подібне? Що відмінне?

Завдання 2.

Розгляньте картину М. Глуценка «Ранок на морі». Порівняйте з фоновим малюнком. Чи вдалося художнику передати враження?

Завдання 3. «Познайтеся з автором».

Які образи і якого кольору ви додали б у ліричний пейзаж? Вибір аргументуйте.

Мета уроку з вивчення теми «**Володимир Винниченко. «Федько - халамидник»**» така: дослідити характери героїв твору крізь призму «кольористики», зробити висновки про ідейно-психологічне навантаження образів-персонажів.

Роботу проводимо на основі попереднього глибокого прочитання твору учнями. Пропонуємо виконання завдань у парі або в групах.

Завдання 1.

На чистому аркуші паперу «знайдіть» місце усім героям твору. Зобразіть персонажів асоціативним символом певного кольору. Прокоментуйте роботи.

Завдання 2. «Крок за кроком».

Крок 1. Дайте текстову цитатну характеристику героям (Федькові, Толику).

Крок 2. Позначте кольором риси, вчинки, настрої, почуття героя.

Завдання 3. «Діалогічне осмислення».

У ході дискусії на основі зіставлення понять «текстова деталь» – «асоціативний колір» – «психологічне тлумачення» маємо кілька варіантів учнівських бачень. Особливу зацікавленість викликають роботи учнів, у яких «колір» Федька набуває блакитно-синіх тонів, а у випадках проявів негативної поведінки колір набуває темного відтінку, але в основі лишається синім. Учні визначають колір Федька з допомогою кольорових пелюсток або кольорового паперу.

«розбишака-халамидник» – блакитний	«повалев» – темно-синій	«теж ліпить» – блакитний
«шибку вибив» – синій	ФЕДЬКО	
«мовчки витирає сльози» – блакитний	«не плаче, насупиться» – синій	

Рис. 2. Асоціації «Колір Федька»

У полеміці діти обстоюють думку, що «синій колір Федька» – це колір щирості, винахідливості, відчайдушності, відкритості душі. Саме таким був головний герой твору. Водночас синій – холодний колір. Головному героєві було холодно серед тих, хто його

оточував. Пора року, коли відбуваються події, – прохолодна, мінлива, некомфортна. Відтінок змінюється залежно від проявів поведінки чи настрою героя. Цікаво, що у фіналі твору уже хворого Федька діти бачать «золотого» кольору. Це колір краси і величі дитячої душі, доброї, незрадливої та водночас дуже вразливої.

Контраст поведінки і кольору відчуттів спостерігаємо в оцінці Толика. Чепурний зовні, сумирний, вихований хлопчик сприймається дітьми блідо-жовтим та сірим кольорами, а його поведінка у фіналі – чорна пляма жалюгідної бездушною істоти.

«Виходив боязко, жмурився від сонця» – жовтуватий, блідий	«Чистенький, чепурненький» – сірий	
«Дитина ніжна, делікатна, смирна» « з щічками, як проскура» – жовтуватий, блідий	ТОЛЯ	«коли труна сховалася за рогом, перекрутився на одній нозі й побіг гратися з чижи-ком» – чорний
	«затрусився: «Я не винен!» – сірий	

Рис. 3. Асоціації «Колір Толика»

Отже, такий вид роботи є прийомом асоціативного сприйняття образів завдяки уявному застосуванню засобів кольористики.

Завдання 4.

У творі наявні реальні кольори. Знайдіть їх та поясніть мотивацію.

«Небо високе - високе, **синє** та холодне» (рання весна, відкритий простір, безмежжя).

«А змій у ньому **бліий - білий...**» (дитяча мрія).

«Тато принесе з типографії **червоної** паперу, так он якого зроблю... [паперового змія]» (мрія Федька, любов до тата).

«Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки **сиві** від олова літер» (тяжке життя чоловіка - трудівника, розуміння безвиході становища).

«А крижини сунули і сунули, між ними робилась **чорна**, страшна латка води» (небезпека).

«Річка вся **сіра**, покопирсана, ряба» (небезпека).

«Толя хукав на **червоні** пальці, обливаючи їх слю-зами» (розпач, безпомічність непередбаченої дитини, яка опинилася в надзвичайній ситуації).

«Федько весь **посинів**, уже й хотів взятись за палицю, але рука не слухалась...» (хлопець, який опинився в надзвичайній ситуації, рятує іншого і намагається врятуватися сам).

«Федькові в очах стояли **жовті й зелені** плями...» (хвора дитина марить).

Якого кольору вимальовується загальна картина твору? Чому переважають сіро-чорні кольори? (Пояснення ідейного змісту твору.)

Завдання 5. «Дати шанс».

Яким може вирости Толя? Спробуйте кольором «зцілити» душу Толі, даючи йому шанс стати людиною. Чи лише Толі варто «перекрасити»? Хто ще з героїв потребує зцілення?

Напишіть творчу роботу «Що значить зцілити душу?»

Під час вивчення теми «**Станіслав Чернілевський. «Теплота родинного інтиму»** з допомогою кольору можна передати глибини духовних переживань у поетичному творі. Пропонуємо такі види завдань.

Словникова робота.

Як ви розумієте словосполучення «родинний інтим»? (Духовна близькість рідних людей.)

Спостереження над кольористичними характеристиками.

Якою кольоровою характеристикою ви позначили б це поняття? (Теплими кольорами.)

Які з основних кольорів належать до теплих?

Розширте «теплий» кольоровий спектр за змістом твору. Назвіть образ, який викликав асоціацію. (Піч, полум'я – жовтогарячий, мама – персиковий, кремовий, маленька дитина – рожевий, ковдра – молочний, душа – золотий.) Чому саме таким кольорам ви надали перевагу?

Якими є для вас ці кольори на дотик, запах? (Ніжні, м'які, запавні.)

Виконання символічного малюнка за рядком твору: «Мотузочком диму хату прив'язала до небес».

Визначення художнього світу твору.

Який художній світ створює образ хати? (Свій.)

Який художній світ створює образ небес? (Космос, відкритий світ.)

Що зв'яже ці світи? (Мотузочок диму.)

Що це символізує? (Поєднання, близькість, відчуття єдності, злиття, єдиного цілого.)

Хто є родиною у творі? (Мати та її доросла дитина.)

Складіть асоціативний кущ до поняття «родина». Кожне слово «розфарбуйте». Вибір кольору аргументуйте.

Учні обирають певний колір для кожного слова, аргументуючи вибір.

Сестра	Я	Котик
Мама	РОДИНА	Любов
Тато		Серце
Колиска		Тепло

Рис. 4. Асоціації до слова «родина»

Можливий варіант роботи в групах, коли учні створюють асоціативний ланцюжок до кожного слова і також «розфарбовують» їх. Так, слово «мама» утворює такий асоціативний ланцюжок: *тепло, доброта, ніжність, лагідність, любов.*

Розкриття ідейного змісту.

Ким уявляє себе ліричний герой у рідній хаті?

Які почуття його охоплюють? (Затишок, спокій, надійність, любов.)

Чи перегукуються ці поняття із вашим асоціативним рядком?

Зробіть висновок, чи вплинули визначені вами кольори на розкриття внутрішніх переживань героя?

Отже, з'ясування значення кольору в художньому творі є значущим, оскільки допомагає зрозуміти внутрішній стан героя: його настрої, переживання, почуття. Сподіваємося, що поданий матеріал стане підґрунтям для розроблення вчителями власної методики щодо кольористики художнього твору.

Література

- Белый А. Символізм як світорозуміння / А. Белый / Священні кольори. – М., 1994. – 528 с.
- Морозюк Н. Кольороназви у поетичній творчості / Н. Морозюк // Дивослово. – 2014. – № 7–8. – С. 53–57.
- Словник символів культури України. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
- Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- Яворська Г. М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 42–50.

Сучасні стратегії розвитку професійної компетентності майбутніх словесників у процесі вивчення повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна»

Максим Галушко,

викладач Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті робиться спроба проаналізувати сучасні стратегії розвитку професійної компетентності майбутніх словесників.

З метою апробації розробленої моделі управління та механізму управлінського супроводу розвитку професійної компетентності молодих учителів літератури визначено процесуально-особистісний та результативний підходи.

Враховуючи проаналізовані аспекти управління розвитком професійної компетентності майбутнього словесника, запропоновано фрагмент заняття з вивчення повісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Ключові слова: управління, методика, словесник, Довженко, «Зачарована Десна».

Постановка проблеми зумовлена необхідністю окреслити сучасні стратегії управління розвитком професійної компетентності майбутніх словесників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню організаційно-педагогічних, організаційно-методичних умов управління освітніми процесами у навчальному закладі присвячено наукові праці О. Галуся, Д. Горобця, Б. Качура, О. Кіашка та ін.

Окремі теоретичні засади управління розвитком професійної компетентності майбутніх словесників було закладено науковцями Н. Волошиною, Н. Остапенко, В. Уліщенко, Г. Токмань та ін.

Творчість О. Довженка як всесвітньо відомого кінорежисера, письменника широко висвітлена у дослідженнях Р. Корогодського, Ю. Кочерган, І. Кошелівця, М. Куценка, С. Пачинди, О. Слоньовської та ін.

У сучасних умовах набуває необхідності практичне застосування наукового фактажу з проблеми управління розвитком професійної компетентності майбутніх учителів літератури та використання сучасних стратегій у їхній професійній підготовці, що і визначає мету дослідження.

Актуальність статті пов'язана з необхідністю визначення стратегій управління розвитком професійної компетентності майбутніх учителів літератури.

Виклад основного матеріалу. У сучасній освітній парадигмі професійне зростання майбутнього учителя літератури пов'язане з успішним опануванням секретів педагогічної майстерності, якими є: творче й емоційне спілкування з учнем та учнівським колективом, процедура підготовки і опрацювання навчального матеріалу, добір ефективних форм, методів і прийомів роботи тощо.

Вимоги до підготовки словесника, навчальний процес, включаючи етапи (планування, організація, контроль), у полі зору дослідника «проявляють себе як багаторівнева система взаємозв'язків» [1, с. 47], що вимагає усвідомленого і системного управління розвитком професійної компетентності майбутніх словесників.

Розвиток професійної компетентності майбутнього словесника може трактуватися як цілеспрямований, незворотний процес якісних змін у системі знань, умінь і навичок, здатностей, досвіді молодого педагога та результатах його професійної діяльності.

На основі функціонального підходу визначена змістова основа розвитку професійної компетентності молодого вчителя, на основі полісуб'єктного – підґрунтя міжособистісної взаємодії як соціокультурного тла професійної компетентності, на основі особистісного – зміст і структура професійної «Я – концепції» молодого вчителя як стратегії розвитку його професійної компетентності.

Управління розвитком професійної компетентності майбутнього учителя літератури розглядається у контексті здійснення ним педагогічної діяльності як процес визначення стратегії і тактики досягнення заданого кваліфікаційного рівня, прогнозування професійного зростання і самореалізації.

Модель управління розвитком професійної компетентності майбутнього словесника – це система логічно пов'язаних та взаємозумовлених чинників: соціальне замовлення; блоки: цільовий (мета і завдання управління), змістовий, діагностичний, технологічний, науково-методичний, результативно-оцінний та організаційно-коригуючий.

У якості системоутворюючої властивості моделі є узгодженість дій усіх суб'єктів управління і самоуправління щодо досягнення поставленої мети – розвитку професійної компетентності майбутнього словесника.

Концептуальна основа моделі базується на наукових підходах (гностичному, діяльнісному, особистісному, компетентнісному), загальних (систематичність, системність, наступність, єдність змісту і форм, індивідуальність і природовідповідність) та специфічних (концептуальна обґрунтованість, стратегічна спрямованість, елективність, пріоритет самостійної діяльності) принципах управління. [2, с. 167]

Система управління розвитком професійної компетентності майбутнього словесника дає змогу планувати й реалізовувати її шляхом напрацьованого теоретичного управлінського й методичного супроводу, науково-методичної підтримки й адміністративного контролю і моніторингу.

Особливої ваги набуває у професійній освіті розвиток такої особистісної якості як рефлексія. З цією метою під час професійної підготовки майбутнім учителям літератури надається можливість проаналізувати вже наявний як власний педагогічний досвід, так і досвід колег-студентів із метою оцінки його успішності. Рефлексія при цьому запускає механізм самопізнання, саморозвитку, виступає визначальним чинником у майбутній професійній діяльності словесників.

Підсумовуючи вищезазначене, як приклад пропонуємо фрагмент навчального заняття за темою: «Благословенна будь, моя дівице Десно!»

Для аналізу повісті О. Довженка «Зачарована Десна» студентам пропонуємо групову форму роботи «Спільний проект». Студенти об'єднуються у невеликі групи. Завдання, які отримують групи, – різного змісту, втім, загалом вони дають змогу створити спільний проект «Благословенна будь, моя дівице Десно!». Питання для обговорення у малих групах можуть бути такі:

1. Автобіографічний мотив. Втеча письменника у романтичну художню дійсність.
2. Особливості системи образів у «Зачарованій Десні».
3. Міфотворчий імпульс О. Довженка у змалюванні природи.

«Спільний проект» може бути представлений у вигляді тез, стінгазети, фрагменту заняття у школі тощо.

Матеріали для обговорення у групах. Художня дійсність, описана Довженком у повісті, сповнена глибокого індивідуального драматизму, що виростає до масштабів народного життя. У цьому творі, можливо, як ніколи, виразно розкрився індивідуальний творчий метод О. Довженка, його уміння у діалектичній взаємодії простежити зв'язок часів і поколінь, побачити перспективу розвитку соціальних явищ і людських характерів, осмислити «сучасність» як рух із минулого у майбутнє («третя дійсність»).

Перші записи у «Щоденнику», які стосуються «Зачарованої Десни», припадають на 1942 р. «А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі маленький у кімнатоньці сміявся і плакав... Скільки краси на Десні, на сінокосі, і скрізь-усюди, куди тільки не гляне моє душевне око...». Написання твору, зазначає О. Довженко, спричинили спогади, викликані «довгою розлукою з землею батьків» і бажанням «усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел». А далі довгих 14 років роботи над текстом повісті, що свідчать про ту роль, яку вона відіграла у житті письменника – стала сповіддю змученого митця і виправданням перед Україною та самим собою.

У повісті автор описує свої дитячі роки: «була тоді ще дівкою Десна, а я здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима». Спогади ці час від часу переростають у короткі авторські роздуми – про «тяжкі кайдани неписьменності і несвободи», інші лиха і страждання селян України і разом з тим – багатство їхніх душ, внутрішню культуру думок і почуттів, їхній смак, їхню вроджену готовність до «найвищого і тонкого», про війну і спалене фашистами село, про ставлення до минулого: відомий авторський монолог, який починається словами: «Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до крилиці, з якої пив колось воду...» і в якому висловлено знамениту формулу: «Сучасне завжди надорозі з минулого в майбутнє».

Секрет популярності повісті полягає не тільки у відкритості й автобіографічності. Романтичне світовідчування нарешті отримало вільне втілення у тексті. Складний і суперечливий процес формування особистості у двох вимірах (романтичне роздвоєння свідомості автора): через психологію героя – допитливого сільського хлопчика – і з позицій зрілого художника-мислителя.

У «Зачарованій Десні» життя дитини, крім звичайних сільських розваг і щоденних турбот, сповнене також болючих, далеко не дитячих питань («А які ми, тату? Хто ми?»), що переплітається з філософськими роздумами автора про зміст людського буття, красу і гідність відносин.

Романтичним є сприйняття дійсності, намагання заховатися від жорстоких реалій у спогадах про дитинство. Є тут і своя особливість – дитинство героя постає через призму людини дорослої, що зумовило у підтексті повісті добру й мудру усмішку.

Більшість персонажів повісті – «діти української землі». Це й епізодичні герої, такі як Ярема, що знається на народних прикметах, і старий коваль-рибалка Захарко, і колоритні старці Холод і Кулик. Це й Самійло-косар, що «орудував косяку, як добрий маляр пензлем».

Але у центрі повісті – родина Довженків. Про декого з родичів письменник лише згадує, інших змальовує дуже детально й образно. Наприклад, дід Семен, що «розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, зі старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалося навколо», був «схожий на Бога»: усе поряд – внутрішнє, зовнішнє та метафоричне. І коли говорити про духовну велич людини, то важко знайти кращий приклад, хоча під час косовиці малий Сашко дізнається, що в минулому дід був не такий ідеальний, як тепер.

А от прабабуся Марусина, що мала «очі такі видючі й гострі, що сховатися від неї не могло ніщо у світі», полюбляла прокльони так, що без них «не могла прожити і дня». Коли вона помирає, малому Сашкові здається, що у хаті та й у цілому світі повітлішало.

Не менш реальним постає батько – в убогому одязі та з великим духовним багатством і високою культурою мислення, якого Сашко і поважав, і любив, але часом плакати хотів, як бачив того у дранті і п'яним. «З нього можна було писати

лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сятелів – він годився на все».

Змальовані у творі люди – не ідеальні, вони мають у собі як чесноти, так і вади, і автор цього не приховує.

У центрі всіх подій – образ малого Сашка. Але сприймаємо світ, який його оточує, складний і суперечливий процес формування особистості у двох вимірах: через психологію героя – допитливого сільського хлопчика – і з позиції зрілого художника-мислителя.

У «Зачарованій Десні» переплелися ліризм і гумор, епічність і пісенність. Тут особливо виявилися витоки Довженкової поетики, що виростала з фольклору. «Жили ми в певній гармонії з природою», – говорить він.

Епізод колядування тут, мабуть, один із найхарактерніших. На ньому виразно позначилися і народнопісенна образна система, і казкове мислення. Довженко вільно звертається до фольклорної умовності. Одного разу Сашко підслухав розмову селянських коней про їхню сумну долю («Від того часу я ні разу не вдарив коня»); за принципами казкової поетики олюднею герої і собаку Пірата, який загубився на ярмарку і через багато тижнів повернувся до двору «заморений і худющий».

У творі передано глибинні переживання автора і його постійне підсвідоме бажання довести людям чистоту і святість душі. Її символізує невеликий клапчик землі біля Десни – справжній земний рай, на противагу лицемірству і жорстокості реального «великого» світу.

Довженко глибоко у душі вірить, що прийде весняна повінь і знесе весь бруд та намул у душі українського народу. Такий символічний зміст (образ води – один із прадавніх символів очищення й оновлення) має картина весняної повені у повісті, коли Десна затоплює береги: «Осяяний сонцем, перед нами відкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все краще, могутніше, веселіше. Води, хмари, плав – все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці».

Слід підкреслити, що аналіз проблеми управління розвитком професійної компетентності майбутніх учителів літератури справедливо ілюструє єдність теорії і практики професійної підготовки студентів-філологів. Використаний навчальний матеріал (фрагмент уроку «Благословенна будь, моя дівце Десно!») тут слугує усвідомленому науковому і педагогічному зростанню молодих фахівців-словесників.

Висновки. Отже, сучасні стратегії управління професійною підготовкою педагогів-словесників у ВНЗ забезпечують цілісність, повноту освітнього процесу, його цілеспрямованість та ефективність. Фрагмент уроку «Благословенна будь, моя дівце Десно!» ґрунтується на засадничих принципах управління розвитком професійної компетентності майбутнього словесника.

Список використаних джерел

1. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібн. / за ред. д. пед. н., проф., члена-кореспондента АПН України Н. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
2. Шамова Т., Третьяков П., Капустин Н. Управление образовательными системами: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Т. Шаповой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 320 с.

Spysok vykorystanyx dzherel

1. Naukovi osnovy metodyky literatury: navch.-metod. posibn. / za red. d. ped. n., prof., chlena-korespondenta APN Ukrayiny N. Voloshynoyi. – K.: Lenvit, 2002. – 344 s.
2. Shamova T., Tretyakov P., Kapustyn N. Upravlenye obrazovatel'ny-my systemamy: ucheb. posobyey dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenyy / Podred. T. Shamovoy. – M.: Humanyt. yzd. tsentr VLADOS, 2002. – 320 s.

Максим Галушко. Современные стратегии развития профессиональной компетентности будущих словесников в процессе изучения повести А. Довженко «Очарованная Десна»

В статье делается попытка проанализировать современные стратегии развития профессиональной компетентности будущих словесников. С целью апробации разработанной модели управления и механизма управленческого сопровождения развития профессиональной компетентности молодых учителей определены процессуально-личностный и результативный подходы.

Учитывая проанализированные аспекты управления развитием профессиональной компетентности будущего словесника, предложен фрагмент занятия по изучению повести А. Довженко «Очарованная Десна».

Ключевые слова: управление, методика, словесник, Довженко, «Очарованная Десна».

Maksym Galushko. Current Management Strategies of Professional Competence Development of Literature Teachers in Teaching «The Enchanted Desna» by Dovzhenko

This article attempts to analyze the current management strategies of professional competence development of literature teachers.

For the purpose of testing the developed model control and mechanism of managing professional competence development of literature teachers defined procedural-personal and resultative approaches.

Due to analyze aspects of the managing professional competence development of literature teachers, abstract of class activity to study novel by Dovzhenko «The Enchanted Desna» is supplied.

Keywords: managing, Methods of Teaching Literature, Dovzhenko, «The Enchanted Desna».

Пропоноване читачам календарне планування уроків української літератури для II семестру 6 класу розроблене з урахуванням змін, внесених до програми Міністерством освіти і науки України (вилучено з розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України» твір О. Іваненко «Друкар книжок небачених»; додано до розділу «Загадково прекрасна і славна давнина України» розділи з роману В. Рутківського «Джури козака Швайки»; у розділі «Я і світ» передбачено вивчення поезій І. Калинця зі збірки «Дивосвіт» (на вибір): «Писанки», «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим»).

У зв'язку з цим відбувся перерозподіл годин, на що звертаємо особливу увагу учителів.

Як і в попередніх подачах (див. числа 7–8, 12 за 2013 рік і число 7–8 за 2014 рік), планування розроблене на засадах особистісно зорієнтованого навчання.

Акцент зроблено на виробленні загальнонавчальних умінь як визначальної складової процесу формування суб'єктності учня-читача, його самопізнання і самотворення, оперті на суб'єктний досвід, забезпеченні умов для виявлення особистісної позиції щодо прочитаного, урахування читацьких інтересів, нахилів, формуванні настанови і розвитку умінь діалогічного прочитання художнього твору тощо.

Детальніше про особливості організації читацької діяльності в умовах особистісно зорієнтованого навчання можна дізнатися у статті «Як заохотити учня до читання» (число 7–8 часопису за минулий рік) та інших матеріалах автора.

Анатолій Фасоля,
кандидат педагогічних наук
Інститут педагогіки НАПН України

Календарне планування уроків української літератури 6 клас, II семестр

№	Зміст	К-ть год.	Дата	Цілі уроку	Методи, прийоми, види, форми робіт
34	Я і СВІТ (Творчість С. Чернілевського, І. Жиленко, І. Калинця, Е. Андіївської). Ціле- і смислевизначення з теми. Станіслав Чернілевський. «Теплота родинного інтиму...», «Забула внучка в баби черевички...» Настрої і почуття, висвітлені в поезіях (любов, доброта, висока духовність). ТЛ: віршові розміри ямб, хорей.	1		Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; зміст віршів С. Чернілевського, їхню тематику, основну думку; визначення віршових розмірів <i>ямб, хорей</i> . Учні вмітимуть: виразно й усвідомлено читати вірші; коментувати відчуття, висловлені в цих творах, співвідносити їх із власними; вести діалог із текстом; розкрити роль батьківського дому в житті людини, пояснювати, чому людина відповідальна за власну родину; розрізнити віршові розміри <i>ямб і хорей</i> . <i>Знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, узагальнювати і систематизувати її.</i>	
35-36	Ірина Жиленко. «Жар-Птиця», «Підкова», «Гном у буфеті» Поетичні роздуми про дружбу, доброту, красу, про людське щастя і шляхи до нього, про те, що може врятувати сучасний світ.	2		Учні знатимуть: основні мотиви, теми віршів І. Жиленко. <i>Алгоритм цілевизначення та планування роботи в групі.</i> Учні вмітимуть: виразно читати вірші, коментувати їхній зміст; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; вести діалог із текстом (ставити запитання різних видів до автора, ліричного героя, самого себе, однокласників, учителя); знайти ужиті художні засоби і пояснити їхню роль; розповісти про свій світ дитинства, дитячі мрії і фантазії; роль почуття дружби в житті людини, вміння бачити красу навколо, цінувати доброту (сформулювати і довести тезу); своє розуміння щастя і шляхів до нього, про цінності, які потрібно берегти в сучасному світі. <i>Визначити власні цілі уроку та обговорити їх у групі, спланувати роботу групи.</i>	
37-38	Ігор Калинець. «Писанки», «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим» (зб. «Дивосвіт», на вибір) Один із талановитих українських поетів, який пише і для дітей. Цікавий епізод із його життя. Своєрідність форми його поезій. Образ найдорожчої людини — мами. Відчуття, навіяні великодньою поезією «Писанки».	2		Учні знатимуть: основні мотиви, теми віршів І. Калинця; порушені проблеми; одну поезію напам'ять (на вибір). Учні вмітимуть: прокоментувати образне бачення світу, явищ природи в поезіях циклу «Дивосвіт»; виразно читати вірші, коментувати їхній зміст; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; вести діалог із текстом (ставити запитання різних видів до автора, ліричного героя, самого себе, однокласників, учителя); прокоментувати роль метафори й порівняння в «Писанці», реальне та уявне в ній; схарактеризувати образ мами; пояснювати поєднання у творі уявного, фантастичного і реального; висловлювати власне бачення стежки, дощу, сонця, вітру тощо; знайти ужиті художні засоби і пояснити їхню роль.	

39	<p>Емма Андієвська. «Казка про ян». Сучасна українська письменниця і художниця. Її казки-притчі. Добро і любов до світу у «Казці про ян». Прихований повчальний зміст твору. ТЛ: притча.</p>	1	<p>Учні знатимуть: окремі факти з біографії Е. Андієвської; зміст «Казки про ян», її головну думку; визначення літературознавчого поняття «притча».</p> <p>Учні вмітимуть: здійснити ознайомлювальне і вибіркоче читання; виразно і вдумливо читати казку, виокремлювати у ній фантастичні елементи; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; висловити основний зміст тексту 2-3 реченнями; розкрити головну думку твору, відшукавши в ньому ключові фрази; вести діалог із текстом (ставити уточнюючі запитання); сформулювати власні висновки про основні ідеї твору; знаходити інформацію в Мережі, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її.</p>	
40	<p>«Говорюща риба». Порушення питань моралі, дружби, сили слова. Принципи толерантного ставлення до інших, вірності мріям, прагнення гармонії зі світом. Прихований повчальний зміст твору.</p>	1	<p>Учні знатимуть: зміст казки-притчі «Говорюща риба», її головну думку.</p> <p>Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; виразно і вдумливо читати казку, виокремлювати у ній фантастичні елементи; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; розкрити головну думку твору, відшукавши в ньому ключові фрази; сформулювати власні висновки про основні ідеї твору; визначити жанр твору (сформулювати і довести тезу); скласти бібліографію до теми «Емма Андієвська – казкар»; вести діалог із текстом (ставити уточнюючі запитання).</p>	
41	<p>Урок позакласного читання. Є.Гуцало. Оповідання.</p>	1	<p>Учні знатимуть: зміст 1–2 оповідань Є.Гуцала. <i>Алгоритм цілевизначення і планування роботи в малій групі; алгоритм та критерії оцінювання роботи групи.</i></p> <p>Учні вмітимуть: уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; скласти план оповідання; висловлювати власне ставлення до прочитаного (сформулювати і довести тезу); визначити тему, головну думку оповідання; пояснити роль художніх засобів у творі; вести діалог із текстом. <i>Визначити власні цілі, обговорити їх у групі; дати оцінку роботи групи та кожного її члена.</i></p>	
42	<p>Урок розвитку мовлення. Твір-роздум на основі прочитаних творів розділу "Я і світ".</p>	1	<p>Учні знатимуть: зміст творів даної теми; алгоритм написання і перевірки твору-роздуму. <i>Алгоритм цілевизначення.</i></p> <p>Учні вмітимуть: визначити зміст і обсяг необхідної інформації; логічно, чітко викладати думки; написати твір-роздум на основі вивченого матеріалу. <i>Визначити цілі і спланувати власну діяльність на уроці.</i></p>	
43	<p>Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми «Творчість Лесі Українки, В. Винниченка, С. Чернілевського, І. Жиленко, І.Калинця, Е. Андієвської». Контрольна робота. Тести.</p>	1	<p>Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях.</p> <p>Учні вмітимуть: узагальнити і систематизувати вивчене; представити інформацію у різних формах; відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоручу успіху; проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку; з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.</p>	
44	<p>ПРИГОДИ І РОМАНТИКА Ціле- і смислевизначення з теми. Всеволод Нестайко. «Тореадори з Васюківки». В. Нестайко – відомий у світі український дитячий письменник. «Тореадори з Васюківки». Розділ І (частина перша «Пригоди Робінзона Кукурузо»).</p> <p>Пригодницький захоплюючий сюжет в його пригодницькій повісті для дітей.</p>	1	<p>Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; окремі факти з біографії В.Нестайка; зміст І розділу (першої частини «Пригоди Робінзона Кукурузо»); імена головних героїв твору. <i>Алгоритм цілевизначення та планування теми.</i></p> <p>Учні вмітимуть: здійснювати ознайомлювальне читання; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; скласти план прочитаних розділів; виокремлювати, виразно читати і коментувати найцікавіші епізоди тексту; аналізувати поведінку героїв; докладно переказати найцікавіші епізоди; аналізувати зв'язок пригодницького і звичайного, комічного і нейтрального; пояснити, що викликає сміх, а що – захоплення героями; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); <i>толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію.</i> <i>Визначити цілі вивчення теми, уроку.</i></p>	

45	«Тореадори з Васюківки». Розділ IX (першої частини). Мрія і дійсність, смішне, комічне, романтичне в повісті.	1	Учні знатимуть: зміст IX розділу (першої частини); імена героїв твору. <i>Алгоритм цілевизначення та планування уроку.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; скласти план прочитаних розділів; виокремлювати, виразно читати і коментувати найцікавіші епізоди тексту; розповісти, як і чому Павлуша подружився з Явою; аналізувати поведінку героїв, їхні вчинки, моральний вибір у різних життєвих ситуаціях; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); висловлювати власне ставлення до прочитаного (висловити тезу й довести її); <i>толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію.</i> <i>Самостійно спланувати роботу з подальшим обговоренням у групі.</i>	
46	«Тореадори з Васюківки». Розділ I (частина друга «Незнайомець з тринадцятої квартири») Смішне, комічне, романтичне в повісті.	1	Учні знатимуть: зміст I розділу (другої частини "Незнайомець з тринадцятої квартири"). <i>Алгоритм цілевизначення та планування діяльності.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»; скласти план прочитаних розділів; виокремлювати, виразно читати і коментувати найцікавіші епізоди тексту; аналізувати вчинки Яви й Павлуші; висловлювати власне ставлення до прочитаного; визначати ставлення автора до героїв; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); висловлювати власне ставлення до прочитаного (сформулювати тезу й довести її); пояснити поняття романтичного і пригодницького. <i>Самостійно спланувати роботу з подальшим обговоренням у класі; толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію;</i>	
47	«Тореадори з Васюківки». Розділ XXV (частина третя "Таємниця трьох невідомих"); зміст 1–2 розділів, обраних учнями самостійно. Смішне, комічне, романтичне в повісті.	1	Учні знатимуть: зміст XXV розділу (третьої частини "Таємниця трьох невідомих"); зміст 1 – 2 розділів, обраних учнями самостійно. <i>Алгоритм рефлексії.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; скласти план прочитаних розділів; виокремлювати, виразно читати і коментувати найцікавіші епізоди тексту; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); висловлювати власне ставлення до прочитаного (сформулювати тезу й довести її); характеризувати улюбленого героя, аргументуючи свій вибір, розкрити риси його вдачі; створювати асоціативні портрети; довести, що "Тореадори з Васюківки" – пригодницька повість. <i>Провести графічну рефлексію власних досягнень; толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію.</i>	
48	Розвиток мовлення. Твір-роздум за повістю В. Нестайка «Тореадори з Васюківки».	1	Учні знатимуть: алгоритм написання твору-роздуму. <i>Алгоритм цілевизначення і планування.</i> Учні вмітимуть: визначати зміст і обсяг необхідної інформації; логічно, чітко викладати думки; написати твір-роздум на основі вивченого матеріалу. <i>Визначити цілі і спланувати власну діяльність на уроці.</i>	
49	Ярослав Стельмах. «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» (I – III розділи). Таємничі, веселі й незвичайні події в повісті, передані образним словом.	1	Учні знатимуть: короткі відомості про письменника; зміст I – III розділів повісті; імена героїв твору. <i>Алгоритм графічної рефлексії та оцінювання роботи класу, вчителя.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; визначати ключові слова (фрази) для переказу; переказати найцікавіший (на власний розсуд) уривок з I – III розділів; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); прокоментувати поведінку та вчинки Митька та Сергійка (сформулювати тезу і довести її); <i>Провести графічну рефлексію досягнень та оцінити власну діяльність, роботу класу і вчителя;</i>	
50	«Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» (IV – VI розділи). Допитливість, винахідливість, кмітливість хлопчиків – головних героїв.	1	Учні знатимуть: зміст IV–VI розділів повісті; роль художніх засобів у прозовому творі. <i>Алгоритм кольорової рефлексії та самооцінювання.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркоче читання; визначати ключові слова	

			(фрази) для переказу; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); визначити кульмінаційний епізод повісті; прокоментувати несподіване для Митька і Сергія захоплення зоологією; прокоментувати смішні, на власний погляд, епізоди твору; висловлювати власні роздуми про місце уяви, фантазії, романтичності в житті сучасної людини; знаходити у тексті реальні (звичайні) та пригодницькі події. <i>Провести кольорову рефлексію діяльності та письмову самооцінку.</i>	
51	Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» зміст VII – IX розділів.	1	Учні знатимуть: зміст VII – IX розділів; жанрові ознаки пригодницького твору. <i>Алгоритм письмової рефлексії.</i> Учні вмітимуть: здійснювати вибіркове читання; визначати ключові слова (фрази) для переказу; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); довести, що повість Я.Стельмаха є пригодницькою; відповісти на вміщені в підручнику запитання за змістом повісті; <i>Письмово відрефлексувати досягнення на уроці.</i>	
52	«Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера». Образи Сергія й Митька – допитливих, винахідливих, кмітливих хлопчиків.	1	Учні знатимуть: зміст твору, його тему, основну думку; алгоритм, засоби характеристики героїв твору. <i>Алгоритм та критерії самооцінювання та взаємооцінювання.</i> Учні вмітимуть: визначати ключові слова (фрази) для переказу; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); скласти план характеристики образів Митька та Сергія й описати за ним героїв; зіставити пригоди хлопчиків з пригодами Тома й Гека ("Пригоди Тома Соєра"); <i>Провести письмову само- та взаємооцінку.</i>	
53	Урок позакласного читання. Пригоди й фантастика.	1	Учні знатимуть: імена 3-х письменників – авторів пригодницьких та фантастичних творів; назви 3 – 4 творів цього жанру та зміст 1 – 2 з них. <i>Алгоритм та критерії оцінювання.</i> Учні вмітимуть: визначити видові і жанрові ознаки пригодницьких творів; переказати уривок, який найбільше захопив (здивував, вразив), щоб зацікавити інших учнів; висловлювати власне ставлення до прочитаного; знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її; скласти бібліографію до теми «Пригоди і фантастика». <i>Провести письмову оцінку власної діяльності, роботи класу, вчителя.</i>	
54	Леся Воронина. «Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку №9» Леся Воронина – сучасна письменниця, авторка багатьох книг для дітей. Фантастична, романтична, багатоепізодна повість про виховання гідності та мужності «Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку № 9». Зміст розділів 1, 2, 10, 11. ТЛ: сюжет.	1	Учні знатимуть: окремі факти про життя і творчість письменниці; назви одного-двох її творів; зміст визначених для опрацювання розділів повісті «Таємне товариство боягузів...» та їх проблематику. Учні вмітимуть: здійснити вибіркове і пошукове читання; скласти план прочитаного; визначити ключові слова (фрази) для переказу; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); переказувати зміст виучуваних розділів твору; висловлюватися про своє сприйняття твору, роль позитивного світогляду, можливості вільного висловлення думки, вміння дискутувати (сформулювати і довести тезу).	
55	«Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку № 9». Зміст 12, 14, 16, 19, 21, 22 розділів. Проблематика повісті.	1	Учні знатимуть: зміст визначених для опрацювання розділів повісті «Таємне товариство боягузів...» та їх проблематику. Учні вмітимуть: здійснити вибіркове і пошукове читання; скласти план прочитаного; визначити ключові слова (фрази) для переказу; вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); переказувати зміст виучуваних розділів твору; висловлюватися про своє сприйняття твору, розмірковувати, як виховувати у собі риси сміливості, хоробрості, кмітливості (сформулювати і довести тезу).	
56	«Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку № 9». Зміст 24, 26, 33, 34, 35 розділів. Головна думка твору. Образ Кліма Джури	1	Учні знатимуть: зміст визначених для опрацювання розділів повісті «Таємне товариство боягузів...» та їх проблематику. Учні вмітимуть: вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання); визначити головну думку твору; характеризувати образ Кліма Джури.	

57	Оцінювання і корекція навчальної діяльності з теми «Пригоди і фантастика».	1	<p>Учні знатимуть: алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми; рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях.</p> <p>Учні вмітимуть: узагальнити і систематизувати вивчене; представити інформацію у різних формах; відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень; визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху; проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку; з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.</p>
58	Контрольна робота. Творчість В. Нестайка, Я. Стельмаха, Л. Ворониної. Тести.	1	<p>Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого, причину невдач (якщо такі були).</p> <p>Алгоритм рефлексії та оцінювання вивчення теми.</p> <p>Учні вмітимуть: робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів; сформулювати значення ролі вивченого для особистісного розвитку.</p>
59	ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ Ціле- і смислевизначення з теми. Гумористичне і сатиричне зображення. Жанрова різноманітність гумористичних творів (анекдоти, байки, усмішки, гуморески, співомовки та ін.). Велика роль гумору в житті українців. ТЛ: гумор, сатира, байка, алегорія, мораль.	1	<p>Учні знатимуть: коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації; жанри гумористичних творів; зміст літературознавчих понять «гумор», «сатира», «байка», «алегорія», «мораль».</p> <p>Учні вмітимуть: здійснити оглядове читання; визначити нову і відому інформацію; розповісти про роль гумору в житті українців; пояснити різницю між гумористичними і сатиричними творами; назвати жанри гумористичних творів; розповісти про особливості побудови байки; знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її; скласти бібліографію до теми «Сучасна гумористична література України. Радимо прочитати»; пояснити важливість самокритичного погляду, життєстверджувальних, оптимістичних настроїв, уміння тактовно реагувати на іронію, гумор для успішної життєдіяльності людини.</p>
60	Леонід Глібов –визначний український байкар, поет. «Щука». Викривальна і повчальна спрямованість байок письменника. Побудова байки.	1	<p>Учні знатимуть: основні відомості про життя і творчість Л. Глібова; напам'ять байку "Щука".</p> <p>Учні вмітимуть: здійснити аналітичне читання; визначити нову і відому інформацію; виразно читати байку "Щука"; прокоментувати її прихований зміст; визначити мораль твору; виокремити основну думку байки, пояснити алегоризм образів; зіставляти описане в байках із сьогоdnішнім реальним життям.</p>
61	Леонід Глібов. «Муха і Бджола», «Жаба і Віл». Викривальна і повчальна спрямованість байок.	1	<p>Учні знатимуть: зміст виучуваних байок; ознаки байки (жанрові).</p> <p>Учні вмітимуть: виразно читати байки; коментувати їхній прихований зміст; вести діалог із текстом (ставити запитання до автора, героїв, самого себе, однокласників, учителя); пояснити алегоризм образів; визначити мораль творів; зіставити описане у байках з реальним життям.</p>
62 - 63	Степан Руданський. «Добре торгувалось», «Гуменний», «Запорожці у короля», «Свиня свинею» Коротко про письменника. Співомовки С.Руданського унікальне явище у світовій культурі. Висміювання моральних вад, негативних рис характеру, авторська симпатія до простої людини, до її розуму, кмітливості, почуття гумору, вміння посміятися над власною безпорадністю, вміння відстояти свою гідність. ТЛ: гумореска, співомовка, інверсія	2	<p>Учні знатимуть: основні відомості про життя і творчість С.Руданського; зміст літературознавчих понять "співомовка", "інверсія"; зміст виучуваних творів; жанрові особливості співомовок; особливості виразного читання цих творів.</p> <p>Учні вмітимуть: здійснити оглядове читання; визначити нову і відому інформацію; пояснити викривальний пафос співомовок; виразно читати співомовки; визначити їх основну думку; проводити паралелі із сучасним життям; вести діалог із текстом (ставити запитання до автора, героїв, самого себе, однокласників, учителя); виявляти авторське ставлення до героїв; характеризувати і порівнювати їх; тлумачити терміни «гумореска», «співомовка», «інверсія»; обґрунтовувати думку, що почуття гумору – ознака духовного здоров'я людини, розповідати про власні спостереження над смішними ситуаціями в житті.</p>
64 - 65	Павло Глазовий. «Еволюція», «Найважча роль», «Заморські гості», «Похвала».	2	<p>Учні знатимуть: основні відомості про життєвий і творчий шлях письменника; зміст гуморесок, їхню тему та основну думку; текст одного з творів напам'ять.</p> <p>Учні вмітимуть:</p>

	Іронічно-пародійна, викривальна спрямованість гумористичних і сатиричних творів.		виразно і вдумливо читати твори; виокремлювати основні ідеї; аналізувати художні особливості гуморесок, проводити аналогії з власними спостереженнями.	
66	Виразне читання. Конкурс на кращого читця гумористичних творів.	1	Учні знатимуть: основні засоби виразного читання гумористичних творів; власні труднощі, проблеми, що потребують уваги, шляхи їх розв'язання; <i>алгоритм та критерії оцінювання виразності читання.</i> Учні вмітимуть: визначати зміст і обсяг необхідної для виконання поставлених завдань інформації; виразно читати гумористичні твори; самостійно контролювати шлях подолання власних труднощів. <i>Оцінити власну діяльність, діяльність групи, класу, вчителя.</i>	
67	Контрольна робота. Творчість Л. Глібова, С. Руданського, П. Глазового. Тести.	1	Учні знатимуть: власний рівень засвоєння вивченого; вимоги до творчої роботи. Учні вмітимуть: робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів.	
68 - 69	ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ Ознайомлення із найцікавішими письменниками-земляками, їхніми творами.	2	Учні знатимуть: імена одного-двох письменників-земляків, назви і проблематику їхніх творів. Учні вмітимуть: здійснювати оглядове читання; знаходити інформацію в різних пошукових системах Мережі, узагальнювати й систематизувати її, представляти у різних формах; вдумливо читати твори письменників-земляків, розглядати зміст та основні ідеї; розглядати літературу рідного краю в контексті загальноукраїнської; висловлювати власну думку про творчий доробок письменників-земляків.	
70	УРОК-ПІДСУМОК Бесіда про твори, які вивчалися впродовж року й викликали найбільше зацікавлення. Оцінювання навчальної діяльності упродовж року.	1	Учні знатимуть: авторів та назви прочитаних у 6 класі творів; основні події, героїв та найважливіші описи у їх взаємозв'язках, тексти, рекомендовані програмою для вивчення напам'ять; жанрові особливості вивчених творів; основні елементи виразності. Учні вмітимуть: систематизувати й узагальнити вивчене, представити його у різних формах; відтворювати в уяві картини з художніх творів, що вивчалися у 6 класі; розповідати про улюбленого письменника, літературного героя; відобразити в малюнках події та героїв вивчених творів; робити висновки й узагальнення; розгадувати кросворди, чайнворди, ребуси тощо; <i>відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених цілей (загальних і індивідуальних), визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху, робити висновки.</i>	

ЦІЛІ ДЛЯ УЧНІВ 6 КЛАС, II СЕМЕСТР

I тема

ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, В. ВИННИЧЕНКА, С. ЧЕРНІЛЕВСЬКОГО, І. ЖИЛЕНКО, І. КАЛИНЦЯ, Е. АНДІЄВСЬКОЇ

Знати:

коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації;

окремі факти, цікаві відомості з життя письменників, твори яких вивчалися;

зміст, тему, головну думку, основні мотиви вивчених творів, порушені в них проблеми, імена героїв та риси характеру їх;

художні особливості виучуваних творів;

засоби характеристики героя художнього твору;

алгоритм переказування епізоду твору;

алгоритм написання і перевірки твору-розповіді з елементами роздуму, твору-роздуму;

визначення літературознавчих понять *головний герой, другорядні герої, притча*;

напам'ять текст вірша Лесі Українки "Як дитиною, бувало...";

власний рівень засвоєння вивченого, причину невдач (якщо такі були), запоруку успіху;

алгоритм цілевизначення та планування роботи в групі;

алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми;

рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях.

Уміти:

розповідати цікаві епізоди з життя письменників, творчість яких вивчається;

виразно й усвідомлено читати поетичні та прозові твори;

визначати головну думку твору, відшукавши в ньому ключові фрази, коментувати зміст;

висловити основний зміст тексту 2-3 реченнями;

укладати перелік ключових слів, переказувати уривки, які сподобалися, найбільше вразили, від власного імені, імені персонажа, автора;

уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»;

вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити запитання різних видів до автора, ліричного героя, самого себе, однокласників, учителя);
характеризувати образи героїв, висловлювати власні судження про них;
коментувати відчуття, висловлені в художніх творах, співвідносити їх із власними;
пояснити особливості композиції твору, визначити жанрові і видові ознаки;
знаходити в тексті пейзаж, портрет, діалоги, аналізувати роль художніх засобів;
сформулювати власні висновки про основні ідеї твору;
добирати матеріал для розкриття теми твору-розповіді з елементами роздуму та твору-роздуму, самостійно аналізувати й удосконалювати написане;
визначити нову і відому інформацію, межі власного знання і незнання;
доводити тезу (твердження) чи спростовувати її;
представити текстову інформацію у формі таблиці, схеми;
здійснювати ознайомлювальне і вибіркове читання;
знаходити інформацію в мережі Інтернет, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її;
скласти бібліографію до певної теми;
визначити зміст і обсяг необхідної для написання письмової роботи інформації;
логічно, чітко викладати думки, написати твір-роздум на основі вивченого матеріалу;
дискутувати про важливість покликання людини, доцільність самопожертви в ім'я великої справи; міркувати про роль непересічної талановитої особистості в житті народу, розвитку його культури; обґрунтувати роль книги в житті людини і суспільства;
розкрити роль батьківського дому в житті людини, пояснювати, чому людина відповідальна за власну родину; важливість усвідомлення історичної спадщини, причетності кожної людини до історії держави, її зростання і процвітання (сформулювати і довести тезу);
виконувати тестові завдання різних видів;
визначити власні цілі вивчення теми, окремого твору, уроку та обговорити їх у групі;
спланувати шлях досягнення власних цілей під час вивчення теми;
спланувати власну діяльність і роботу групи на уроці;
дати оцінку роботи групи та кожного її члена.
узагальнити і систематизувати вивчене;
відрефлексовувати шлях досягнення власних цілей уроку;
відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних та індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень;
визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху;
проаналізувати зміни у власному читацькому розв'язку;
з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.

II тема ПРИГОДИ І РОМАНТИКА

Знати:

коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації;

окремі факти з життя письменників, твори яких вивчалися;

зміст, тему, головну думку, основні мотиви вивчених творів, порушені в них проблеми, імена героїв та риси характеру їх;

засоби творення образів-персонажів;
алгоритм складання характеристики героїв твору;
власний рівень засвоєння вивченого, причину невдач (якщо такі були), запоруку успіху.

алгоритм цілевизначення, планування та рефлексії уроку, теми;

алгоритм графічної, кольорової, словесної рефлексії та оцінювання роботи класу;

*алгоритм та критерії само- та взаємооцінювання;
алгоритм рефлексії й оцінювання результатів вивчення теми;*

рівень готовності до контрольної роботи, прогалини у знаннях і вміннях.

Уміти:

здійснювати ознайомлювальне, пошукове і вибіркове читання;

уявляти прочитане, словесно відтворювати «побачене» і «почуте»;

скласти план прочитаних розділів;
визначити ключові слова (фрази) для переказу;
переказувати найцікавіші уривки твору;

виокремлювати, виразно читати і коментувати найцікавіші епізоди тексту;

дати визначення поняття романтичного і пригодницького, аналізувати зв'язок пригодницького і звичайного, комічного і нейтрального, пояснити, що викликає сміх, а що – захоплення героями;

вести діалог із текстом (передбачати розвиток подій, ставити уточнюючі запитання);

аналізувати поведінку героїв, їхні вчинки, моральний вибір у різних життєвих ситуаціях; висловлювати власне ставлення до прочитаного (висловити тезу й довести її);

визначити ставлення автора до героїв;
характеризувати улюбленого героя, аргументуючи свій вибір, розкрити риси його вдачі; створювати асоціативні портрети; довести жанрову приналежність твору;

аналізувати сюжет твору, визначити кульмінаційний епізод;

визначити зміст і обсяг необхідної для написання творчої роботи інформації;

логічно, чітко викладати думки;
написати твір-роздум на основі вивченого матеріалу;

висловлювати власні роздуми про місце уяви, фантазії, романтичності в житті сучасної людини;

знаходити у тексті реальні (звичайні) та пригодницькі події;

скласти план характеристики образів і описати за ним героїв;

зіставляти події з різних творів;
визначити видові і жанрові ознаки творів;

знаходити інформацію у пошукових системах Мережі;
аналізувати, систематизувати й узагальнювати її;

скласти бібліографію до теми «Пригоди і фантастика»;

висловлюватися про своє сприйняття твору, роль позитивного світогляду, можливості вільного висловлення думки, вміння дискутувати (сформулювати і довести тезу);

робити узагальнення; виконувати тестові завдання різних видів;

сформулювати роль вивченого для особистісного розвитку;

толерантно й аргументовано доводити свою думку, відстоювати власну позицію;
визначити цілі і спланувати вивчення теми, уроку;
самостійно спланувати роботу з подальшим обговоренням у групі, класі;
провести графічну, кольорову, письмову рефлексію власних досягнень та оцінити діяльність власну, класу;
узагальнити і систематизувати вивчене;
представити інформацію у різних формах;
відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених на тему цілей (загальних й індивідуальних), відкоригувати їх з урахуванням бажаного рівня навчальних досягнень;
визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху;
проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку;
з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.

III тема ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Знати:

коло проблем, які будуть вирішуватися протягом вивчення теми, відведений для цього час, форму тематичної атестації;
імена письменників, твори яких вивчалися, основні відомості про їх життя і творчість;
назви, зміст, теми, головну думку, основні мотиви вивчених творів, порушені в них проблеми;
імена героїв, їхні риси характеру, засоби творення образів-персонажів;
алгоритм складання характеристики героїв твору; власний рівень засвоєння вивченого, причину невдач (якщо такі були), запоруку успіху;
жанрові ознаки байок, співомовок;
зміст літературознавчих понять «гумор», «сатира», «байка», «алегорія», «мораль»; "співомовка", "інверсія";
основні засоби виразного читання гумористичних творів;
власні труднощі, проблеми, що потребують уваги, шляхи їх розв'язання;
власний рівень засвоєння вивченого;
вимоги до творчої роботи;
тексти, рекомендовані програмою для вивчення напам'ять;
алгоритм та критерії оцінювання виразності читання.

Уміти:

відтворювати в уяві картини з вивчених художніх творів;
пояснити різницю між гумористичними і сатиричними творами, назвати їх жанри;

виокремити основну думку байки, визначити мораль, коментувати прихований зміст;
пояснити алегоризм образів, характеризувати і порівнювати їх, виявляти авторське ставлення до героїв;
розповісти про особливість побудови байки;
пояснити викривальний пафос співомовок; визначити їх основну думку;
зіставляти описане в байках і співомовках із сьогоdnішнім життям;
аналізувати художні особливості гуморесок;
здійснити оглядове й аналітичне читання;
вести діалог із текстом (ставити запитання до автора, героїв, самого себе, однокласників, учителя);
тлумачити терміни «гумореска», «співомовка», «інверсія»;
розповісти про роль гумору в житті українців;
обґрунтовувати думку, що почуття гумору – ознака духовного здоров'я людини;
розповідати про власні спостереження над смішними ситуаціями в житті;
знаходити інформацію у пошукових системах Мережі, аналізувати, систематизувати й узагальнювати її, представляти у різних формах, визначити нове і відоме;
скласти бібліографію до теми «Сучасна гумористика України. Радимо прочитати»;
визначити зміст і обсяг необхідної для виконання поставлених завдань інформації;
виразно читати гумористичні твори; самостійно контролювати шлях подолання власних труднощів;
виконувати тестові завдання різних видів;
писати творчу роботу, аналізувати та перевіряти її.
розглядати літературу рідного краю в контексті загальноукраїнської; висловлювати власну думку про творчий доробок письменників-земляків;
систематизувати й узагальнити вивчене, представити його у різних формах;
розповідати про улюбленого письменника, літературного героя від власного та від його імені;
відобразити в малюнках події та героїв вивчених творів;
пояснити важливість самокритичного погляду, життєстверджувальних, оптимістичних настроїв, уміння тактовно реагувати на іронію, гумор для успішної життєдіяльності людини;
оцінити власну навчальну діяльність, групи, класу;
відрефлексувати й оцінити ступінь досягнення визначених цілей (загальних і індивідуальних), визначити причини невдач (якщо такі були), запоруку успіху, робити висновки;
проаналізувати зміни у власному читацькому розвитку;
з допомогою вчителя виробляти алгоритм дій з усунення виявлених упущень у навчальній діяльності.

Система уроків з вивчення творчості Олександра Довженка

Урок другий*

Людмила Назаренко,
вчитель-методист ЗОШ №45
м. Миколаїв

Тема уроку. «Україна в огні» О. Довженка – твір про трагедію українського народу.

Мета літературної освіти: допомогти учням глибше усвідомити ідейно-художній зміст кіноповісті, її проблематику; виконати ряд літературно-синтетичних дій за текстом художнього твору, які дадуть змогу зрозуміти позицію автора; формувати навички бачити головне, вирішувати проблеми, уміння брати на себе відповідальність, самовдосконалення навичок праці з інформаційними джерелами; розвивати зв'язне мовлення, образне мислення;

виховувати патріотичні почуття, національну гідність і свідомість.

Цілі: інтерпретувати кіноповість «Україна в огні»; розпізнавати її характерні риси, особливості жанру, визначити ідейно-тематичну спрямованість художнього твору; висловлювати думки з приводу прочитаного або проблеми; порівнювати героїв, їхні вчинки; володіти навичками праці з різними джерелами, візуалізувати матеріал, взяти участь у написанні письмової роботи, використовуючи творчі здібності, інтелектуальний ресурс, знання тексту твору.

Завдання: переказувати історію написання та опублікування твору «Україна в огні»; вдумливо читати текст, коментувати найосновніші фрагменти, життєві явища, події, людей у контексті загальнолюдських понять і цінностей; удосконалювати вміння визначати провідні мотиви, проблеми, обговорювати їх з позицій сьогодення, дискутувати про їх актуальність; аргументувати власні думки, ілюструвати їх прикладами з тексту.

Змістові лінії літературної освіти:

Л – опрацювання художнього твору;

А – діалектика душі героя;

К – художнє слово як увічнення для поколінь досвіду життя людини, її думок, переживань; вибір життєвого шляху; людина і суспільство.

М – формування повної зв'язної аргументованої відповіді або умотивована відповідь, повідомлення;

Д – формування системи компетенцій, загальних умінь і навичок читацької діяльності.

Компетенції учня-читача: домінувальні: читацька, літературознавча, комунікативно- мовленнєва; **фонови:** діяльно-операційна, інформаційна.

Очікувані (плановані) результати: читання й інтерпретація змісту кіноповісті, накопичення емоційно-чуттєвого досвіду, розуміння людини, її вчинків у надзвичайних умовах.

Тип і різновид уроку – заняття з літератури в системі інформаційних технологій навчання учня-читача.

Урок №1 див. у ж. «УЛЗШ» № 11, 2014

Теоретико-літературні поняття: кіноповість (повторення).

Літературно-мистецькі зв'язки: зображувальне мистецтво (фото або автопортрет О. Довженка періоду війни), історія, інформатика, суспільствознавство, музичне мистецтво (пісня «День Перемоги» Д. Тухманова).

Інформаційні засоби навчання, посібники, матеріали, програмне забезпечення уроку літератури: комп'ютер, текстовий редактор, програми для створення мультимедійних презентацій, відеоманітофон.

Варіативне домашнє завдання: виконати дослідницьку роботу з тем: «Образ України в кіноповісті», «Засудження війни в «Україні в огні»; + пошукову роботу «Історія моєї родини в роки Великої Вітчизняної війни», «Композиційні особливості твору».

Модель уроку-заняття з літератури Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Масштаби Довженкового мислення були неосяжні. Але був один центр, навколо якого обертались усі створені Довженком образи і картини. Це боротьба людини за гармонійне, прекрасне, розумне, одухотворене життя, боротьба людини за щастя людства.

М. Рильський

*Мені важко од свідомості, що
Україна в огні – це правда.
Прикрита і замкнена моя правда
про народ і його лихо.*

О. Довженко

Олександр Петрович – унікальна постать в історії України. Доля наділила його щедрим талантом: він умів любити – Україну, її народ, своїх батьків, природу, своїх друзин, творчість, літературу, кіно, живопис, будь-яку цікаву творчу справу. Це наш і письменник, і кінорежисер, і художник, і державна людина. Усе йому було під силу, на все його вистачало. За що б не взявся – все виходило талановито. У життєвій і творчій біографії Олександра Довженка особливе місце посідає твір «Україна в огні». Додамо, що й донині українська воєнна проза продовжує освоювати проблематику, яку вперше почав художньо осмислювати О. Довженко. Спробуймо дослідити художній текст, його проблематику, а також зрозуміти долю народу крізь призму авторського бачення й оцінки «України в огні».

Перегляд завчасно підготовленої інсценізації уривка з художнього твору «Розмова Олесі з Василем», записаної на відео.

Опишіть враження від прочитаного твору.

Чому саме В. Кравчині Олеся зробила пропозицію? Як передано делікатність ситуації?

Що у висловах дівчини свідчить про горе, яке повинно спіткати націю, зокрема жінок?

Які психологічні риси притаманні Олесі?

Чи засуджуєте ви її вчинок?

Які почуття охоплюють героїню? А вас?

Як змінився Кравчина після цієї зустрічі?

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Сьогодні ми ознайомимось із твором, який, як і його автор, пройшов страдницький шлях. «Україна в огні» О. Довженка – твір про трагедію українського народу.

Визначення особистісно важливих цілей діяльності

(Учні за допомогою вчителя визначають цілі діяльності).

Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

Як палко треба любити Україну, яким чесним та мужнім потрібно бути, щоб написати «Україну в огні»! У своєму «Щоденнику» 26 листопада 1943 року Довженко зробив такий запис: «Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» – це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо». Дізнатися правду про те, що діялось у роки Великої Вітчизняної війни, потрібно передовсім для того, щоб зрозуміти стан народу і України, в якому вони перебували.

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

І коли сьогодні лунають заклики, що треба встановити пам'ятник Й. Сталіну в Севастополі, то в пригоді стають для молодого покоління такі твори, як «Україна в огні» Довженка. Тож уважно вчитуйтеся у ці безсмертні рядки.

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Підготовка до сприйняття художнього твору

Заповнення понятійно-термінологічного поля учня-читача, пояснення незрозумілих слів

Пригадайте, що таке кіноповість. Назвіть її ознаки.

Кіноповість – твір, що написаний з урахуванням специфіки кіно як сценарій кінофільму.

Ознаки кіноповісті: масштабність, «крупні плани», символічні картини, образи, фрагментарність зображувального, вибірковість у створенні характерів, визначальна роль діалогів, динамізм подій.

Словник

Шанці – земляні укріплення, окопи.

Дезертир – людина, яка самовільно залишила лави армії.

Данило Галицький – князь, під керівництвом якого 1238 року було розбито німецьких лицарів.

Через те, що весь твір з першого до останнього рядка пронизаний правдою, його замовчували так довго. Тільки 1966 року уперше кіноповість було

надруковано, але й після такої довгої мовчанки у ній було багато цензурних купюр. Жаль, що за життя автор не побачив свого твору.

Прослуховування поетичного твору П. Тичини і/або М.Рильського у виконанні учнів-акторів

Я утверждаюсь

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

*Щоб жить – ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить – я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.*

*Тевтоніє! Мене ти пожирала,
як вішала моїх дочок, синів
і як залізо, хліб та вугіль крала...
О, як твій дух осатанів!*

*Ти думала – тобою весь з'їдаюсь? –
та, подавившись, падаєш в тріву...
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.*

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

*Сини мої, червоні українці,
я буду вас за подвиг прославлять, –
ідіть батькам на допомогу й жінці,
дітей спішіте визволять!*

Павло Тичина

Який настрій вірша?

Чи відображає він ідейно-тематичну спрямованість кіноповісті «Україна в огні»?

Повідомлення учня про історію написання та опублікування твору «Україна в огні»

Кіноповість була написана 1943 року. Читав Довженко її 28 серпня в селі Померки під Харковом М. Хрущову до другої години ночі. Той похвалив, порадив надрукувати окремою книжкою російською та українською мовами; говорили про війну, про підозри, арешти, недовіру до людей, котрі опинилися в окупації, про «наших армійських дурнів», про тих тупоголових воєначальників, які стільки нещастя принесли і ще принесуть і так покараному окупацією народів. Було, як свідчить запис у щоденнику 5 листопада, порозуміння, була підтримка і довіра з боку і Хрущова, і Політбюро КП(б)України.

Усе, здавалося, йде добре, з'явиться друком «Україна в огні». Та не судилося. Правда про народ і його лихо була прикрита і замкнена з волі самого диктатора Сталіна. Про це О. Довженко довідався 26 листопада 1943 року, в той день, коли привіз до Москви матір.

І зразу ж усі відступилися. Грізно, з властивою йому брутальністю і лицемірством, вилаяв його Микита Хрущов, який нещодавно дякував за правдивий, украй необхідний на той час твір, а тепер проявив щодо митця «низькопробну нечесність маленької людини». І колеги по перу продали, в страху за своє

життя замкнувши уста на засіданні Політбюро ВКП(б) 31 січня 1944 року.

Такого блюзнірства, такої підлої гри не чекав О. Довженко.

Замість бравурного оспівування геніальності вождя, який навіть трагічний і ганебний відступ намагався пояснити високою стратегією переможної війни, О. Довженко висловлює сумнів у правоті велемовних ідеологічних сталінських постулатів. Більше того, він засуджує в «Україні в огні» сталінську концепцію класової боротьби, яка породила репресії, страх людей, недовіру один до одного, моральне спустошення душі, догматизм і бездуховність, різко критикує систему пропаганди і виховання молоді, з гіркотою визнає, що відсутність національної гордості, яка зумовлена незнанням історії свого народу, приниженням людської гідності, знеславленням національних героїв, видатних українських державних діячів далекого і близького минулого, породила масову дезорієнтацію, безнадію, розпач, панічні настрої в рядах хаотично відступаючих військ.

Не випадково О. Довженко вкладає в уста Л. Запорожця, який на прохання односельчан став старостою, а тепер, як зрадник, стоїть перед партизанським судом, такі слова: «Ди ти під три чорти з такою боротьбою!» Це сказано у відповідь на висновок командира партизанського загону про «полум'я класової боротьби у світовій війні». «А по-моєму, ви показалися... Вбивайте, прошу вас... Соблюдайте чистоту лінії».

Уявити реакцію «непомильного стратега» Сталіна на це можна. А якщо згадати й той епізод із портретом, коли Лаврін не повисив його назад на покуття, а «повернув портрета до стіни й поставив долі»?

Що ж, не просто пожалів О. Довженко вождеві «10 метрів плівочки», а свідомо, болісно переживаючи трагедію рідного народу, не уславив «мудрість Сталіна», яка принесла мільйонам людей концтабори, заслання, голодомор, глибокі розчарування, зневіру...

І ось за ці зболені слова правди про трагедію рідного народу, на захист його честі і гідності, за слова підтримки його віри й надії на щасливий день визволення від фашистських окупантів художника злою волею сатрапа засуджено на мовчання, скомпрометовано в очах громадськості, позбавлено членства в комітетах і товариствах, знято з керівництва Київської студією.

Як вплинула на О. Довженка заборона друку і зйомок «Україні в огні»?

Без перебільшення можна сказати, що всі твори мистецтва про війну славили Сталіна, а ось знайшовся сміливець О. Довженко, котрий знехтував цим. Розплата була надто жорстокою, бо цей твір про війну міг бути удостоєний світовим мистецтвом високої нагороди, як, скажімо, "Земля", але про нього мовчали довго, понад двадцять років.

Представлення результатів читацької діяльності

Історичний фон, на тлі якого відбувались події

Втрата на початку війни колосальної території з населенням понад 70 мільйонів стала справжньою трагедією.

Обмін враженнями від почутого, прочитаного, побаченого

Хто винен у тому, що на початку війни наші війська отримали поразку?

Чи сприяло захоплення німецькими військами незалежності України?

Літературний диктант за допомогою інформаційних засобів

Назвіть прізвище родини, з якою познайомились під час читання на початку твору. (Запорожці.)

Скільки дітей було у цій родині? (П'ятеро.)

Назвіть війська в яких служив В. Кравчина. (Танкові війська.)

Продовжте речення. Найуразливіше місце українців – (незнання історії).

Назвіть причину, чому Л. Запорожець став старостою. (Прохання односельчан.)

Чому Л. Запорожець склав списки молоді для відправлення в Німеччину юнаків і дівчат? (Таким чином намагався переправити найкращу молодь до партизан.)

У чому виявився подвиг Левчихи? (Незважаючи на загрозу смерті, Мотря свідомо намагалася передати їжу для Лавріна, але куля Максима Заброди вкоротила їй життя.)

Яке навантаження несе використання автором фольклору? (Змалювання душі, передача думок народу.)

Чи загинули Олеся і Христина в Німеччині? (Не загинули.)

Хто придумав печі для спалювання людей? (Еріх фон Краузер.)

Доберіть епітети до слова *Україна*.

Чим закінчується кіноповість?

Обмін враженнями від первинного прочитання тексту

Хто є оповідачем у творі? Про що це свідчить?

Який основний зміст кіноповісті?

Що найбільше вразило вас під час її читання?

Назвіть основних героїв твору «Україні в огні».

Виконання аналітико-синтетичних дій учнем-читачем за текстом художнього твору

Яким перед нами постає рід Запорожців?

Поясніть, чому автор обрав прізвище родини **Запорожці**?

Зачитайте напутні слова Тетяни, звернені до своїх синів. До якого фольклорного жанру вони подібні? (Напутні слова подібні до думи.)

Яким чином Лаврін Запорожець хотів, щоб його судили партизани?

(Л. Запорожець хотів, щоб його судили за законом «народного лиха».)

Що уособлює собою трагічна доля Л. Запорожця, простого селянина-хлібороба? (Доля Л. Запорожця уособлює собою долю всього українського народу. І хоч як не відвертали наш народ від його історії, національна генетична пам'ять зберегла її для нас. Коли Лаврін Запорожець побачив перед собою неблаганне обличчя смерті, раптом озвався в ньому голос його далекого предка Байди: «І стрепенулася у Запорожця нелюдська жадоба життя. З широких українських степів, з ярів і темних байраків повіяло на нього смалятиною історії, головешками, димом і кривавою парою». З козацьким завзяттям кидається він у нерівний бій за життя і перемагає. У цьому епізоді Л. Запорожець уособлює силу і безсмертя українського народу, який мужньо виніс на своїх плечах воєнне лихоліття і зумів загоїти страшні рани, відродитися до нового життя.)

Прокоментуйте слова: «А по-моєму, ви показалися. Позвикали до класової боротьби, як п'яниця до самогону! Ой, приведе вона вас до загибелі».

«Маленькі люди». Хто вони? («Душі у людей були малесенькі, кишенькові, портативні, зовсім не пристосовані до великого горя». «Маленькі люди» – ті, які зрікаються всього прекрасного, гордого, міцного і спов-

неного сили, ті, яких цікавлять лише власні інтереси. Вони боязкі. Обставини сильніші за них.)

Ф. Ніцше у своїй книзі «Так говорив Заратустра» показує «маленьких людей» у вигляді мух. Який символ ви дібрали б для цих людей? Чому?

Висловіть власну думку з приводу кар'єристів і шкурників.

Як ставляться від'їжджаючі до тих, хто залишається, поранених?

Охарактеризуйте психологічний стан бійців, які відступають. (Смуток і страх.)

Чому Купріян Хуторний не хотів пускати своїх синів до хати?

«Свою владу одстоять не можете?» Поясніть ці слова.

Проаналізуйте трагедію родини Купріяна та його синів.

Проведіть паралель між вибором Павла Купріяна стати поліцаєм і вибором Лавріна Запорожця стати старостою.

Які риси характерні для зрадників? (Для зрадників характерні грубість, аморальність, боязкість, невмотивованість вчинків.)

Як розкрито проблему зради? Назвіть її причини.

Як ставились фашисти до зрадників і дезертирів?

На що покладав свої надії Еріх фон Краузе? Який ключ від скриньки, де схована загибель українців, знайшов він? (Українці не мають вічних істин, тому один одного будуть вбивати.)

Що ж таке нацизм? («Це сліпа сила, щось вроді надзвичайної грозової хмари. Це сліпе чудо, нечуванний казус європейської дурної політики».)

Як виховували своїх дітей німецькі та українські родини?

У чому полягав героїзм радянських солдат?

Заради чого воювали німецькі воїни?

Зачитайте фрагменти тексту, які свідчать про жорстокість ворогів.

Які незвичайні риси ви помітили під час зображення ворогів О. Довженком?

Якою рисою українців захоплювались фашисти? («Час інший, а народ той же. Я вивчив його історію. Їх життєздатність і зневага до смерті безмежні... Так не підкоряться і так умирати, як умирають українці, можуть люди лише високої марки. Коли я дивлюсь на їхню смерть, я завжди тремчу від жаху... Їх не можна підкорити».)

Хто з героїв твору у вас викликає захоплення? Чому?

Як Василь Кравчина мотивує потребу боротьби з ворогом?

Розгляд репродукції картини О. Дейнеки «Оборона Севастополя. 1942 р.»; прослуховування уривків музичного твору

Самостійна робота учнів-читачів з електронним словником

У якому стилі працював художник? Як це допомагає відчутти дух зображувальних подій?

Які фарби передають запеклість боротьби?

Знайдіть уривок з кіноповісті, який перегукується із репродукцією картини О. Дейнеки, зачитайте його.

Узагальнення та систематизація читацьких вражень, літературознавчих компетенцій, навиків старшокласників

Які проблеми порушує автор у творі? (Людини на війні та в тилу, патріотизму і зради, праведності суду і самосуду, смерті і безсмертя, любові і ненависті, національної свідомості, загальнолюдських ідеалів.)

Назвіть провідний образ твору. (У Олександра Петровича є одна любов і молитва – це рідна Україна, тому центральним образом твору є саме вона, тому болить авторові, що рідний край став руїною, тому ненависть його невгасима до тих, хто топче кованим чоботом рідну землю, паплюжить її, обливає кров'ю.)

Чим є образ Батьківщини для вас?

Що допомагає візуалізувати навколишнє бачення світу, війни? Зачитайте, яким постає перед нами образ землі. «О українська земле, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем. Байраки й переправи трупом запалися, гноєм і передсмертною блювотою. Степи гнівом утопано, та прокляттям, та тугою і жалем».

Якими засобами досягається відчуття, що Україна знаходиться дійсно у вогні?

«Україна знає того, хто був на її пожарах». Що символізує образ вогню?

Поясніть назву твору.

(Демонстрація мікрофільму, створеного учнями-читачами.)

Літературно-мистецька діяльність читачів

Пригадайте назву твору, в якому порушуються проблеми збереження роду, назвіть автора.

Чим відрізняються родини у творі Ю. Яновського «Вершники» і О. Довженка «Україна в огні»?

Запаліть свічку пам'яті ті, чії родичі воювали в роки Другої світової війни.

Методична ремарка

Під час запалення учнями свічок на мультимедійному екрані демонструється мікрофільм про дідів і прадідів учнів, які брали участь у Великій Вітчизняній війні.

Підготуйте усне повідомлення на одну з поданих тем, нехай слова з пісні «День Перемоги» Д. Тухманова допоможуть вам у цьому:

«Доля моєї родини під час Великої Вітчизняної війни»;

«Показ трагедії українського народу під час Другої світової війни»;

«Проблема національної самосвідомості у кіноповісті О. Довженка «Україна в огні».

Представлення результатів читацької діяльності

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

Наскільки вдалими виявились ваші творчі доробки?

Який твір найбільше сподобався? Чому?

Доведіть, що «Україна в огні» – кіноповість.

Висловити власні думки з приводу твору письменника.

Чи актуальний твір сьогодні?

Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Заклучне слово-епілог словесника

Вивчаємо творчість Уласа Самчука

Уроки третій і четвертий

Ольга Мушинська,

вчитель-методист ЗОШ І–ІІІ ст. №30

м. Житомир

Урок 3

Тема уроку: Улас Самчук "Марія" (роман-хроніка) як художній документ про життя селянської родини в Україні в умовах тоталітаризму. Зображення страшних картин голодомору на прикладі однієї сім'ї. Проблематика твору

Мета: сформувати уявлення про проблематику та ідейно-тематичну основу роману "Марія", особливості його композиції й жанру; удосконалювати навички аналізу літературного твору з огляду на його ідейно-художню цілісність та авторську позицію, у єдності змісту і форми; розвивати інтелектуальні здібності учнів, багатство мовлення й образного мислення; виховувати віру в незнищенність українців, у неминучу перемогу добра над злом.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Випереджувальне завдання: прочитати роман "Марія", оформити проект-презентацію Улас Самчук. Роман "Марія", підготувати історичну довідку про голодомор 1932-1933рр. в Україні.

Обладнання: тексти роману "Марія" Улас Самчука, слайди, портрет Уласа Самчука, виставка творів письменника.

Епіграф: *Хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю.*

У. Самчук

Перебіг уроку

I. Організаційно-мотиваційний етап

1. Мотивація навчання

Забезпечення емоційної готовності до уроку. Обмін побажаннями.

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань

Робота з епіграфом.

Чи став Улас Самчук літописцем українського народу?

(Мати гарну мету мало. Потрібно формувати характер, сталити волю, аби досягти мети. Уласу Самчукові це вдалося. Його творчість справді стала літописом українського народу. Однією із сторінок цього літопису є твір "Марія".)

Учитель. Народ без історії – людина без пам'яті. Щоб не бути людьми без роду і племені, щоб знати свою історію, культурну спадщину, треба її вивчати "від слова до слова" і не минати "ані титли, ніже тії коми".

Сьогоднішній урок розкриє перед нами сторінку історичного минулого нашої України, до якої звернувся Улас Самчук у романі "Марія". Наша мета – осмислити передану в художньому творі трагедію України на зламі епох через ідейно-художній аналіз тексту, розкриття проблем, порушених у творі. Цей урок, сподіваюсь, спонукає вас замислитись над історичним минулим України, адже, як казав М.Рильський, "Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього".

3. Оголошення теми й мети уроку

II. Операційно-пізнавальний етап

Учитель. Твір У. Самчука "Марія" писався у страшні для України роки — 1932–1933, коли лютував голод, штучно влаштований з метою винищення селянства, тих Матвіїв-господарів, котрі годували народ, були найпершими носіями української ментальності, волелюбного духу. Голод забрав мільйони життів невинних жертв сваволі та безчинства. Свіжими слідами цих жаклих подій пішов і автор. Він присвячує твір "Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932-1933". Вже у 1934 році "Марію" було видрукувано окремою книжкою у Львові. Перед читачем постала жорстока правда про становище українського селянства після революції 1917 року. З цієї причини "Марію" в СРСР було заборонено.

В основу твору покладено реальні події. Прототипом головної героїні стала дерманська красуня Мотря, весела, працююча, привітна дівчина, прототипом Гната – рідний дядько письменника. Мартин Заруба також мав життєвого відповідника. Дійсним є й факт отримання від нього Мотрею (Марією) посагу і одруження її з Гнатом, розлучення, життя з Корнієм. А ось картини більшовицького господарювання, голоду – це вже з розповідей утікачів із "соціалістичного раю".

Презентація випереджувального завдання. "Історики"

1-ий історик. *Жаклива трагедія нашого народу – Голодомор 1932–1933 років – мав штучний характер і був проведений для економічного ослаблення і фізичного винищення українського селянства. Терор голодом проводився цілеспрямовано, за допомогою непосильних норм хлібоздач, що практично неможливо було виконати, і в результаті конфіскації всіх істівних запасів, які одержували селяни зі своїх підсобних господарств, конфіскувалося все: картопля, буряки, морква, сало, сухарі, квасоля, сушка, соління, крупи. Крім того, населення України було позбавлене допомоги як ззовні, так і з інших регіонів СРСР. Вбивали голодом мільйони українських селян, знищуючи їх культуру, спосіб господарювання. На жаль, визначити загальну кількість потерпілих від голоду в ці роки дуже складно. За висновками статистики і підрахунками науковців, ця цифра в різних регіонах – різна, і в середньому в нашому регіоні становить 15-20 % від загальної кількості населення краю на той період. Адже на офіційному рівні йшлося лише про "продовольчі труднощі" та "саботаж хлібозаготівель", усе останнє замовчувалося, випадки опухання чи смерті від голоду майже не фіксувалися. Свідчення про Голодомор збереглися в пам'яті людей та в документах і спецдовідках, які регулярно надсилалися керівним органам країни. Вони знали про справжній стан речей на місцях, але очікуваної допомоги не надали.*

2-ий історик. *Висновки Міжнародної комісії із розслідування голодомору в Україні у 1932–1933 рр.:*

Причини голодомору: а) вивезення зерна з України із урожаю 1933 р. до останнього кілограма внаслідок пограбування селян бригадами активістів із числа членів активістів ВКП(б), комсомольців, комнезамів;

б) колективізація; в) розкуркулювання; г) денаціоналізація; д) геноцид.

Наслідки голодомору: а) внаслідок повного виснаження організму від голоду вмерло дванадцять мільйонів чоловік; б) вивезено з України до Сибіру, на Урал, у райони Крайньої Півночі 3 млн осіб.

Відповідальність: а) головні ідеологи голодомору: Ленін, Сталін; б) керівники: Каганович, Молотов; в) виконавці: Баліцький, Чубар, Косіор, Петровський.

Комісія вважає: а) Сталін та ВКП(б) намагалися через голод нанести смертельний удар по Україні, по українській нації; б) злочини, здійснені під час голодомору в Україні, беззаперечно були злочином проти людства.

Презентація випереджувального завдання. “Літературознавці”

Проект-презентація “Улас Самчук. Роман-хроніка “Марія».

Блок запитань для перевірки знання тексту.

Скільки дітей народила Марія? (7.)

Хто вві сні побачив майбутнє Марії та її дітей? (Гнат.)

Як звали першого Маріїного сина? (Роман.)

Скільки років служив Корній на флоті? (7.)

Хто з Маріїних дітей найбільше схожий на Корнія замолоду? (Максим.)

Ким був за фахом Маріїн батько? (Каменярь.)

Як звали Маріїну матір? (Оксана.)

Під час якого свята побралися Марія і Гнат? (М'ясиці.)

Яке слово найчастіше повторює Гнат за будь-яких обставин? (“Ет!”)

Коли Корній уперше заплакав? (Коли йшов на війну з “гапонцем”.)

Під час якого свята згоріла Маріїна хата? (Великдень.)

Скільки грошей пропонував Гнат Марії після пожежі? (200 карбованців.)

Кого зі своїх дітей Марія й Корній любили найбільше? (Надію.)

Де під час війни служив Максим? (В обозі.)

Хто ініціатор розправи над матросами, які чинили глум у церкві? (Корній.)

Твори якого письменника найбільше любив читати Лаврін? (А.Кашенка.)

Чого вимагала радянська влада від України? (“Хліба, хліба і хліба!”)

Кому належать слова: “Нема кінця нашому життю”? (Гнатові.)

Скільки прожила Марія? (26 258 днів.)

Яку смерть селяни вважають найстрашнішою? (Смерть від голоду.)

Учитель. “Марію” Уласа Самчука називають романом. Доведіть це твердження.

(Незважаючи на невеликий обсяг твору, автор подає панорамну картину життя українців у досить тривалому часовому відтинку. Тому ми й визначаємо жанр цього твору як роман. А стислість тексту — то вияв майстерності письменника, чіткості та лаконізму думки, сконденсованості письма. Названо роман ім'ям головної героїні. І Марія, й інші герої мали, як ми вже зазначали, своїх прототипів. Отже, це конкретна історія конкретного життя з елементами авторської фантазії. Твір має підзаголовок: “Хроніка одного життя”. Загальний стиль викладу цілком відповідає жанрові хроніки — про Маріїне життя розповідається в чіткій часовій послідовності.)

Роман-хроніка (від грецьк. — літопис) — літературна форма роману, що містить викладення подій в їх часовій послідовності в житті однієї людини чи цілої сім'ї. Але крім цього містить суто романні засоби — переживання і конфлікти людей. Сюжетотворюючу роль грає саме час, розповідь і почергова зміна епізодів.

Запитання і завдання для учнів

• Визначіть тему роману.

• Якою ви побачили композиційну побудову твору?

• Автор зумів у своєму творі торкнутися багатьох життєво важливих проблем, серед них проблема добра і зла є чи не найголовнішою. Про це йдеться вже на перших сторінках роману. Ось Оксана, мати Марії, дивиться на свою маленьку донечку.

• Про що вона роздумує?

Учні читають уривок від слів «У неї личко... рожевеньке» «...розцвіте й пізнає добро і зло».

• Що ж є добром для українського селянина?

• Що ви можете сказати про Мартина Зарубу?

• Що відчують персонажі Уласа Самчука працюючи? Для кого з них праця єдиний порятунком?

• А кого праця змінила, оздоровила, зробила справжнім господарем?

• Як працює Марія?

• Спробуйте довести, що для Марії праця — найбільша радість. Яку ж думку несе оте авторське: “Та що Марії праця?”

• Висловіть свої міркування щодо образу землі у творі. Знайдіть у тексті уривок, де змальовано Архипа на косовиці, і прокоментуйте його почуття.

• Отже, моральні основи буття героїв Уласа Самчука — це земля, праця. А ще що?

(...*Віра в Бога, дотримання Божих заповідей*).

• Що ж є злом у творі?

(...*Більшовики, їхня ідеологія, їхні вчинки, методи господарювання, боротьби, їхнє обличчя — це все уособлення зла*).

• Хто став опорою більшовиків у селі?

• Що ви можете сказати про Максима? Яку заяву він публікує в газеті?

Зачитайте відповідний уривок із твору і прокоментуйте його.

Учні зачитують далі уривки із твору, в яких показані картини голодомору.

Розд. X від слів “Прокинувся вечором...” до — “Марія розвела руками”.

Розд. XII від слів “Другого дня Гнат...” до слів “... щоб винести прилюдну постанову”.

Від слів “26258-й день...” до слів “Марії не стало...”

Учитель. Це та біда, що нанівець звела життя Марії, її сім'ї, сотень тисяч таких ні в чому не повинних селянських сімей у могилу. Про це йдеться у третій частині роману — «Книзі про хліб», яка є фіналом твору.

Учень читає уривки з «Книги про хліб».

Учитель. Давайте спробуємо визначити проблеми роману.

(Відповіді учнів: любов до землі; любов до праці як основи життя; духовність, віра в Бога; добро і зло; гріх та його спокутування; аполітичність українського селянства; моральна деградація особистості під впливом людиноненависницької більшовицької ідеології; більшовизм як соціальне і духовне зло; геноцид радянської влади проти українського народу; формування національної свідомості.)

• То яким є світ цінностей та ідеалів українського селянина? Відобразіть це у вигляді “асоціативного куца”.

Земля	Сім'я	Честь
Світ цінностей українського селянина		
Праця	Любов	Рід

Метод "Прес".

Запитання.

Які проблеми, порушені у романі Уласа Самчука «Марія», лишаються злободенними й у наш час?

Рід Марії гине. Чи можна на основі цього стверджувати, що роман Уласа Самчука – трагічний?

III. Рефлексивно-оцінювальний етап

Рефлексія

Визначте ідею твору.

Які ваші враження, емоції від побаченого та почутого на уроці?

Учитель. Твір Уласа Самчука «Марія» – новаторський здобуток письменника у жанрі роману. Роман-спалах – так визначив жанр цього твору Степан Пінчук. Гадаю, це означає: у прямому розумінні «спалах» – раптовий зблиск, миттєве явище у творчості; у переносному – сильний, раптовий вияв почуттів, настрою, що переходять у яскравий вогонь емоцій, зігріваючи читачів усе життя.

Своїм сюжетом роман увібрав як перше тлумачення, так і друге. Цьому сприяють у змісті твору:

— історично несподіваний, психологічно сенсаційний сюжет;

— екстремальність теми;

— особлива художня форма — послідовність ритму і високого стилю художньої агіографії;

— поява образу-символу.

Домашнє завдання

Загальне:

Підготуватися до характеристики образів Марії, Гната, Корнія.

Занотувати декілька яскравих картин-описів природи. Обґрунтувати їхню роль у творі.

Диференційоване:

Підготувати презентацію «Художник Валерій Франчук. Картини про голодомор 1932–1933рр.»

Урок 4

Тема уроку: Образ Марії, її символічний зміст та спорідненість з біблійними образами. Утвердження у творі високих моральних якостей українського народу, осуд тих, хто зрікається свого роду, нації. Майстерність письменника у розкритті психології героїв, побудові драматичного сюжету.

Мета: простежити етапи життя героїв твору, збагнути їх внутрішній світ, з'ясувати, що вплинуло на їх життєві погляди і дії, осмислити образ Марії як символ України; розвивати у старшокласників культуру мислення і спілкування; виховувати в учнів кращі риси, притаманні українському національному характеру.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Випереджувальне завдання: оформити презентацію «Художник Валерій Франчук. Картини про голодомор 1932–1933 рр.»; скласти порівняльну характеристику Богоматері і Марії Перепутько.

Обладнання: тексти роману «Марія» Уласа Самчука, портрет письменника, виставка творів Уласа Самчука, слайди.

Епіграф: *І розкажу я людям горе,
Як там мати ріки, море
Сльози кривавої лила
Так, як і ти.*

Т. Г. Шевченко

Перебіг уроку

I. Організаційно-мотиваційний етап

1. Мотивація навчання

Обмін побажаннями. Забезпечення емоційної готовності до уроку.

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань

Названо роман ім'ям головної героїні. І вона, й інші герої мали, як ми уже знаємо, своїх прототипів. Отже, це конкретна історія конкретного життя з елементами авторської фантазії?

(Ні, образи роману мають надзвичайно велику широту узагальнення. Доля Марії — це доля тисяч і тисяч українських матерів, недарма роман присвячено всім українським «матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932–1933». Герої втілюють у собі всі риси українського національного характеру, їхній шлях — це шлях української людини загалом.)

Презентація випереджувального завдання.

«Художник Валерій Франчук. Картини про голодомор 1932–1933 рр.»

Учитель. Роман У. Самчука відзначається гостротою проблематики, високим рівнем художньої майстерності, глибоким проникненням у психологію героїв. Як зазначає С. Пінчук, розповідати про жахи голодної смерті, викликані штучним голодомором, немає потреби. Письменник змальовує їх з такою документальною точністю, яку наші читачі пізнали тільки в останні роки зі спогадів очевидців і жертв голодомору, що залишилися живими і розповіли про це у своїх спогадах. Через систему образів автор розкриває філософський погляд на тисячолітні сімейні народні традиції, непорушні норми звичаєвого права, що склалися протягом усієї історії української нації. Наше завдання на сьогоднішньому уроці — через думки, які виникли під час аналізу тексту, систематизувати враження про героїв роману, зуміти проникнути в їхній внутрішній світ, зрозуміти символіку образів.

Довідка

Символ – це художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття тощо.

3. Оголошення теми й мети уроку

II. Операційно-пізнавальний етап

Учитель. Образ Марії в цьому романі якісно відрізняється і стоїть набагато вище від класичних українських покриток, наймичок, утоплених, страчених...

Героїня Уласа Самчука рівна по духу Марусі Богуславці чи Роксолані, тільки доля випала їй звичайна, буденна і складна. Сам автор на цьому не раз і не два наголошує, показує величезний потенціал духовної і фізичної сили героїні, її прагнення жити, радіти всупереч усім труднощам.

Чи можна назвати Самчукову героїню пересічною українською жінкою?

Робота в групах

Учні об'єднуються в групи. Кожна група аналізує один образ.

Завдання для першої групи

— Якими були перші дні Марії? Як пройшло її дитинство?

— Хто навчив Марію з повагою ставитися до землі? Чи керувалася вона цією наукою у своєму господарстві?

— Чому Марія виходить заміж за Гната? Чи міг цей шлюб бути щасливим?

— У чому бачила Марія щастя? Як боролася за нього?

— Якою матір'ю була Марія? Чи можна назвати її берегиною домашнього вогнища?

— Як сприйняла Марія революцію і прихід до влади більшовиків? Як оцінювала їх дії?

— Які біди принесла нова влада в дім Марії?

— Чи можна назвати Марію жінкою з сильним характером? У чому це проявлялося?

— У чому образ Марії є типовим для жінок того часу, і у чому полягає оригінальність цього образу?

Підсумок учнів. Головна героїня твору носить біблійне ім'я Марія. Вона пройшла складний життєвий шлях. Перші її дні — сонячні, наповнені світлом та теплом. Марія — бажана дитина в батьків, про неї дбають і її люблять. Та світлі дні швидко минають — помирають батьки, і Марія залишається сиротою.

Ні раннє сирітство, ні наймитування не зламало Маріїної долі. Дійшовши пори, дівчина стала першою красунею в селі. За жінку хотів би її мати не один заможний хлопець, але найбільше вона припала до серця вродливому наймитові Корнію та багатому сироті-каліці Гнату Кухарчуку. З Корнієм Марію єднала врода і взаємне кохання, з Гнатом — працьовитість і неабиякий аргумент з точки зору народної моралі — сирітство.

Народження дочки Надії виявилися непевним щастям, тільки блискітками у брудній воді Маріїної долі. Вмирає дитина, потрапляє в лікарню Гнат, повертається з армії Корній, і Марія кидає законного чоловіка назавжди, причому робить це холоднокровно й жорстоко. Улас Самчук не ідеалізує своєї героїні, осуджує, що не відвідувала Гната в лікарні, а той сподівався, що Марії просто ніколи, бо весна, треба сіяти й орати. Не замовчує автор і того, що Марія занедбала господарство, впустила у Гнатову хату Корнія.

Коли ж Марія перебралася до Корнія, там її чекав не «рай у курені», а справжнє пекло. Автор прискіпливо стежить за життям норовливої, невгамовної селянки, описує майже кожну годину її невісткування, тяжкі й образливі сварки зі свекрухою, яка вважає Марію повією, а Корнія достойною кращої пари, сутички з ледачою Корнієвою сестрою. Можна подивуватися силі духу та витривалості Марії. Навіть після того, як сільська баба-знахарка позбавляє Марію ненародженої дитини, про яку навіть чути не хотів жорстокий Корній, Марія вижила, не розлюбила черствого Перепутьки, винесла його побої, знущання і примусила працювати на землі. А вже земля зробила чоловіка іншим, допомогла повірити у власні сили, у шанс жити в достатку, навчила радіти народженню стебла і народженню власної дитини.

Коли її чоловіка забрали на російсько-японську війну, яка закінчилася поразкою для Росії і втратою флоту, Марія сама справляється з неабияким господарством, виховує трьох малих діток. Навіть тоді, коли стало ясно, що Корній не вернеться, Марія не погодилася, щоб Гнат усиновив її дітей і забрав їх разом з нею до себе. Життя навчило її триматися одного берега, любити раз у житті. Палкі Гнатові почуття несподівано вибухають помстою. Нерозважне сусідчине слово штовхнуло Кухарчука на підпал Маріїного обійстя якраз у Великодню ніч.

У Маріїнім житті станеться диво: цілий і неушкоджений повертається з війни Корній, народжується ще одна дитина, господарство піднімається з попелу.

Та хмари знову закривають сонце для Марії. І на цей раз хмари — нова влада, яка перетворює їх із заможних господарів на жебраків, морить голодом її дітей, висилає назавжди на Соловки її улюбленого сина Лавріна, одурманює комуністичними ідеями Максима. Самотня, вона прощається з життям, добігають до кінця її дні. Цій жінці судилась нелегка доля, вона пізнала і найбільше щастя, і найважче горе, доля то підносила її до вершин щастя, то стрімко кидала в безодню горя.

Простий і величний образ української Марії нагадує нам образ Марії біблійної, яка стала втіленням доброти, милосердя і любові. Завершальним штрихом у характеристиці образу Марії є слова Гната: «Цілую руку матері. Цілую святість велику. Цілую працю! Маріє! Маріє!». Отже, Марію можна назвати справжньою Берегиною. Змалювавши просту жінку-селянку, Улас Самчук підносить її образ до символу самої України, стражденної, довготерплячої, розіп'ятої жахливого 1933 року на хресті голодомору.

Завдання для другої групи

Ким був Корній до служби в армії? Як служба змінює його?

Яким застав Корній своє господарство, коли повернувся в село?

Коли змінюється у Корнія ставлення до праці?

На кого орієнтувався Корній у своїй роботі? Чому?

Хто допоміг Корнію стати заможним господарем?

Якою була ця допомога?

Хто допоміг духовно відродитися Корнію?

Чи вплинуло середовище на зміну життєвих позицій Корнія? Як саме?

У яких вчинках проявляється любов Корнія до дружини і піклування про сім'ю?

Як сприйняв Корній нову владу? Чому відмовився іти в колгосп?

Чому життя Корнія закінчується трагічно? Хто винен у поламаний долі селянина?

Які риси характеру Корнія вам імпонують?

Підсумок учнів. На початку твору Корній — бідний заробітчанин. Після довгої служби у війську, що негативно змінила його характер, Корній знову повертається в рідне село. Читач не може повірити, що з Корнія буде і добрий чоловік, і люблячий батько, і чудовий хлібороб, який відчуватиме землю не згірше Гната. Корній перероджується, зникають з мови лайливі слова, а з душі — сміття, хвилинами ним оволодіває пророцтво, властиве лише високодуховним людям: коли Марія чекала майбутніх близнят — дочку Надію і сина Максима, того самого, що став Каїном у сім'ї, Корній мимоволі напрозорив правду; «Все тоді родить — земля і ти. Чого ж дивуєшся?.. Нічого, жінко. Валяй і далі так. Земля наша велика. Заселяй, засипай людьми. Аби лиш люди були, аби лиш не потвори».

Побожність Корнія стає звичним станом його ества. Тому, коли після революції в церкві «на самому переді в шапках два матроси під час служби» закурили, Перепутька обурився, підняв громаду проти осквернителів і вигнав їх із храму.

Можемо сказати, що Корній — типовий образ селянина, що своєю працею творить добробут своєї родини. Він дбає про сім'ю, родину, односельчан. Стає заможним господарем, шанованим у селі. Показавши еволюцію в характері Корнія, письменник наголошує, що кожна людина при бажанні і наполегливій праці може вибороти право на гідне життя.

На жаль, його життя закінчується трагічно.

Страшної трагедії своєї сім'ї Корній не може простити драконівській владі, яка для нього уособлюється в образі ненависного жорстокого сина Максима.

Улас Самчук вдається до глибокого аналізу психологічного стану персонажів, які опиняються в екстремальних ситуаціях. Корній переконаний, що він повинен покарати сина-нелюда; розуміючи, що сам помре з голоду, виявляє останню увагу своєю до дружини. У вчинкові Корнія відбилася життєва позиція Самчука, його віра в людську волю до життя аж до останнього подиху.

Завдання для третьої групи

Яким господарем був Гнат?

Ким була для Гната Марія?

Яким чоловіком був Гнат? Чи намагався зберегти свою сім'ю?

У чому проявилась самопожертва Гната?

Що навернуло Гната до Бога?

Чому, коли Гнат повертається в село, до його хати часто приходять люди?

Чи сподобався вам персонаж? Чим?

Підсумок учнів. Гнат — гарний господар, працьовитий, терплячий. За характером добрий і милосердний. Вирізняється силою духу. Покохавши на все життя Марію, він витривалістю та впертістю, терпінням та добротою завойовує її прихильність. Розуміє, чому Марія виходить за нього, тому на весіллі прагне розв'язати її сум, прогнати жаль.

Довгий час він живе коханням, простим щастям бути біля коханої людини, а коли Марія їде від нього, добровільно прирікає себе на самотність. Розраду від нерозділеного кохання Гнат знаходить у Біблії. Віра рятує його від розпачу. У монастирі, серед церковних книг, шукає він відповіді на свої питання.

Вражений трагедією Маріїної родини, Гнат приходить до вмираючої, визнає себе винним у підпалі і так вражає Марію чистотою своєї душі та милосердям, що жінка наче «починала поволі передивлятися розгорнену Гнатом книгу свого життя». Досі Марія вважала Гната не достойним її колишньої краси, тепер, на схилі літ, Кухарчук бачиться їй іншим, набагато кращим і мудрішим, ніж колись.

Автор створив чудовий образ духовно багатішої людини, яка, переживши не одне власне горе, не зламалася, не озлобилася, а вірою вилікувала власну душу та за допомогою Божого слова зцілювала душі людей, повертала надію. «Повстаньте і повірте в себе, — говорив їм. — Повірте у вашу силу, у вашу землю. Душі ваші сплять, думи повільні і не хочуть напружуватись... Бог любить тих, хто бачить в собі частину його самого, його безсмертного, його розумного, його всемогутнього. Яке маєте право, ви, діти найкращої з країн, не чути себе такими?».

Учитель. Якщо порівняти художнє вирішення образів Гната і Корнія, то перший все-таки переважає над другим силою духу і глибиною, а другий — тільки яскравістю. Автор більше любить Гната, виписує його образ старанніше, детальніше, наголошує на доброті й милосерді.

Завдання для четвертої групи

Порівняйте образи Максима та Лавріна: ставлення їх до праці; батьків; релігії; освіти; батьківщини.

Підсумок учнів. Два сини Марії відрізняються вже з дитинства — працьовитий, спраглий до знань Лаврін і лінивий розбишака Максим. Лаврін відстоює необхідність незалежності України. За свої погляди, коли до влади приходять більшовики, потрапляє на Соловки. Створивши цей образ, письменник показав людину нового покоління, що дбає не тільки про інтереси родини, села, а й добро для своєї країни. Вперше у творі звучать слова про те, що вільне, щасливе життя людей можливе тільки у вільній, незалежній країні. На противагу образу Лавріна створений образ Максима. У пошуках легкого хліба залишає Максим батьківський дім й їде до міста лакеєм у дворянський клуб, згодом пристає до більшовиків. Йому подобається влада, що дозволяє безкарно в ім'я революції вбивати людей, грабувати, забирати чуже майно. Описуючи Максима, автор показав процес деградації людини та причини, що призвели до цього.

III. Рефлексивно-оцінювальний етап

Рефлексія

Як ви вважаєте, чому епіграфом до нашого уроку взяті слова Т. Г. Шевченка з поеми «Неофіти»?

(Роман «Марія» Уласа Самчука — це життя жінки-селянки, яка мимохіть піднесена до символу біблійної Диви Марії, Богоматері і многострадної України.)

Чи можна стверджувати, що доля Марії — це доля всієї України?

Над чим вас спонукав замислитися роман Уласа Самчука «Марія»?

Учитель. Роман У. Самчука «Марія» написано в ранній період творчості митця, він є ніби підсумком усього попереднього етапу. Водночас твір є новим, якісно вищим щаблем сходження письменника до літературної майстерності, бо ним автор заявив про себе як про майстра зрілого, цілком сформованого світоглядно, психологічно, художньо. У романі на найвищих нотах зазвучала найголовніша тема його творчості — драматична доля українського народу на розторганих шляхах ХХ ст., намагання українського духу й інтелекту утвердити себе серед інших народів рівноправною силою.

Твір цікавий для нас і важливий для літературного процесу також тим, що автор хронологічно першим показав протистояння українців більшовицькій орді, діаметральну протилежність і несумісність двох світоглядів, апогей цього протистояння — колективізація, репресії, голодомор. Згодом будуть твори І. Багряного, Т. Осьмачки, В. Барки, Д. Гуменної, ці страшні своєю правдивістю документи доби, сповнені викривального пафосу, гнівних інвектив, болю і жаху української душі в тенетах людиноненавистницького ладу. А розпочинає цей ряд своїм романом «Марія» саме Улас Самчук.

Домашнє завдання

Загальне: написати твір-роздум «Доля Марії — це доля всієї України».

Диференційоване: скласти інформативне гроно до образів роману.

Поетична збірка Івана Франка «Зів'яле листя»

Людмила Лінкевич,

вчитель української мови та літератури

ЗОШ I–III ст. №28

м. Житомир

Лінкевич Людмила Петрівна – вчитель української мови та літератури загальноосвітньої школи I–III ступенів № 28 м. Житомира, переможниця міського етапу всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2015» у номінації «Українська мова і література».

Лінкевич Л.П. – висококваліфікований педагог, досконало знає свій предмет, методику викладання, володіє інноваційними методиками і технологіями, творчо їх застосовує у роботі, використовує ефективні форми і методи організації навчально-виховного процесу, забезпечує високу результативність і якість своєї праці. Проблемною темою, над якою працює Людмила Петрівна, є «Візуалізація навчального процесу як ключова проблема сучасної лінгводидактики».

Уроки вчителя відзначаються високим науково-методичним рівнем викладання, насиченістю, глибоким змістом, педагогічною майстерністю, умінням створити атмосферу взаємної довіри. Лінкевич Л.П. уміє продукувати оригінальні інноваційні ідеї, здійснює науково-методичну й науково-дослідну діяльність, є учасницею регіонального педагогічного експерименту з проблеми «Формування вміння вчитися як ключової компетентності засобами предметів гуманітарного циклу». Результати експерименту опубліковані у науково-методичному збірнику «Проблеми науково-методичного забезпечення переходу на новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти в регіоні» (2013 р.).

Лінкевич Людмила Петрівна охоче ділиться своїм досвідом з вчителями міста та області, щорічно бере участь у педагогічних виставках «Сучасна освіта Житомирщини», у Міжнародному мистецькому фестивалі «Зоряна Україна», присвяченому творчості Олеса Бердника, розробляє та проводить уроки за творчістю письменника, підтримує зв'язок з його родиною. Учитель упродовж 9 років співпрацює з лабораторією літературної освіти Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України (Київ), має 20 публікацій у фаховому журналі «Українська література в загальноосвітній школі». Експериментальні факультативні заняття за творчістю українських письменників-фантастів, розроблені за авторською методикою, введені до двох розділів посібника «Українська фантастична проза в системі факультативних занять» (автор – старший науковий співробітник НАПН України Логвіненко Н.М.).

Лінкевич Л.П. брала участь у IV Міжнародному фестивалі педагогічних інновацій (26–27 вересня 2012 р.), виступала на Перших Волошинських читаннях «Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми» (3–4 квітня 2013 року, м. Київ, НАПН України). 9–10 жовтня 2014 року Людмила Петрівна

презентувала свої напрацювання на IV Всеукраїнському фестивалі педагогічних ідей «Мій особистісно зорієнтований урок» (м. Новоград-Волинський).

Вона член міської творчої групи вчителів української мови та літератури, групи вчителів ППД, очолює клуб учителів-словесників міста Житомира «Світоч».

Педагог забезпечує високу результативність та якість праці, її учні – неодноразові переможці різноманітних конкурсів.

Подаємо урок Людмили Петрівни, проведений у рамках конкурсу «Учитель року – 2015».

Тема: Поетична збірка Івана Франка «Зів'яле листя»: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Чого являєшся мені у сні...». Місце любовної теми, автобіографічність. Широка емоційна гама почуттів ліричного героя, утвердження невмирущості людських почуттів, ідеалу кохання.

Мета: допомогти учням відчувати красу, художню довершеність любовної лірики поета; розкрити світ почуттів і пристрастей, створений поетичним словом великого майстра; розвивати навички виразного читання, аналізу ліричних творів; виховувати усвідомлення того, що любов – найвеличніше із людських почуттів, яке необхідно берегти й цінувати.

Очікувані результати.

Після цього уроку *учні зможуть* назвати три цикли поезій збірки «Зів'яле листя» Івана Франка, пояснити причини написання. *Учні знатимуть* зміст програмових поезій «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Чого являєшся мені у сні...», їх особливості. *Учні вмітимуть* інтерпретувати високопоетичні зразки інтимної лірики, розкрити символіку образів, висловити власне ставлення до порушених проблем.

Випереджувальне завдання: з'ясувати основні мотиви трьох жмуків збірки, охарактеризувати жінок, яким присвячені вірші циклів збірки.

Обладнання: портрет письменника, ПК, презентація уроку, аудіозапис пісень, дидактичний матеріал.

Тип уроку: комбінований.

Теорія літератури: лірика, ліричний герой, художні засоби, віршовані розміри, алегорія.

Ім'я уроку: *Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, небезпечне оружжя – жіноча краса...*

Іван Франко

Перебіг уроку

I. Актуалізація знань учнів з теорії літератури

I. Організаційний-мотиваційний етап

Забезпечення емоційної готовності до уроку.

Вчитель. Зустрічайтесь. Вітаймося словом. Доброго осіннього дня!

Погляд – в погляд, і в руку – рука. Посміхніться, передайте тепло ваших долонь один одному.

Ми приходимо в світ для любові.

Любов... Кохання... Вічна тема кохання знайшла відображення у творчості Івана Франка, якого ми звикли ототожнювати з поетом-борцем.

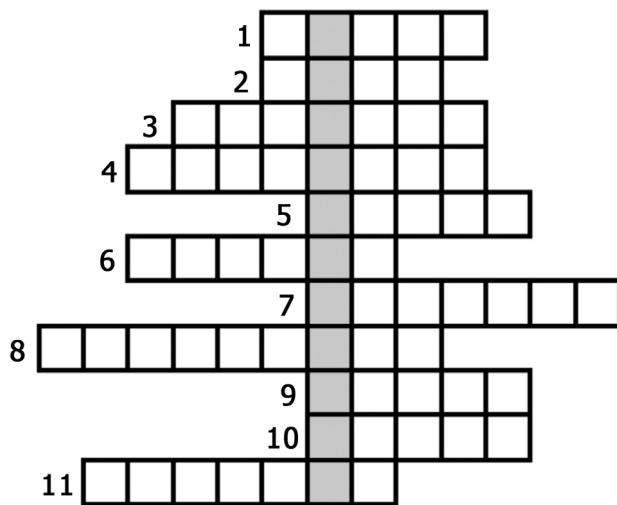
Я син народу, що вгору йде...

Мій поклик – праця, щастя і свобода!

Так, дійсно, праця була титанічна, за свободу боровся до останнього подиху, а чи мав щастя? Як зазначав М. Коцюбинський, «людина, яка б вона сильна не була, не може жити самою боротьбою, самими громадськими інтересами. Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного». Сьогодні поет відкриється нам як тонкий лірик.

Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань.

Кросворд «Зів'яле листя». Робота з інформаційними пакетами.

Запитання до кросворда

Ім'я коханої жінки, якій присвячено другий жмуток «Зів'яле листя».

Це урочиста похвальна пісня, яка виконується під час державних свят.

Слово українського походження, що є синонімом до слова «гімн».

Назва одного з циклів збірки «З вершин і низин», у якому органічно поєдналися мотиви весняного пробудження природи і одвічного хліборобського інстинкту селянина, творення і відчуття оновлення світу.

У якому місті похований І. Франко?

Філософська поема І. Франка про біблійного пророка.

Прізвище автора музики до «Гімну» І.Я. Франка.

Село, де народився Іван Франко.

Ліричний вірш, який складається з 14 рядків.

Ім'я поета, творчість якого була темою першої лекції І. Франка у Львівському університеті.

Т. Шевченко – Кобзар, а І. Франко — ...

Постановка проблеми. Мотивація.

Вчитель. Ключем нашого кросворда є «Зів'яле листя».

Чому «Зів'яле листя»?

Чомусь так складається, що поетів найчастіше надихає не щаслива, взаємна любов, а нещасна, нерозділена. Саме під впливом страждань «солодкої муки» від кохання без відповіді народжуються незрівнянні, щирі поетичні рядки.

Так було й у Франка. Його особисті почуття, настрої вилилися у збірку «Зів'яле листя».

Звернімося до імені уроку.

Цілевизначення і планування. Повідомлення теми і мети уроку

Мені цікаво, що ви хотіли б дізнатися на сьогоднішньому уроці? Даємо відповідь, користуючись ключовими словами:

Я буду точно знати, що...

Я відкрию для себе...

Я переконаюся в тому, що...

Вчитель. Удосконалимо вміння аналізувати поезії, спробуємо переконатися в тому, що любов – найвеличніше з людських почуттів, яке необхідно берегти й цінувати.

II. Операційно-пізнавальний етап уроку

Когнітивний

Вчитель. Лірична драма Івана Франка «Зів'яле листя» вийшла в світ у 1896 році. Вона об'єднала поезії переважно з сумними, журливими мотивами.

Заирнемо до літературознавчого словника.

Жмуток – 1.невелика в'язка чого-небудь; пучок. 2.Про стан, коли кілька однорідних предметів зв'язані разом.

Драма – літературний твір, для якого характерні серйозність конфлікту й глибокі переживання персонажів.

Лірика – один із літературних родів, у якому життя відображається через передачу почуттів, переживань, думок.

Лірична драма – це такий драматичний твір, у якому помітну роль відіграють ліричні елементи. У центр зображення автор виносить внутрішній світ героїв. У ліричній драмі значно посилюються естетичні функції умовності, деформуються часові та просторові параметри, складнішою стає композиція, домінують асоціативні зв'язки.

Дактиль – трискладова стопа з наголосом на першому складі.

Ямб – двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Перевірка випереджувального завдання

Аналіз трьох жмуток збірки «Зів'яле листя». Під час презентації домашнього завдання виконуємо завдання № 2 інформаційного пакета.

Паспорт збірки

	Перший жмуток	Другий жмуток	Третій жмуток
<i>К-сть поезій</i>	21	20	19
<i>Жінка, якій присвячено</i>	Ольга Рошкевич	Юзефа Дзвонковська	Целіна Журовська
<i>Образ, з яким асоціюється</i>	«одна невинна, як лілея біла», «мов метелик», «невинна, як дитина»	«гордая княгиня», «бліда, мов місяць, тиха та сумна»	Загадкова, «мов сфінкс», очі – «яркі, страшні, жагою повні, що аж серце стине»

(Учні зачитують заповнені кластери.)

У який період життя письменник створив збірку?

(Збірку «Зів'яле листя» під заголовком «Лірична драма» Іван Франко створював протягом десяти років (1886–1896). Вона складається з трьох частин (так званих жмутоків), у яких розкривається глибока душевна трагедія ліричного героя, викликана важкими обставинами громадського та особистого життя, зокрема нерозділеним коханням, звідки й назва збірки «Зів'яле

листя» як художній образ втрачених надій, задавлено-го в душі великого почуття.)

То чому ж лірична драма?

Збірка «Зів'яле листя» має декілька розділів.

Назвіть їх.

(Збірка «Зів'яле листя» складається з таких розділів:

I. «Перший жмуток» позначений здебільшого весняними, життєстверджуючими мотивами «молодого кохання», присвячений оспівуванню кохання, та з'являються перші нотки смутку. Ліричний герой починає розуміти, що його кохання не взаємне, але з серця не зникає образ коханої. Герой марить своєю обраницею, у його душі світлі хвилини чергуються з темними, надія – з відчаєм.

II. «Другий жмуток» містить перлини інтимної поезії. Це поезія літа, спогадів про весну кохання, настроїв, туги й розлуки. Страждання героя набувають загального характеру. Почуття песимізму і печалі дедалі зростають.

III. «Третій жмуток». Ліричні поезії цього розділу – пекельні переживання поета, викликані жорстокими умовами життя та нещасливим коханням, що довели його до відчаю. Розповідаючи про муки свого нерозділеного кохання, герой ніби розриває жмуток за жмутком, розкладає зів'яле листя своїх пісень, щоб воно сезло безслідно. Ліричний герой осягає увесь біль нерозділеного почуття. Це найсумніший «жмуток». Нещасний закоханий прощається зі своєю помічницею – піснею, в думках – з коханою, з самим життям.)

Недаремно Іван Франко дав збірці підзаголовок «Лірична драма». Три «жмутки» — це три події, зміст яких – життя, нещасливе кохання ліричного героя. Конфлікт дуже напружений: адже тричі йому «являється любов», і втретє він зайшов так далеко, що зневірився у всьому, прокляв життя й поклав йому край.

Поетичний аналіз

До якого жмутку ввійшли поезії, зазначені в темі уроку?

(Троє учнів виразно читають поезію «*Ой ти, дівчино, з горіха зерня*» під музичний супровід)

Який художній засіб використав автор у назві зразка інтимної лірики? (Літоту.)

«Кольоровий калейдоскоп»

Завдання: Які кольори поетичного слова використав І. Франко у цій ліриці? Спробуйте разом створити кольоровий калейдоскоп. Продовжуємо працювати з інформаційним пакетом: завдання № 3.

Послухайте декламування твору юнаками, які спробують відтворити, може, свої почуття першого кохання, може, вірєць почуттів своїх батьків, а може, почуття старшого покоління — дідуся та бабусі.

Відтинки якого кольору переважають у поезії? Переконаймося, що І. Франко був художником слова. Тому не випадково ця поезія ввійшла до збірки, адже ми відчули і побачили всі кольори осінньої палітри.

У вас попереду ЗНО, потрібно в пам'яті тримати багато інформації. Я хочу поділитися секретом кращого запам'ятовування поезій. Ось дівчата у нас виконали це.

«Гронування»

Якими художніми засобами поезії автор змусив нас замислитись над вічним почуттям любові? Підтвердьте свої відповіді цитатами з поезії.

(Епітети, порівняння, метафори, зменшено-пестливі слова, риторичні питання, риторичні оклики, анафора, поезія побудована на прийомі контрасту (словесний та на рівні фоніки), алітерація.)

Яке кохання зображує Іван Франко у цій поезії? (Нещасливе, нерозділене, колюче, тернове...)

Отже, провідною думкою є проголошення ліричним героєм своєї приреченості вічно любити байдужу до нього дівчину і вічно страждати від цього. Поезія покладена на музику композитором А. Кос-Анатольським.

Інтерв'ю «Літературна вітальня».

Віртуальна зустріч з Іваном Франком (інсценізують учні).

Літературознавець. Життя Франка склалося так, що він, тричі покохавши, жодного разу не зазнав усієї глибини щастя взаємної любові. Іване Яковичу, а це насправді так?

Франко. «Хвилини, в котрих я любив... були, може, найкращі в моїм житті – жаль тільки, що були це zarazом хвилини найтяжчого болю, якого я досі зазнав, а не радості».

Літературний подарунок

Вчитель. Вчора завдяки мобільному зв'язку я мала цікаве інтерв'ю з народною артисткою України Раїсою Недашківською. Вона є палкою шанувальницею творчості Івана Франка.

(Аудіозапис розмови, декламування поезії «Чого являється мені у сні».)

Ви чули голос живої легенди театрального мистецтва України.

«Чого являється мені у сні». І знову драма, і знову нерозділене кохання.

Як ви гадаєте, чи можна ототожнювати ліричного героя цієї ліричної драми з особистістю автора?

Який він, цей герой? (Чуйний, добрий, щирий, духовно багатий. Він палко, ніжно кохає. Це почуття окрилює його, додає йому сил боротися і творити, але він боляче переживає кохання без взаємності, і це породжує в ньому песимізм).

До речі, не у всіх поезіях ліричний герой схожий на автора. Ліричний герой – дуже закоханий, а Іван Франко, одружившись з **Ольгою Хоружинською, в жодних спогадах не казав у її бік слова “люблю”, “кохаю”, вона для нього “жінка, яка була поруч...”**

III. Рефлексивно-оцінювальний етап

Вчитель. Образ зів'ялого листя алегорично-символічний, автор визначає його як замерлеє в серці кохання.

Кружляють у сумному осінньому повітрі листочки, падають на мокру від дощу, а може, від сліз землю, ніби хочуть її зігріти. На тих листочках закарбовано найніжніші, найпотаємніші порухи поетової душі.

У кожного з вас на парті поетичний конверт. Зліва – сердечко. Нехай від дотику ваших рук оживе, затріпоче зів'яле листя. Нехай конверт наповниться вашою творчістю, яку надихатиме Любов.

(Учні прикрашають конверти, співають пісню «Чого являється мені у сні...»)

IV. Підсумок уроку

Чи справдилися ваші очікування від уроку? (Стратегія «Мікрофон»).

Я буду точно знати, що...

Я відкрию для себе...

Я переконаюся в тому, що...

V. Домашнє завдання

Обов'язкове: вивчити поезію «Чого являється мені у сні» напам'ять, створити паспорт цієї поезії.

За бажанням: скласти сенкан на тему «Кохання», створити ейдос-конспект книгою Р. Горака «Тричі являлася мені любов».

«Безсмертя любові визнаю...»

Психологічний аналіз новели Григора Тютюнника

«Три зозулі з поклоном» (продовження)*

Віктор Азьомов,

учитель-методист

Степанівської ЗОШ I–III ступенів

Донецька обл.

На сумі контрастів високого і низького побудована третя частина: щастя кохання і горе, в якому «ні на кого серця немає»; міць, довершена душевна сила Михайла і реальність, через яку «він рідко піднімав очі»; витончена у своїй залюбленості Марфа і немов витесаний сокирою з мореного дуба її чоловік Карпо; пісня, що, здавалось, об'єднувала сусідів і безнадійна для Марфи перспектива зійтися з коханим; повнота колишнього Софіїного сімейного затишку і удovina самітність, коли вже і спогади не хвилюють, за реплікою сина про матір: «Вона закам'яніла».

На який же висновок виводить читача автор? А висновок, Тютюнник полюбляє такі ходи, і закономірний, і, заразом, парадоксальний.

Починається розповідь словами Соні, що Марфа «щораз перша вгадувала, коли тато обізветься». І тут не просто свідчення енергетики почуття, бо як її фізично обміряти? – і не лише визнання більшої душевної проникливості Марфи, чи ж вільна Соня в ревнощах під чужий фасон переформатувати власну інтуїцію?

Вдамося до деяких нескладних, як для ведичної філософії і третього тисячоліття, положень фізики тонких енергій. Людина у своїй будові, крім видимої тілесності, складається із суми різнорівневих полевих структур. Більше того: насправді людина не стільки тіло, як поле. Поле – це спромога проникати у навколишній простір, у понадчасся. Поле розсовує межі між минулим, теперішнім і майбутнім. Якраз поле являє Божественність у людині. Щоб свідомо користуватися набутком Всесвіту, треба або мати вроджені здібності, або у процесі життєдіяльності навчитися керувати своїми енергіями. Хто знає, як було у Марфи: чи від природи вона могла «чути» Михайла, чи під впливом палкого почуття несвідомо активізувалися потрібні начала. Суть не в цьому, а в тім, що Марфа самим Богом призначена Михайлові. Але ж вибір за ним. А він вибрав Соню. Якби знав, що від свого родовідповідного ніхто й ніколи не може звільнитися, не може без наслідків його обминути чи зневажити, то тричі б подумав. Але про наслідки не будемо...

Звернімось до тексту.

– І ви на неї сердилися?

– У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе.

Чому «в горі»? Ми робили припущення на другій частині, де міг перебувати Михайло. Якби місце і рід його занять були публічними, Соня такого б не казала. Та й автор не грав би на прийомі замовчування. Наші міркування не святешні, а мають на меті знайти відповідь на питання: горе для Соні – це розлука з милим, ревнощі щодо суперниці чи муки Михайла в його невідомому далеко? Виходимо на важливий проміжний висновок: між дівчатами далеко не все складалося гладко й безконфліктно. Але ніде, ніде в тексті немає навіть натяку, що змагання між ними переросло у взаємну неприязнь чи у відкрите ворогування.

І Соня, і Марфа утрималися на висоті Михайла. Справжнє кохання підіймає людину над профанними реаліями буденного. А в дівчат воно було справжнім. Бо опуститися до вияснення стосунків у душі баби Палажки та баби Параски означало переступити демаркаційну лінію людяності, яка для Михайла була незаперечним мірилом і в щасті, і в горі. «Спаси себе, і навколо тебе спасуться тисячі», – казав Серафим Саровський. Михайло з його високою духовною аурую облагогороджував і на відстані, вимагав залишатися в притомній волі і тримати на пам'яті дві споконвічні народні моральні формули: Марфі – силою не будеш милою, Соні – пащекування знищує кохання.

Далі за текстом ми дізнаємося про те, що Михайлові виповнилося тридцять три роки, а Марфа набагато молодша – їй дев'ятнадцять. Певне, у дівчини це перше світле й остаточне кохання. І вибрало воно недосяжну мрійну височінь, і намалювало на тлі її портрет героя, і наструнчило до тієї абсолютної вершини всі відчуття й поривання самої мисткині, щоб ВІН, архетипний герой, не міг ні в чому дорікнути їй за її природжений жіночий і добровільно взятий на тендітні дівочі плечі богородичний талант ЛЮБОВІ. У другій частині було багато сліз і зовсім мало радості. А щастя? Хіба десь хоч рисочкою, хоч начерком автор-оповідач піддає сумнівам Марфин вибір? Так, письменник з усієї сили намагається залишитися безстороннім. Але не треба особливої проникливості, щоб переконатися: симпатії голосу з вічності на боці Марфи. Дев'ятнадцять – це щойно відчинені ворота – у світ класових м'ясорубок, людського подвигу й підлості, пошуку власної самості. Кохання у Марфи – оберіг її душевого обійстя, властиво духовний чутливий фільтр, який легко пропускає все вітаїстичне: біль, горе, терпіння, надію, сподівання, чекання, але стає неподоланною перегородкою тому, що відволікає душу від пізнання серця. Кохання робить дівчину максимально концентрованою на самооцінці і самовартісності. Про це йтиметься у четвертій частині. І в цьому її щастя. Марфа – найщасливіша душею в цій новелі і найнещасніша долею.

У Михайла числовий код набагато однозначніший. Тридцять три – вік Ісуса перед розп'яттям, пора творчої повноти й довершеності. Але кожен хай пам'ятає про шлях. Сімейний сад Гетсиманський, який домінує у третій частині, в четвертій начисто руйнується, упираючись у Сибір-гору. Призначення Голготи – випробовувати дві трійки, два числових безсмертя у парі. І Михайло не обмине своєї гори і свого хреста.

Головний герой майже не діє у прямому тексті. Про нього дізнаємося здебільшого опосередковано, від третьої особи, та ще з вуст двох закоханих жінок, від яких годі очікувати об'єктивності. Тому Софії її коханий здається однаковим «і у двадцять, і у тридцять годочків». Чого вартий портрет Михайла: «Сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть, чорнющі. Гляне, було, – просто гляне і все, а в грудях так і потерпне». Але в тому-то й полягає мудра

іронія Тютюнникового тексту, що й розповідь Соні, й одкровення Марфи сприймаються як сама правда, бо не у чваньбі та пишанні їх джерело, а в невимірному горі. А ще – в осмисленні міри щастя й міри горя. Ось Михайло «рідко піднімав очі. Більше долонею їх прикриє і думає про щось». Таке відчуття, що біля наших героїв завжди, навіть коли їм невимовно тяжко, *завжди лебедіє світлом* – від їх явлення на світ Божий, від самої їх присутності. А далі – перед і поза ними, у прогнозованому навколишньому просторі – якась *уроборична темінь*, яка чатує, клубочиться, готуючи носіям світла все нові й нові випробування. Яка природа цього художнього явища в надтексті?

По-перше, безумовно, письменницьке несвідоме слідує назирці за кожним порухом земного і небесного в душах героїв, і це відчувається не лише в цій новелі. Треба враховувати всю складність, всю специфіку Тютюнникового відчуження світу. Цей чоловік із складним дитинством і юністю був загострений на боротьбу проти всього закутного в людях – злого, недоброго, нишкорого, підслудного і підступного, дволикого, огорненого у фігові шати благопристойності та святості, він бачив глибоко в людині і завжди намагався викликати із серця ближнього доброту і лепту співучасті та співдопомоги. Сам карався через людську недосконалість, і людям було біля нього непросто... Ці міркування кореспондуються із авторською поляризацією образів: у творі немає негативних персонажів, хіба що епізодичний у долі Марфи, осоловілий від гарячих галушок Карпо. Хто ж кому чи чому протистоїть? Невже весь простір боротьби героїв *зосереджений* у сфері їх високих, близьких до абсолюту, але внутрішніх покликань та пошуків?

Чи, може, визначення «зосереджений» неточне, і слід писати «добровільно загнаний», бо саме у просторі душі й залишилися для героїв і свобода, і право вибору?

Скрізь, на кожному квадратному сантиметрі тексту відчувається присутність, повторимося для більшої читацької і дослідницької проникливості, якась *уроборична темінь*, яка чатує, клубочиться, готуючи носіям світла все нові й нові випробування. Коротко привідкриємо наші змісти займенника «якось».

По-перше, це нестерпні для українського ментального світу пута більшовизму: суспільні катаклізми казарменого соціалізму, підозри, репресії, роздмухування соціального психозу. Михайло німий протягом усього твору! Жодного словечка! «Ворог народу». Лише в кінці, у передсмертному листі, проривається, і то писаний від руки на аркуші паперу, його голос. Глобальне протистояння двох світів: накинутого зашморгом «колективного щастя» і народної душі, темряви і світла – становить художнє тло новели.

По-друге, над кожним персонажем тяжіє його невмолима доля. У Михайла це приреченість жити і загинути «під ковпаком», у Соні – тривання між сузір'ям Марфи і «заберуть-не-заберуть», у Марфи – усвідомлення «третьої зайвої».

Проте є ще один рівень прочитання опозицій новели. Усі герої разом і кожен із них персонально у протистоянні проти уроборичної п'їтми не здають свого останнього, голотного, найсвятішого, свого спільного (!!!) плацдарму – ЛЮБОВІ. Усі герої борються в такий спосіб за свою національну ідентичність у прихованій від чужого ока, найінтимнішій, найбільш вразливій сфері – у пастівнях людського серця.

Історія, розгорнута Григором Тютюнником у новелі «Три зозулі з поклоном», не екзотична мелодрама про одну сім'ю і не розповідь про замкнений у певному часопросторі психологічний конфлікт. Це продовження Шевченкового воляння до мертвих і живих – у чому, як нам об'єднатися? У любові: у проекції любові з кожної маленької клітинки на вирішення великої трагедії протистояння всього організму – нації, яка опинилася у тривалому зашморзі різновекторних руйнацій.

Коли Михайла заарештували і тримали в Ромнах, Соня згадує, що його очі «вже не пекли, а тільки голубили – такі сумні. Дивиться ними – як з туману». У текстах письменників провиденційного мислення, а Тютюнник, безумовно, належав до таких, деякі образні деталі, вириваючись із логіки розвитку сюжету, «випереджають» події, «вказують» на доленосне й невідворотне, на те, що станеться із героєм незабаром. Не випадково автор ставить влучне, яке просто дихає фольклорною стихією, порівняння. Цей образ має розвинену архетипну семантику. Туман передвіщає «зміни, перетворення, розвиток, чи надприродне втручання... Символізує невизначеність, предп'юдію до одкровення чи появу нових форм ...» [15, с. 246].

Усі ці значення колективного несвідомого наявні у фабульному річищі внутрішньої та зовнішньої дії твору. Життя Михайла різко змінилося – він щойно заарештований. Попереду невідомість п'їтми. Тільки надприродна допомога, явлена з туману, може його врятувати. Але в тому самому тумані й притча його погибелі. Що переможе? Близьке майбуття стане одкровенням: або-або... третього не дано. І знову дійсність оприлюднюється через очі – дзеркало душі.

Цікавим із психоаналітичного боку є спів наших героїв «на посиденьках». З одного боку, автор підкреслює їх виконання «на три голоси», тобто кожен веде свою індивідуальну партію: «тато баритоном, а я другим йому помагаю, а Марфа першу веде». З іншого, – пісня побудована на ладово-тональних відповідностях і вимагає точності в дотриманні кожного голосу, щоб багатоголосся утворювало звукову гармонію. У світі мистецькому пісня означає «містичний порядок» або «символ космічного порядку». Мелодія – «втілює ідею єдності протилежностей. Яка вважається основою всього суцього і духовного» [16, с. 230–231].

Марфа «веде першу» неспроста: саме вона є «першою скрипкою», дозволимо собі таке визначення, в камерному любовному трію, саме її почуття уособлюють сутність любові і становлять її «лице». Далі, за правилами ансамблевого співу, мав би бути «словесно представлений» голос Соні. Але зовсім не так буде розповідь сама Софія – і за цим значущий підтекст, дозволимо собі повторитись: «Тато баритоном, а я другим йому помагаю, а Марфа першу веде». Насправді вона, Соня, веде другу партію за Марфою, голос же баритона у партитурі найнижчий. Проте в тексті Михайлові віддано право визначати сутність мелодії, він на чільному місці, Софія підлаштовується голосом «за чоловіком», Марфі ж відведено останню позицію. Дивуєшся психологічній проникливості письменника, який в одному (!!!) реченні зумів показати ієрархію стосунків героїв та «оголосити» позицію Софіїно Еґо, яке у надрах душі, дотикаючись до «Воно», сприймає несвідомі імпульси відчуження в Марфі все-таки подруги-суперниці.

Далі – вбивчо-іронічна оцінка: «А Карпа хоч викинь». Контекстуально неначе у прямому зв'язку зі співом, а присутньо – це широка духовна характеристика, настільки він примітивним серцем перебував у різкому дисонансі з усіма присутніми, а найперше з Марфою. Автор «не дав» цьому подружжю дітей. Та й Марфа «два годочки прожила з Карпом своїм і нажилася за сто». Виникає природне питання: чи не руйнує така колізія цілісності образу Марфи?

Здається, письменник допускає прорахунок, всупереч «класичній» художній логіці позбавляючи свою героїню романтичного шарму самітниць-однолюбки. Ми схиляємося до іншого пояснення. Всі троє головних діючих осіб протягом усього твору послідовно діють в універсальному полі суворості і високої народної моралі. Марфа, для села гарна, роботяща дівка на порі, у повній відповідності до народних звичаїв вирішила не вийти, а сховатися заміж, щоб і в неї було «як у людей», щоб продовжитися в дітях, щоб мати прихисток на старість. От якби Карпо мав якісь видатні особисті якості, якби він звабив Марфу

чи красою, чи багатством, чи ще чим, отоді дівчину можна було б підозрювати, що вона спокусилася на позірне і справа поверталася б на руйнування «єдності протилежностей» в її образі. Посвтався Карпо – з відчаю, з безнадії, з нульових видів на Михайла – хай буде як буде. І ще надто важливе зауваження: Марфа не мстить нікому, ні коханому, ні його дружині – вона нещасна двічі за таким галушкоїдом. Отже, не спокій та самовдоволення знайшла дівчина у шлюбі, а подвоєння внутрішніх гризот. Автор і натяком не згадує про якісь сімейні сварки у родині Карпа. Карпо живе – Марфа несе свій хрест.

І ще одна, як на нас, вагома версія її заміжжя. Невже, сидячи у дівках, вона мала би змогу (право!) приходити вечорами до Михайла й Соні «на посиденьки» і хоч якось спілкуватися з ним, бачити його очі, чути його голос? Її новий статус відкривав нові, знову-таки, в межах моралі, можливості для подальшої духовної трансформації.

І останнє спостереження. Чому в реченні: «Два годочки прожила з Карпом своїм і нажилася за сто», – де аж проситись протиставний сполучник а, сп'яменник поставив і – єднальний? Бо в душі Марфи не логіка протиставлення, протистояння й конфронтації, а бажання якось виборсатися із убивчої самотності.

Що додається нового у третій частині новели до вже знаного про героїв із попередніх двох частин, яке спільне і знакове психологічне природження отримують всі герої? У душах їх точиться невидима, але відчайдушна боротьба між «Воно» – поклик інстинктів – та «Я», котре «намагається принцип насолоди, що необмежено панує у «Воно», замінити принципом реальності...» [17, с. 46]. Як правило, перипетії такої боротьби контрверсійні: або людина озлоблюється на себе і на світ, що її оточує, або впадає, кажучи коротко, у блуд, або вивисується над поверхнею первісних архетипних потягів – їй відкривається Божественне одкровення.

Високий кодекс народної моралі й етики ніде і ні в чому не порушується нашим тріумвіратом любові. Про складні життєві рішення Марфи ми вже писали. Соня навіть звертається до чоловіка: «Ти, Михайле, ... хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться». Яка прониклива довіра до Нього, яка чистота стосунків у родині! Автор гіперболізує bastiони сімейної надійності у цій оселі тим, що Михайло гойдає синову колиску. Позиція Ромео позбавлена будь-якого романтичного флеру. По-перше, Михайло і тут змушений приймати свою типову у всій новелі вимушену позу: світ не приймає його таким, яким він є, – Михайло ховає очі, і сам він відторгає підступну дійсність: «Затулить надбрів'я долонею і співає». По-друге, як би комусь не хотілося привнести в його ставлення до Марфи хоч найменшу дрібку флірту, автор не дає для цього ані найменшої підстави. Головна формула поведінки чоловіка максимально раціональна: «Навіщо людину мучити, як вона і так мучиться». Хоча так само немає підстав твердити, що він відштовхував Марфу чи виказував їй у якійсь формі свою зневагу. Хочеться думати, що чутка Марфа відразу вловила б такі болючі для себе застороги і припинила б будь-які контакти з ним. Та й не все так однозначно у взаємодії цих двох людських сердець. Є таємниця, котрою Михайло не ділиться ні з ким, а можливо, припускаємо, й сам достеменно не відає, на які подвиги здатні його і Марфине серця в екстремальних умовах. Всьому свій час. Таємне стане явним у четвертій частині.

Й останнє зауваження до третьої частини. Син, дивлячись на матір, бачить, що «очі мамині сухі, голос не здригнеться, ... спогади її не щемлять їй і не болять – вони закам'яніли». Учергове відамо данину художній проникливості Тютюнника. Інтригуюча сімейна сага подається крізь призму сприйняття молодого, сповненого енергією юнака. Для нього ще не прожите, не пізнане й невідкрите особисто ним легко знаходить прості, зрозумілі й ... однобічні, прямолінійні пояснення. Велике

горе, щоб його витримати й перенести, вимагає психічного відсторонення. Інакше злам. А на Софії лежала велика відповідальність, їй було для кого берегти себе: синок маленький. Час, кажуть, лікує. Хочеться внести маленьку корективу: він вчить, як витримувати горе, як вжитися в нього, як від нього не збожеволіти – у відданому ж серці нічого не зникає і не забувається. І в кінцевому скульптурному акорді «закам'яніли» нам вчувається не збайдужіння Соного серця і не відмирання якоїсь найбільш обнадіяної частини ества її, а момент збереження в такий спосіб, момент фіксації духовного досвіду. Так і про мощі святих угодників можна сказати, що «закам'яніли». Чому ж вони зцілюють, чому залишаються оберегами м'ятежного людського серця на тяжкому шляху прижиттєвих випробувань?

Ні-ні, життя Софії не закінчилося «там» хоч би тому, що їй судилося дожити до цієї хвилини, коли вона розповість історію ЛЮБОВІ своєму синові. І він не просто так сприймає інформацію: за ним тепер його Рід. І він буде примушений і поперед себе поставити Рід – втілитися у своїх дітях, які, у свою чергу, мусять бути гідними Роду свого. Отже, попереду в сина відкрилися виставлені предками вершини, які йому, хоче він того чи не хоче, доведеться штурмувати. Забігаючи наперед, нагадаємо з кінцевої п'ятої частини знакове питання, поставлене самому собі, але посутньо призначене матері: «Чому вони не одружилися, отак одне одного чуючи?» – в якому вже наклывується начаток довгого синового шляху допізнання і досотворення себе, шляху духовної трансформації.

Проникливий письменник Григорій Тютюнник, проникливе в національному осяянні його слово.

І нарешті четверта частина, названа й оформлена як «останній лист від тата».

Михайло мучиться в сибірському таборі. Вже в першому абзаці він описує, як дивився у скалку від дзеркала. Початок – й одразу натрапляємо на масштабний багатозначний символ, який вражає своєю простотою і змістовою концентрацією. «Дзеркало – символ правди», «самопізнання життя», «вираження незамутненої чистоти», у ньому людина бачить свою сутність; «розбите дзеркало приносить нещастя» [18, с. 111–112]. Кожне з визначень стосується нашого героя і відбиває якусь грань його долі чи вдачі. Взагалі дзеркало символізує істину, а Михайло «глянув на себе і не впізнав» ... істини. Далі автор у прямому тексті сумлінно пояснює, що ж то збило з пантелику чоловіка. Запитаємо й ми себе – і відповідь пошукаємо у глибинах Михайлового несвідомого.

Інстинктивно він відчував наближення кінця. Душа знає завжди більше, ніж розум людини, але інформацію про це подає у специфічний спосіб. Проте він вже готується сам до фіналу й підсвідомо готує рідних. Тому-то в уламку дзеркала побачив не своє змучене лице, а передчуття, передвістя біди.

Вражає коротка, у стилі Тютюнника, фраза: «Більше не дивитимусь». Справді, невідворотне відворотне, але воно невідворотне. Страшно.

Наступним в образній системі четвертої частини є опис цілого ряду сновидінь Михайла. Через сон наше несвідоме оприлюднює приховані або недосяжні бажання й потяги людини.

Михайлові часто сниться його улюблена домашня робота, тобто те, що в умовах ув'язнення є нездійсненним. Тут сновидіння виконують компенсаторну функцію насолоди, глибоке – творчості. Зрозумілим стає наступне зауваження: «І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі...»

Минулої ночі бачив він уві сні свою молоду сосну. «Сосна – а за нею річки синє крило...» Спробуємо «прочитати» підтекст цього синтетичного образу. Сама сосна, як вже згадувалося, – девіантний символ – молодості,

втілених задумів і ... знак смерті. Як же її інтерпретувати? А ще ж за деревом щось є: там розлита вода. А вода – це поверхня несвідомого, яке може поглинути сосну, тобто все, чим жив і заради чого жив Михайло. Таке поєднання віщує близьку небезпеку.

І третє надважливе повідомлення: «Ні ти, ні синок, мій колосок, чогось давно не снитесь, тільки привиджується». Коментар однозначний: навіть сон безсилий наблизити до чоловіка найдорожче. Відрізане уві сні – відрізане самою долею. І станеться так. Невідворотно.

Але чому «привиджується»? Ось тут Михайло мимоволі сам себе повністю викриває. Всієї правди-бо він не написав, не хоче непокоїти рідних. Психіатри виділяють особливий стан психіки смертельно виснаженої людини: протрації, видіння, марення, галюцинації. Михайло фізично на краю життя. Неволя остаточно його добила. І в моменти напівзабуття, на межі між реальністю та несвідомістю, до чоловіка «приходять» його найдорожчі синок і дружина. Вибачаємося за сленг і за повторення, але в місцях оних таких називають доходягами.

Далі йде неначе не зовсім умотивована згадка про те, що «сусіда по землянці молиться уві сні, а Бога не називає. До кого молиться?..» Не лише в Михайла повнота життя перейшла із абсурдної, звироднілої реальності у рятівну сферу сновидінь. Але не це головне. У наступному абзаці чоловік висловлює дружній прохання-молитву. Саме Соня зараз наділена божественною спромогою там, на волі, виконати його життєсмертне прохання або зігнувати його... І Михайло все їй назве, все скаже, нічого не втаїть із сокровеного, яке ховалося під долоною, що прикривала очі там, у третій частині, коли Марфа до нього «світлася»...

І нарешті настає кульмінаційна точка в розвитку сюжету. Михайло пише: «Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зінківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном... Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття». Ми умисно пішли на відтворення такої розлогої цитати, бо підтекстова густина смислів у кожному рядку тут, як кажуть, зашкалює. Тому для переконливості аналізу читачеві необхідно весь час звіряти аналітичні викладки з першоджерелом.

Перечитаймо перше речення і половину другого (до двокрапки). Чому Михайло побоюється, що дружина може неправильно його зрозуміти та ще й осудити? Справді, далі викладено не просто дивне, але екзотичне прохання. Опустимо поки що його зміст – важливо, що на перший план виходить жінка, ота вічно третя, вічна супутниця їхнього щастя, втручання якої в ситуації довгої і тяжкої розлуки могло би було недоречним, небезпечним і підозрілим.

Перед тим, як розглядати другу частину речення (після двокрапки), слід вдатися до деяких конче необхідних пояснень. У царинах ряду наук (фізика тонких енергій, психіатрія, уфологія, парапсихоаналітика, біоенергетика тощо) розглядається явище телепортації.

У найпростішому публічному викладі це здатність людини-передавача вольовим зусиллям або й неусвідомлено передавати (транслявати) у просторі й часі психічну енергію (інформацію) до іншої людини, яка виступає в ролі приймача.

Марфа у тексті – передавач, Михайло – приймач: «Десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна». Викладено, безумовно, відповідно до традиції народних міфологічних уявлень і через вибраний лексичний набір. Але дуже точно і стисло – значить, допекло...

Далі прихована логіка Михайлового прохання виводить на те, що він дійшов до краю, знесилів і фізично, й морально, вже ладен був би переставитися в інший світ,

щоб не катуватися безсиллям та безнадією, але ЩОСЬ не дозволяє смерті підійти до нього, ЩОСЬ підживлює його змучене тіло, хоч дух давно змирився з очевидним і невідворотним. І це ЩОСЬ – Марфина ЛЮБОВ, її безнастанна дума про нього і несамовите бажання, щоб він жив, жив, жив... А Михайло стомився жити.

Який вихід? У повній відповідності до архетипних законів, Михайлові потрібно повернути (чин покаяння) одержане чи позичене, і тоді душа його звільниться (чин прощення). Що ж він «повертає» Марфі? Ми вже аналізували символіку філософеми «три зозулі з поклоном» – «безсмертя любові визнаю». Декому попередня логіка наших міркувань могла здатися занадто механістичною. У четвертій частині потвердження правильності наших міркувань: Михайло «повертає» Марфі її ЛЮБОВ. Через посередництво Соні. Щоб таїнство відпущення (прощення) здійснилося, посередник має бути чистим серцем і без злих помислів. Тому-то Михайло і починає прохання із запевнень у своїй вірності шлюбній жінці.

У цьому поверненні і звільненні є ще один важливий аспект. Михайло у світі несвідомого, ведичного родовідповідного справді ... грішний, винний перед Марфою. Що не розгледів краси і величі її кохання, що примусив вік каратися, що за родом своїм Марфа була ближча й «рідніша» Михайлові, ніж Софія, але вибір був його – у порушення «порядку серця» за кармічним «порядком долі». Так трапляється – і набагато частіше, ніж ми думаємо. Інакше до поняття людини постійним синонімом було би поняття щастя. Не випадково в Біблії, наприклад, це слово, щастя, не вжито жодного разу.

Кілька слів про специфіку автобіографічного матеріалу твору. Загальновідомо, що батько Григора Тютюнника у тридцять років сталінських чисток та переслідувань був підданий репресіям і загинув. Письменник не раз згадує про це як про свою першу дитячу незагойну душевну рану. У психології є термін «фрустрація» – «психологічний стан напруження... що виникає через неможливість досягти бажаного» [19, с. 556]. Батька не повернути. Фрустраційний синдром у творчості, як і в житті, має свою виразну специфіку: психічна травма вимагає від людини шукати множину життєвих, художніх компенсацій. «Відбитки» компенсаторних процесів у новелі видно неозброєним оком. Фабульну формулу твору визначає поєднання двох архетипних комплексів: «родової помсти» за перенесену в дитинстві психічну травму та пов'язану з цим необхідністю відновити психічну рівновагу – пережити творче «воскресіння бога», в ролі якого виступає пам'ять про батька. Зрозуміло, чому виклад ведеться від першої особи: син великою мірою говорить голосом самого автора, Григора Тютюнника. І це важливо для інтерпретації змісту останньої, п'ятої частини новели.

Отже, сімейна сага, особистісні переживання письменника покладені в основу розповіді. Щоб правильно виставити художні координати твору, треба насамперед відповісти на питання: як із камерної інтимної історії виростає духовна панорама об'ємного суспільного звучання? А може, ми не праві? Закличемо на допомогу змісти з відомого вірша Павла Тичини, в якому схоплено ту саму драматичну епоху в розвитку українського світу:

Я єсть Народ, якого Правади сила

ніким звойована ще не була.

Яка біда мене, яка чума косила! –

а сила знову розцвіла.

Ще довго маститі вчені будуть розбиратися в історичних хитросплетіннях руйнаційних змін у тілі, в душі, у кожному гені нашого народу, щоб рекомендувати найоптимальніші рецепти національного відродження. Але вже й сьогодні зрозуміло, що в найважчі моменти веселля історичної маразматика, коли критична маса суспільного некрозу зашкалює, в ментальному організмі етносу вмикаються запобіжники проти винародовлення, за термінологією доктора філології Олексія Вертія [20,]. І ці запо-

біжники приховані насамперед у духовних пастівнях національного колективного несвідомого. Опір руйнації прямо пропорційний тискові знищувальних обставин. Так само, як після великих війн спонтанно підвищується народжуваність, так і душа народна мобілізує всі свої потенції, щоб вижити, вистояти, виконати у Вічності тільки їй, конкретній нації, присвячений божественний чин Буття. Художники – предтечі одкровення. Їм відкриваються залоги воскресіння. І тоді в сьайві одиничного висвічуються палахкі контури неопалимої духовної купини мільйонів.

Якби новела закінчувалась на третій частині – сімейною ідилією Михайла та Софії – ідеаційне поцінування твору цілком поміщалося б у річищі мелодраматичного жанру: палке почуття, історія драматичного кохання, нерозділений поклик жаги, можливо, виняткова внутрішня напруга. Але четверта частина докорінно переформатовує ієрархію цінностей: по-перше, кохання (з доміантою пристрасті) вивершується в любов – у сакральне жертвування, у залогу продовження життя духовного. Ми не відчуваємо себе жертводавцями, коли їмо, дихаємо чи користуємося органами чуття. Природне протікає природно. Так само і Марфа у роді своєму не думала про подвиг чи схиму – вона чинила природне, і якби його відібрати, жінка остаточно втратила б сенси існування. І хоча цих життєвих мотивів Марфа, швидше за все, не усвідомлювала, проте саме вони генерували в ній вітаїстичну енергію протистояння нестерпним умовам реальності.

По-друге, від самої сюжетної зав'язки і до апогею конфлікту в четвертій частині автор послідовно проводить ідею тривкості у духовному триванні, тривкості у боротьбі – не одномоментне поривання, не разова концентрація з наступним розслабленням – такого привілею життя їм не приготувало. Герої Тютюнника не знають перепочинку: зовнішні колізії перетікають у сферу, невидиму для людського ока, але пружина відстоювання ЛЮБОВІ завжди стиснена. Не розслабляйся, бо те, що тебе чатує з туману, недремне.

Згідно з теорією несвідомого К. Юнга, [21] юний герой на початку свого життєвого шляху повинен «убити батька», тобто пройти етап переоцінки цінностей, віднайти свою відповідність запитам реальної дійсності, вирушити в подорож у пошуках свого самоствердження. «Блудний син» є не прикрий виняток стократно повтореного біблійного морального падіння, а персоналіфікація психічного розвитку кожної людини чоловічої статі. Але, подолавши терни спокусу й учту свинопаса, син обов'язково повертається в отчі пенати. Його духовна сутність має включати досвід, засвоєний від батька, у сполученні зі своїм, набутим у світових мандрах. У цьому – залога духовної трансформації свідомості шукача істини і його успішної ініціації на роль нового героя.

У факті незнання українським сином історії батькової душі – момент ненавмисного «убивства» батька. Причому «організувала злочин» мати. Ми торкалися цього питання на початку дослідження. Звичайно, синові потрібно було пройти полосу випробувань, змужніти, щоб приготуватися до випробування правдою, правильно і глибоко переосмислити злами в периметрі любовного трикутника.

Але чи відкрила б Софія скарбниці пам'яті за власної ініціативи? Питання питань. У координатній площині нації воно давно переросло метафорику естафети поколінь і гостро вперлося в нашу здатність до успішного будівництва національної держави.

Специфіка новели в тому, що, паралельно до «розкладання» сутності батька на елементарні частини, відбувається процес «віднаходження бога» або «повернення блудного сина» до батьківських чертогів. Ніяких суперечностей у цьому немає. У коротесенькій заключній п'ятій частині, сама поява якої знаменна у світлі наших роздумів, поставлено аж три питання – продовження все того ж

розкладання сутностей... Відповіді на них син шукатиме все життя, все життя питатиме себе, як повівся б батько в тій чи іншій синовій ситуації.

На новому витку буттєвої спіралі синові суджено відшукувати нові рецепти нових сосон, нових «тръох зозуль із поклоном» – виводити новий храм любові до рівня затвердженої в роді його ВСЕВИШНЬОЇ.

І в цьому перспектива майбутнього, залога усвідомлення сином законів родовідповідності. Адже на останнє питання відгукується-таки «татова сосна»: якби не було сімейного союзу Михайла та Софії, то не було б і сина. Чому сосна, символ світу пращурів, раптом втручається у діалог людини із часом і з самою собою? Син досі все робив правильно (!!!) – ось йому й нагорода. Разом із тим – проривається засторога: не засуджуй, пам'ятаючи, щоб не власти в зарозумілість забуття, осуджуючи.

Лише зараз, у кінці аналітичної розвідки, розгорнемо систему символів власних імен у новелі, щоб звірити їх класичні хронотопні і конкретні контекстуальні значення.

«Ім'я Михайло народилось із досить неясного для сучасних читачів вислову: *мі-ка-ель*, що перекладається по-українськи як: хто є, мов бог, тобто – хто, мовляв, є ще (такий могутній), як бог? хто, мовляв, може зрівнятися з Єговою? Цю фразу нібито в випадку якоїсь похвальби вигукнув один із архангелів» [22, с.163]. «Приємне і звучне ім'я Софія є, так би мовити, сестро-близнячком грецького слова софія (мудрість)» [23, с.193]. Марфа – «персоналіфікація заклопотаної господині, яка ... символічно перемогла дракона..., окропивши його святою водою» [24, с.353].

Тютюнник «вгадав» з усіма іменами, бо в семантиці жодного немає розбіжностей з тими ідеями, які вони уособлюють у новелі. Михайло втілює архетип абсолютного у своїй досконалої Героя, що відходить у логістиці світової культури до міфологеми явленого бога. Софія мудра, вона якимось дивом зуміла урівноважити три контроверсійні полюси: свого Єго, Михайлового Понад-Я та Марфиного «Воно». Марфа – господиня своєї пристрасті і перетворює її руйнівні потяги у велику ЛЮБОВ. Дракон невтоленої пристрасті міг прожерти її «Понад-Я», зробити з неї посміховисько для села і довічну ворогиню сім'ї Михайла. Не маємо свідчень, чи відкривав автор відповідні словники для «правильності» іменних святців твору, чи «підганяв» конкретне ім'я під конкретного героя... Нам здається, що виходити слід з іншої формули, авторство якої належить Тютюнникові: «Немає загадки таланту, є вічна загадка любові». Проникливиий художник своєю мистецькою інтуїцією безпомилково віднаходить найкращі варіанти з можливих, чим і відрізняється інтуїтивний тип мислення від раціонального, чим і відрізняється геніальність від посередності.

Син безіменний. Він ще загальна назва. Йому ще належить знайти, вибороти свої внутрішні сенси, визначитися, що він хоче значити в цьому світі. Відповідна буде й вага на його плечі. Не йди порожнем, але й не бери зайвого на себе – остерегайся наразитися на гнів «татової сосни» .

«А руки як не свої...» Михайло чує подих смерті. Михайло не пізнає сам себе. Костомаха йде за ним назирці. Він готується до неминучого – спокійно, виважено й приречено.

«Вживи! Вживи! Вернися! Будь на цьому світі! Одне благаю: будь на світі! Тільки будь!» – це формула ЛЮБОВІ, пошуки і втілення якої зрозуміли лише Марфі.

Може, в тому й полягає вище благо Творця, щоб десь на стражденному торці життя ми відчули феномен присутності свого духовного двійника і знайшли спромогу порадуватись, порадуватись, порадуватись, тричі порадуватись його присутності.

Список використаної літератури див. на сайті.

Твори М. Лєскова і Л. Толстого в контексті вивчення літератури рідного краю

Ірина Небеленчук,
кандидат педагогічних наук
м. Кіровоград

У статті розглянуто повість М. Лєскова «Запечатленный ангел» і статтю Л. Толстого «Не могу молчать», показана їх значущість у контексті краєзнавчого дослідження з історії краю.

Ключові слова: краєзнавство, дослідження, історія краю, іконопис, старообрядці, самодержавство, страта, Російська імперія, Єлисаветградщина.

Постановка проблеми. Одним із компонентів у процесі вивчення літератури є виховний, зокрема виховання свідомого читача, здатного поцінувати надбання української культури, з повагою ставитися до національних символів, традицій, звичаїв. В умовах сьогодення актуальним є питання вивчення історії рідного краю, з'ясування культурно - літературних зв'язків, дослідження хроніко-документальних джерел, аналіз художніх творів письменників-земляків, а також тих, доля яких певним чином була пов'язана з історією краю. Серед письменників-земляків Кіровоградщини можемо назвати І. Карпенка-Карого, І. Микитенка, Л. Юхвіда, Н. Рибак, Яра Славутича, В. Винниченка, А. Тарковського, Ю. Яновського, Ю. Олешу, Є. Маланюка, В. Козаченка, С. Плачнду та інших, із сучасних – В. Біль - Білоцерківського, В. Бондаря, Г. Гусейнова, О. Кердіваренка, О. Жовну, В. Погрібного, В. Власюка, К. Горчар, А. Кримського та інших. Спогади про Єлисаветград - Кіровоград знаходимо у творах українських, російських, польських письменників, які свого часу перебували в нашому місті.

Аналіз останніх досліджень. Місту Єлисаветграду - Кіровограду присвячена низка краєзнавчих, історичних і літературних праць. У річці зазначеної проблеми значущими є праці М. Рильського, Л. Мороза, І. Зайця та інших. Серед сучасних досліджень варто назвати наукові розвідки Ю. Завадського, Т. Свєрбілової, Л. Куценка, О. Ільницького, В. Гончаренка, В. Міняйла, В. Панченка, О. Семенюка та інших. Так, наш земляк, літературознавець, критик, член Національної спілки письменників України, заслужений працівник народної освіти України, лауреат літературної премії імені Євгена Маланюка, краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова Л. Куценко зазначав: «... Чимало вже відомих матеріалів мусимо переосмислити, подекуди змінити акценти, а почати подати й свою версію тих чи інших подій, наголошуючи факти, пов'язані з українським світом степового краю [...]» [1].

Цій проблемі присвячена низка статей І. Небеленчук [5; 6; 7]. У них розглянуто такі твори, як «Наймичка» (повість) Т. Шевченка, «Поїзд на третьому шляху» Дона-Амінадо, «Зелена Брама» Є. Долматовського, «Колокола собора чувств» І. Северяніна, балади Д. Іванова. Дослідниця зазначає, що «невелике провінційне містечко вважалося осередком культури та мистецтва XIX століття, в якому під керівництвом М. Кропивницького було започатковане театральне мистецтво, та яке неодноразово відвідували представники вищих світських кіл міст Петербурга та Москви, виступали австрійські, угорські, польські композитори, співаки, актори, письменники» [7].

Безумовно, Кіровоградська земля є невичерпним джерелом поетичного, музичного, театрального натхнення. Вона зберігає особливу таїну, що поєднує в собі загадки Давньої Еллади («степовою Елладою» називав наш край Є. Маланюк) та таємниці Парижа («маленьким Парижем» назвав місто М. Добролюбов, який у 1961 році відвідав Єлисаветград й описав місто у листі до сестри). Значення міста як осередку європейської культури ще більш активно почали висвітлювати на сучасному етапі. Окремі «таємниці містечкового життя», що тривалий час були приховані та

замовчувалися, збудили рівномірне життя «невеликого містечка [...], дець в степах, на березі Інгулу» [3] бурхливою хвилею обурення та болю.

Мета статті: дослідити твори російських письменників М. Лєскова та Л. Толстого з позицій краєзнавства, розкрити їх значення для формування національної свідомості, показати значущість творів у контексті краєзнавчих досліджень Єлисаветградщини.

Виклад основного матеріалу. Місто Єлисаветград оспіване у віршах і піснях, його історичне минуле відтворене у книгах спогадів, документальних хроніках і повістях, нарисах, романах, етнографічних замітках. Так, у повісті М. Лєскова «Запечатленный ангел» (1873) розповідається про чудотворні ікони, написані художниками-ізографами. Варто зазначити, що письменник цікавився старообрядницьким мистецтвом і релігією ще з дитинства, іконопис розглядав як мистецтво. Він доволі часто спілкувався з паломниками та старообрядцями, шукаючи старообрядницькі поселення, про що і розповів у повісті. Це один із кращих творів письменника, який не зазнав редакційної правки.

Один із героїв розповідає про те, як вони з приятелем шукали чудотворні ікони, обійшовши значну частину Росії. Спостерігаючи за життям, герої доходять висновку, що «не той дух ми зустріли в Москві, якого ждали. Ми побачили, що старовина тут стоїть уже не на добротолубстві та благочесті, а на єдиній упертості». Де тільки в Росії не мандрували герої, проте всюди зустрічали «обман і брехню безсовісності». Ще й до того – богохульство та святотатство. У всьому тому герої бачили «один гріх і спокусу», і «ганьблення віри». Тому й переймалися думкою про те, щоб віднайти місця, де люди «по вірі жили б» та де є майстри чудотворних ікон. Герої мандрували доволі тривалий час, «побували в Клинці і Злинці».

За доцільне вважаємо розкрити значення поселень, що згадуються в повісті М. Лєскова.

Клинці (Клінці) – село в Кіровоградському районі Кіровоградської області. Слобода Клинці (пізніше Клинці) була заснована в 1747 році у межах фортеці Святої Єлисавети старовірами. Старовіри (старообрядці, розкольники) стали першим купецьким станом у краї та вважалися купцями фортеці Святої Єлисавети. Пізніші поселення старообрядців Калинівка (1754) і Злінка (1798) були засновані розкольниками із Стародубщини, що нині є територією Чернігівської області. Відтак значна частина поселень розселилася на півдні Херсонщини (нині Кіровоградська область) на території Єлисаветградського повіту. Клинці та Злінка становили головний осередок і культурний центр старообрядців на території фортеці Святої Єлисавети. До того ж у Злинці була найстаріша старовірська парафія. В «Історичному нарисі Єлисаветграда» О. Пашутіна читаємо про те, що розкольники «перебували у форштадті фортеці по той бік Інгулу, де знаходилися їх багаті церкви з дорогоцінностями та рукописами богослужбових книг...» [10]. Основною діяльністю старообрядців була просвіта. Особливого значення старовіри надавали книгодрукуванню. Серед жителів Клинців і Злинки були такі, які займалися іконописом. Саме в цих поселеннях М. Лєсков знайшов те,

чого не міг знайти по всій Росії – справжніх майстрів іконопису – вправних ізографів та їхні дивовижні ікони, «багатоликі мініатюри», яких не створювали не те що російські, а й навіть зарубіжні художники. Тема іконопису становить основний зміст повісті письменника. З теплою, гордістю, повагою говорить М. Лесков про старовірські поселення Клинци та Злинка, що знаходилися на території Єлисаветградського повіту.

Зовсім інші почуття переполюють читача, коли він переглядає статтю «Не могу молчать» (1908) Л. Толстого. Стаття була написана під впливом газетної замітки, яку прочитав письменник і яка викликала у нього не те що обурення, а гнів. У «Щоденнику» митець робить запис: «Читаю газету «Русь». Жахаюся на страти». Відгуком на статтю Л. Толстого стало звернення І. Буніна: «Має рацію Лев Толстой – краще зашморг або в'язниця, аніж продовжувати безмовно дізнаватися про жahlivi страти, що ганьблять нашу Батьківщину, і цим мовчанням як би співчувати їм. Мільйони, десятки мільйонів людей, безсумнівно, підпишуться тепер під листом нашого великого генія, і кожен підпис висловить собою хіба що крик змученої душі. Прошу редакцію долучити моє ім'я до цього списку» (1908).

Викриття жорстокості самодержавства – основна мета творчості Л. Толстого останнього періоду життя (драма «Живий труп» (1900), повісті «Хаджи - Мурат» (1900), «Після балу» (1903)). З неймовірним гнівом Л. Толстой зриває маску з системи самодержавства та судочинства, показує глумління над «простим людом» у романі «Воскресіння». В'язниця, заслання, каторга – основа царської Росії й основа роману. Найвідчутніше ця тема постає в статтях «Схаменіться» (1895), «Царю та його поміщикам» (1901), «Солдатська пам'ятка» (1901) та інших. Відгуком на події 1905 року стали також статті письменника: «Кінець століття» (1905), «Звернення до російських людей» (1905), «Про суспільний рух в Росії» (1905), в яких він засуджує свавілля влади, розстріл людей робітничого класу біля стін Зимового палацу. Та найбільше обурення в душі Л. Толстого викликало знущання самодержавства над землеробським народом – селянами. Одна із таких подій стосовно селян і стала поштовхом до написання статті «Не вбий», яка пізніше отримала назву «Не могу молчать».

9 травня 1908 року в газеті «Русские ведомости» Л. Толстой прочитав замітку такого змісту: «Херсон (8 травня). Сьогодні на Стрілецькому полі страчені через повішення двадцять селян, які засуджені військово – окружним судом за розбійний напад на садибу землевласника Лубенка в Єлисаветградському повіті». Того ж дня письменник робить запис у «Щоденнику»: «Нині, 9 травня, щось жahlive. У газеті стоять короткі слова: «Сьогодні в Херсоні на Стрілецькому полі страчені через повішення двадцять селян за розбійний напад на садибу землевласника в Єлисаветградському повіті». (У газетах з'явилися потім спростування звітки про страту двадцяти селян. Могу тільки радіти цій помилці: як тому, що задушено на вісім осіб менше, ніж було в першій звістці, так і тому, що ця жahliva цифра змусила мене висловити на цих сторінках те почуття, яке давно вже мучить мене, і тому тільки, замінюючи слово двадцять словом дванадцять, залишаю без зміни все те, що сказано тут, бо сказано стосується не тих дванадцяти страчених, а всіх тисяч, останнім часом убитих і задушених людей» [8, с. 589 – 601].

Страти того часу були звичним явищем на території Російської імперії. Проте невеличка замітка про страту селян саме в Єлисаветградському повіті справила на письменника надзвичайно гнітюче враження. Митець написав у «Щоденнику»: «Ось воно... Так, добре влаштували життя... Я переконаний, що немає в Росії такої жорстокої людини, яка б убила 20 людей. Це робиться непомітно: один підпише, інший читає, цей нещасний кат вішає» [8].

Того ж дня Л. Толстой зі слізами на очах і в голосі, підійшовши до фонографа, промовив такі слова: «Не могу молчати! Ні, це неможливо! Не можна так жити. Не можна так жити!.. Не можна і не можна. Кожен день стільки смертних вироків, стільки страт. Нині п'ять, завтра сім, нині двадцять мужиків повішено, двадцять смертей!..» Ці рядки майже дослівно знайшли відображення у статті про смертні страти «Не вбий» (1908).

Стаття починається так: «Беру в руки газету, в заголовку: 7 смертних страт – 2 там, 4 там, 1 там, 8 смертних вироків. Те ж було вчора, те ж 3-го дня, те ж кожного дня, вже місяці, ледве не роки...» Письменник з обуренням пише: «І це робиться в тій Росії, в якій не було смертної кари, відсутністю якої я пишався колись перед європейцями. І тут безперестанно страти, страти, страти... нині це щось жahlive, для мене, принаймні, таке, що я не могу не те що мовчати, не могу жити, як я жив, спілкуватися з тими жahlivими історіями, які чинять ці справи». Такою була перша редакція статті. У другій редакції читаємо: «Сім смертних вироків: два в Петербурзі, один у Москві, два в Пензі, два в Ризі. Чотири життя: два в Херсоні, одне у Вільні, одне в Одесі».

Повідомлення про страту в Єлисаветградському повіті повністю вибило письменника із рівноваги, спричинило розлади здоров'я. Ось як він пише про це в «Щоденнику»: «[...] щось писав... звернення, викриття – не знаю, щось – про страти... До «Не вбий». І все робиться для нас, для мирних жителів. Хочемо ми чи не хочемо того, нас роблять учасниками всіх цих жahlів» [9, с. 268 – 269].

Л. Толстой зображує реалістичну картину страти, описуючи все до найменших дрібниць: «Дванадцять людей з тих самих людей, працюю яких ми живемо... дванадцять таких людей задушені мотузками тими самими людьми, яких вони годують, і одягають, і які розбещували і розбещують їх. Дванадцять чоловіків, батьків, синів, тих людей, на доброті, працьовитості, простоті яких тільки й тримається російське життя, схопили, посадили в тюрми, закували в кайдани. Потім зв'язали їм за спиною руки, щоб вони не могли хапатися за мотузку, на якій їх будуть вішати, і привели під шибениці».

Письменник навмисне в подробицях зображує картину страти, щоб показати «справжні обличчя» всіх «винуватців злодіянь царизму». Перед читачем проходять і лікар, який «ходить і мацає їм [повишаним] ноги»; і Столипін, який виголошує «нелюдські безглузді промови»; і Гучкови та Мілюкови, які викликають один одного на дуель; і Щегловіті – представники військового суду, і поліцейські, і нишпорки, і донощики, і хабарники; і городові, які отримують нагороди за вбивства; і кати, які за низьку плату готові накинати людям зашморг на шию; прем'єри; церковнослужителі, який «зухвало під шибеницею закликає ім'я Христа»; солдати «з перекинутими через плечі згорнутими шинелями та рушницями в руках», «начальство в мундирах, генерали і прокурори із поважним виглядом людей, що роблять важливу та корисну справу» та які дивляться на все так, наче «своєю присутністю виправдовують скоєне» та «виконують хоча і важкий, але священний обов'язок».

Найстрашніше, пише Л. Толстой, усвідомлювати те, що розбещення, доноси, хабарництво, вбивства, страти, безчинство та беззаконня підтримують «цар, сенат, синод, солдатство, дума, церква». Усі представники цих установ і є «головні винуватці та потурачі цих жahlivих злочинів всіх законів божих і людських..., нелюди». Усі вони, стверджує письменник, «будучи злодіями, вважають себе подвижниками вигаданої Росії». Відомий історик, археограф, дослідник давньої історії України, автор понад 1700 наукових і публіцистичних праць із історії країни Я. Дашкевич у своїй книжці «Учи неложними устами сказати правду...» констатує, що на психологію представників Російської імперії «наклали відбиток запозичення татаро - монгольського інстинкту завойовника, деспота, в якого основна мета – світове панування. Так [...] сформувався тип людини-завойовника, страшного у своєму неучтві, люті й жорстокості. Цим людям [...] чужі такі категорії як мораль, чесність, сором, правдивість, людська гідність, історична пам'ять тощо» [2]. Серед таких «подвижників Росії», як зазначає Л. Толстой у статті, є «двоє потаємних катів, які своїм потуранням беруть участь у всіх цих злочинах: Петро Столипін і Микола Романов». Вони є «найнелюдяніші з усіх».

Далі Л. Толстой безпосередньо звертається до катів. Письменник говорить про любов до людей і нагадує про те, у чому полягає покликання людини на землі: «прожити цей короткий проміжок даного нам часу в злагоді з самим собою, з богом і в любові від людей і до людей. А що ж ви? Кого ви любите? Хто вас любить? Ваша дружина? Ваша

дитина? І то навряд? Та й це не любов [...]. Людська любов – це любов до людей і від людей». А «найголовніших катів» Л. Толстой застерігає: «А ви, ви, чим виправдаєтеся ви перед людьми теперішніми, які ненавидять і зневажають вас зараз, і перед майбутніми поколіннями, які назавжди з огидою згадуватимуть ваші імена». Письменник стверджує, що «найбільші злочини: брехня, зрада, катування [...] вічно противні вській людині». А кати, головні винуватці, «не відчувають і тіні усвідомлення своєї злочинності».

Як крик відчаю, безвиході звучать слова автора: «Адже це жакливо!» Варто зауважити, що слова «жах», «жакливо» повторюються у статті тридцять разів. І це не випадково, адже у них письменник вклав усе: й обурення, і біль, і відчай, і розпач, і лють, і гнів, і відкрите звинувачення уряду у вбивствах. У статті читаємо: «Обурює, коли одна людина може відібрати в іншої її працю, гроші, корову, коня, може відібрати навіть сина, дочку... може відібрати ... її душу». І як висновок – слова письменника: «Все це робиться роками по всій Росії, головні винуватці цих справ ті, за розпорядженням яких це робиться, ті, хто міг би зупинити ці справи, – головні винуватці цих справ, котрі впевнені, що ці справи... корисні і навіть необхідні...»

Розуміючи, що стаття не буде надрукована в Росії, письменник опублікував її на Заході. В уривках стаття вийшла друком у газетах «Русские ведомости», «Слово», «Речь» та інших. На усі видавництва, які опублікували статтю Л. Толстого, були накладені доволі високі штрафи. Один із видавців у місті Севастополі, що розклеїв по місту статтю, був заарештований, подальша його доля залишилася невідомою. Всі примірники газет зі статтею були вилучені, видавництва закриті. Стаття була заборонена царським урядом. Усі намагання розповсюдити її хоча б в уривках зазнавали жорстоких покарань. Багато реакційних газет закликали громадськість до фізичної розправи над письменником. Чимало митців відгукнулися на статтю Л. Толстого. Представники царського уряду разом із церквою, з одного боку, напевне, воліли б оголосити письменнику анафему. З іншого – вони розуміли, що якщо щось трапиться із Л. Толстим, буде заколот – хвиля протесту народних мас, яку неможливо буде спинити. Відтак стаття з'явилася лише у 1917 році. Вона вражає силою думки, почуття, правдивим відтворенням дійсності, силою протесту проти беззаконня, смертної кари, силою викриття правлячих кіл Російської імперії.

Висновки. Розглянувши повість М. Лескова «Запечатлённый ангел», можемо зазначити, що Єлисаветградщина славилася не лише письменниками та художниками, математиками та співаками, композиторами та винахідниками. Вона була відома майстрами з іконопису, яких на той час так багато було в Російській імперії. Талант майстрів був особливий, як і техніка створення ікон. Предметом знахідок може бути дослідження суспільного життя, історії поселень Клинци та Злинка другої половини XVIII–XIX – початку XX століть. Повість М. Лескова може бути розглянута в контексті вивчення творів українських письменників, де чільне місце відводиться іконі як найважливішій складовій духовного життя українського народу. Повість доцільно порівняти з творами Г. Квітки-Оснот'яненка, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, О. Довженка, В. Шевчука та інших.

Ирина Небеленчук. Произведения Н. Лескова и Л. Толстого в контексте изучения литературы родного края как составляющая краеведческого исследования

В статье рассмотрены повесть Н. Лескова «Запечатлённый ангел» и статья Л. Толстого «Не могу молчать», показана их значимость в контексте краеведческого исследования истории края.

Ключевые слова: краеведение, исследования, история края, иконопись, старообрядцы, самодержавие, казни, Российская империя, Єлисаветградщина.

Irina Nebelenchuk. N. Leskov's and L. Tolstoy's in the context of learning of native land's literature as a component of country studies research

The article considers N. Leskov's story «The Sealed Angel» and L. Tolstoy's article «I Can't Remain Silent» and shows their significance of the native land history.

Keywords: country studies, researches, history of native land, icon painting, old Believers, autocracy, excommunication, Russian empire, Elizavethrad region.

Предметом навчально-дослідницьких знахідок учнів може стати концепт ікони у творах українських і зарубіжних письменників, а також знаходження мотивів спільності щодо національної традиції, культури, життя того чи того народу у ставленні до ікон; дослідження В. Лепакіна, який вивчав ікони на основі творів художньої літератури.

Стаття Л. Толстого «Не могу молчать» може бути розглянута у ході вивчення розділу «Література рідного краю» як складова краєзнавчого дослідження про Єлисаветградщину, а також під час текстуального вивчення таких творів, як «Наймичка», «Катерина», «Великий льох», «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Кавказ», віршів Т. Шевченка, «Під міноретами», «Intermezzo» М. Коцюбинського, «Каторжна» Б. Грінченка, «Людина» О. Кобилянської, «Мойсей» І. Франка, «Момент», «Гріх» В. Винниченка, під час розгляду творів початку XX століття, творів О. Теліги, В. Стуса, І. Світличного, Л. Костенко, а також у контексті порівняльного аналізу зазначених творів із подіями початку XX століття та сучасності.

Твори М. Лескова та Л. Толстого відкриють читачеві нові знання про Єлисаветградщину, стануть вагомою сторінкою в дослідженні історії рідного краю, збагатять новими краєзнавчими знахідками, що допоможуть розкрити таємниці дивовижної «степової Еллади».

Список використаних джерел

1. Блакитні вежі: Хрестоматія творів письменників Приінгульського краю у двох томах. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр «Мавік», 2011. – Т. 1: Поезія. – 2011. – 508 с. – Том 2: Проза. – 2011. – 408 с.
2. Дашкевич Я. Учи неложними устами сказати правду: історична есеїстика / Я. Дашкевич; [авт. передм. І. Гирич]; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, Львів. від-ня. – К. : Темпора, 2011. – 828 с.
3. Дон - Аминадо. Поезд на третьем пути / Дон - Аминадо. – М.: Вагриус, 2006. – 66 с.
4. Лесков Н. Повести. Рассказы / Н. Лесков; [составитель: Л. Крупчанов]. – М. : Художественная литература, 1973. – 560 с.
5. Небеленчук І. Вивчаємо мемуарну літературу про місто Єлисаветград - Кіровоград. Організація навчально - дослідницької діяльності учнів // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 9. – С. 30–32.
6. Небеленчук І. «Мое село в терновому вінку». Вивчення творчості Дмитра Іванова в контексті літератури рідного краю / І. Небеленчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – № 7 – 8. – С. 39–41.
7. Небеленчук І. О. Навчально-дослідницька діяльність учнів у процесі аналізу творів українських і російських письменників про місто Єлисаветград-Кіровоград / І. О. Небеленчук // Наукові записки Малої академії наук України : збірник наукових праць / Відповідальний редактор Т. І. Чернецька. – К., – 2014. – 336 с. – С. 171 – 180.
8. Толстой Л. Н. Избранные произведения в трёх томах / Л. Н. Толстой. – М., 1989. – Т. 3. – С. 589 – 601.
9. Толстой Л. Н. Собрание сочинений. В 22-х томах. Т. 22. Дневники. 1895 – 1910 / Л. Н. Толстой / Сост. и коммент. А. И. Шифмана. – М. : Художественная литература, 1985. – 559 с.
10. Шевченко С. Козацькі витоки Кіровограда. – [Електронний ресурс] / С. Шевченко. – Режим доступу: <http://persha.kr.ua/kozacki-vitoki-kirovograda-3/>

Тематичний покажчик статей, надрукованих у часописі «Українська література в загальноосвітній школі» у 2014 році

Інформує Міністерство освіти і науки України

Методичні рекомендації
щодо вивчення української мови
і літератури в загальноосвітніх
навчальних закладах у 2014–2015
навчальному році. . . . . №7–8

Літературознавство і школа

Анісімова Н. «І пейзаж неначе
натюрморт...»: осінні мотиви
в модерній ліриці Тараса
Федюка. . . . . №10

Буряк О. Борис Харчук
«Планетник»: жанрово-композиційна
специфіка, проблематика, образна
система. . . . . №12

Голобородько Я. Аспектні оази
Володимира Винниченка.
Роздуми над монографічним
дослідженням. . . . . №2

Голобородько Я. Канадський крок
до українського Нобеля.
Про лауреатку Нобелівської премії
з літератури 2013 року. . . . . №1

Голобородько Я. Поетичний
вернісаж Анатолія Марущака. . . №4

Голобородько Я. Проблемні
аспекти української поезії
XXI століття. (Роздуми над збіркою
Павла Щириці). . . . . №7–8

Голобородько Я. Субісторії
Наталко Сняданко: між
безмежністю і безкінечністю. . . №11

Градовський А., Галушко М.
«Вицвіт віри тої – Бог» (бінарна
опозиція Єгова – Азazelь
у поемі І.Франка «Мойсей»). . . №11

Кицак Л. Художня природа інтриги
в детективах. . . . . №7–8

Коврігіна Л. Роль родинного
оточення, самоосвіти та супереч-
ностей доби в становленні творчої
особистості Зінаїди Тулуб. . . . . №9

Коврігіна Л. Роль родинного ото-
чення, самоосвіти та суперечнос-
тей доби в становленні творчої
особистості Зінаїди Тулуб
(закінчення). . . . . №10

Неживий О. «Поговорити, Григір,
треба...» (Двадцять п'ять років
літературному музею
Григора Тютюнника). . . . . №2

Слоньовська О. Білі плями
Шевченкових «Гайдамаків». . . . №4

Фока М. Поетичне слово
П. Тичини на межі музики
й архітектури. . . . . №1

українським дітям
від Ольги Будугай. . . . . №12

До 150-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського

Жила С. Відкритий художній світ
Михайла Коцюбинського. . . . . №4

Нежива Л. «Прагнути життя, всіма
тягнутися до його фібрами своєї
істоти»: вивчення імпресіонізму
на прикладі новели «Intermezzo»
М. Коцюбинського. . . . . №9

Привалова С. Особливості індиві-
дуальної творчої манери письма
М. Коцюбинського. . . . . №7–8

Конкурс «І щоб його духом запліднити українську ниву»

Бабійчук Т. Літературно-музичний
вечір «До тебе я, Тарасе, йду». . . №2

Галушко М. Втілення рис «байро-
нічної поеми» у творі Т. Шевченка
«Слепая». . . . . №1

Голич Н. Герой як жертва соціаль-
них обставин у поемі Т. Шевченка
«Сова». . . . . №2

Юдіна І. Шевченкова «Лілея» і вчи-
тельське відчуття літератури. . . №1

**Нове прочитання літературної
спадщини Великого Кобзаря**
Голобородько Я.
Прагмафілософія Тараса
Шевченка. (Семантика «голосових»
партій поеми «Відьма»). . . . . №3

Градовський А., Галушко М.
Поетична опозиція «своє-чуже» у
поемі Т. Шевченка «Катерина». . . №3

Єременко О. Варіативність
розв'язок одномотивних баладних
творів Т. Шевченка «Із-за гаю
сонце сходить» і «Якби тобі
довелося». . . . . №3

Слоньовська О. Білі плями
Шевченкових «Гайдамаків». . . . №3

Літературне краєзнавство
Гриневич В. Глухівський період
у житті й творчості Т. Шевченка. . .

Олексенко Я. Тарас Шевченко
в Бігачі. . . . . №3

Савонічева С., Єременко О.
Осяяна натхненням Полтавщина
. . . . . №7–8

Соловйова Н. Урок – віртуальна
подорож «Кам'янецькими
стежками Тараса». . . . . №3

Зарубіжна шевченкіана
Овдійчук Л. Біографічний роман
Єжи Єнджеєвича «Українські ночі,

або Родовід генія» — знаковий твір
польської шевченкіани. . . . . №3

Майстер живопису
Щербина С. Вдивляється Тарас
у душу України ...» (Шевченківська
тематика у картинах-двозорах
Олега Шупляка). . . . . №3

З досвіду вчителя
Фонарюк Т. «... І перед нею
помолоюся». Урок за поемою
Т. Шевченка «Наймичка». . . . . №4

До 200-літнього ювілею Т.Г. Шевченка

Бондаренко Л. Конкурс
літературних газет до ювілею
Тараса Шевченка. . . . . №7–8

Градовський А., Галушко М.
Антиципація у творчості
Т. Шевченка. . . . . №7–8

Єременко О. Дорогою повернен-
ня (Монографія Павла Зайцева
«Життя Тараса Шевченка» в рецепції
Юрія Бойка-Блохина). . . . . №6

Ковбасенко Ю. Концепція
методичної школи Ніли Волошиної
і поглиблене вивчення творчості
Тараса Шевченка. . . . . №6

Кравченко В., Єременко О.
Про вшанування пам'яті
Великого Українця. . . . . №5

Кравченко В. «Шевченко
в Казахстані не термін відбував.
Це була місія...» (Матеріали
до вивчення періоду заслання
Т. Шевченка). . . . . №5

Мартиненко Я. Епістолярна
спадщина Тараса Шевченка.
Листи до А. Лизогуба. . . . . №5

Паламар С. Тарас Шевченко
в контексті європейської
культури. . . . . №5

Погребенник В. Велич Тараса
Шевченка. . . . . №6

Привалова С., Мова О. Людина
і природа у творчості Т. Шевченка-
поета і Т. Шевченка-художника. . . №9

Шовкопляс Г. Щодо канонічності
останнього портрета Т.Г. Шевченка
в контексті моделей шевченко-
знавства радянської
та пострадянської доби. . . . . №7–8

Ярошук Г. Романтична ідея незни-
щенності справжнього кохання,
краси, вірності. Урок за баладою
Т.Г. Шевченка «Тополя». . . . . №9

Родоцентрична педагогіка
Азьомов В. Вибір на перехресті

духовних цінностей. Вивчення балади Т. Шевченка «Тополя» у 7 класі. . . . . №9

Портрети вчених-методистів України

Бійчук Г. Учителів учителів. . . . . №9
Кущевол О. Методика літератури, натхнена ОЗОН-ом. До 60-річчя від дня народження Анатолія Фасолі. . . . . №9

Ювілеї

Міхно О. Мистецтво методики Зої Шевченко (творча фабула та бібліографічний сюжет до ювілею ученого). . . . . №1
Семенов О. Особистість учителя у вимірах педагогічної майстерності Любові Мацько. . . . . №1

Фахові проблеми

Бабійчук Т. Семінар-конференція «Літературна шевченкіана» в педагогічному коледжі. . . . . №3
Бондаренко Ю. Шкільний аналіз образів-персонажів за філософсько-історичною системою «виклик-відгук». . . . . №5
Гінкевич О. Типологія аналітико-синтетичних умінь. . . . . №2
Доценко О. Кольористика як засіб асоціативно-образного бачення твору. . . . . №12
Жила С. «Як Батурина славний Москва вночі запалила...» (Образ Батурина за поемою Т. Шевченка «Великий льох»). . . . . №3
Іващенко Н. Перекладознавство на уроках української літератури (на прикладі творчості Лесі Українки). . . . . №2
Кавецька Л. Робота вчителя та учнів з чинними підручниками під час вивчення творчості Івана Малковича. . . . . №10
Кущевол О. Світло білих ночей. Розділ навчального посібника «Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани». . . . . №3
Лук'яненко О., Привалова С. Психологізм романної творчості В. Винниченка (на матеріалі романів «Сонячна машина», «Записки Кирпатого Мефістофеля»). . . . . №1
Небеленчук І. «І пульсує венами прозорими вовчий світ». Вивчення повісті М. Вінграновського «Сіроманець». . . . . №4
Овдійчук Л. Особливості вивчення твору Марини Павленко «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських» у школі. . . . . №10
Подолинний А. До вершин Кобзарєвого генія. . . . . №3
Привалова С., Кудрявська М. Вивчення драматичних творів

В. Винниченка у профільних класах загальноосвітньої школи. . . . . №2
Сергієнко А. Забезпечення емоційно-ціннісної змістової лінії на уроках української літератури. . . . . №12
Сергієнко А. Реалізація комунікативного та діяльнісного підходів до навчання на уроках літератури. . . . . №5
Ситченко А. Вивчаємо історико-пригодницький роман В. Малика «Фірман султана» (друга книга тетралогії «Таємний посол»). . . . . №4
Фасоля А. Компетентісно зорієнтовані завдання: новація? імітація? . . . . . №5
Чеховська Л. Ідея патріотизму в художньому творі та її відкриття за допомогою герменевтичного аналізу (Василь Голобородько «Ми йдемо»). . . . . №6
Шуляр В. Спадщина професора Н. Волошиної і методичні імперативи сучасного уроку літератури. . . . . №1
Шуляр В. Особливості вивчення теоретико-літературних понять у 5–7 класах (за творчістю Миколи Вороного, 6 кл.). . . . . №10
Шуляр В. Сучасний урок літератури: тематична картка для учня-читача (за творчістю М. Вороного). . . . . №11

Готуємося

до нового навчального року
Фасоля А. Календарне планування уроків української літератури. 6 клас, I семестр. . . . . №7—8
Шуляр В. Особливості вивчення теоретико-літературних понять у 5–7 класах (за творчістю Т. Шевченка, 5 клас; М. Вороного, 6 клас). . . . . №7—8

Планування

Фасоля А. Календарне планування уроків української літератури. 6 клас, II семестр. . . . . №12

До 140-річчя від дня народження Марка Черемшини

Резюк А. Специфіка художніх деталей у новелі Марка Черемшини «Село вигибає». . . . . №6
Компаративне дослідження
Градовський А., Галушко М. «Я більш не нидію болісним недугом» (Дискурс символізму в поезії О.Олеся та Т.-С. Еліота). . . . . №6

До 120-річчя від дня народження О.П. Довженка

Білоус Н. Застосування мультимедійних технологій під час вивчення кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». . . . . №1
Гриневич В. Олександр Довженко і Глухів. . . . . №9
Матосова А. «Щоденник»

О. Довженка – документ доби про трагічну долю України та її синів. . . . . №1

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Аношкіна Г., Ловінукова О. Трагічний і героїчний пафос козацьких пісень «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою». 7 клас. . . . . №7—8
Васик Л. Подорож у літературні простори майже столітньої давнини. 11 клас. . . . . №7—8
Зайцева Н. Два уроки з вивчення творчості Володимира Сосюри. . . . . №9
Коритько В. Урок за поемою Миколи Вороного «Євшан-зілля». . . . . №9
Кулініч Г. Вивчаємо творчість Уласа Самчука. Уроки перший і другий. . . . .
Курило В., Корнієнко Г. Українці та література українського зарубіжжя в світі. Бінарний урок (українська література й географія). 11 клас (2 год.). . . . . №1
Лаврись Л. Соціально-психологічна драма «Украдене щастя» – найвизначніший сценічний твір І.Я. Франка. . . . . №10
Лінкевич Л. Вивчаємо творчість Івана Кочерги. . . . . №10
Мушинська О. Вивчаємо творчість Уласа Самчука. Уроки третій і четвертий. . . . . №12
Назаренко Л. Система уроків з вивчення творчості Олександра Довженка. Урок перший. . . . . №11
Назаренко Л. Система уроків з вивчення творчості Олександра Довженка. «Україна в огні» – твір про трагедію українського народу. Урок другий. . . . . №12
Нікітченко Л. Світ фантазії, мудрості. Матеріали до уроків. 5 клас. . . . . №7—8
Остаповець Т. Життя росте лише з любові. Урок за оповіданням Євгена Гуцала «Хто ти?». . . . . №2
Парфенюк О., Гаврилюк О. Місце жінки в суспільстві «Людина»). . . . . №2
Рябовол Н. «Нижній подих душі» (Пісні Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...»). 8 клас. . . . . №7—8
Стасюк Н. Застосування інтерактивних технологій на уроках української літератури. . . . . №2
Чабан Н. Стрілецькі пісні. . . . . №11
Щербина С. «Книги – перли із перлин». 6 клас. . . . . №7—8
Фонарюк Т. Проблема доброти в оповіданні Віктора Кави «Пиріжок з калиною». . . . . №10

Нововведені твори. 5 клас
Атаманчук А. Максим Рильський.
 «Люби природу не як символ...»
 .....№4
Атаманчук А., Карпак О. Максим
 Рильський. «Дощ», «Осінь-малюк із
 палітрою пишною...».....№4
Матковська Т., Карпак О.
 Чарівний світ природи в поезіях
 Є. Гуцала.....№4
Рубаненко Н. «Як звучить його?
 Чи взагалі він звався?» Вивчення
 поезії М. Вінграновського
 «Бабунин дощ».....№5

Аналіз одного твору
Азьомов В. «Безсмертя любові
 визнаю...» Психологічний аналіз
 новели Григора Тютюнника «Три
 зозулі з поклоном».....№11, №12

До конспекту вчителя
Болюк О. Оповідання «Історія пані
 Ївги» Валер'яна Підмогильного –
 філософія розуміння злочину
 й кари.....№2

Література рідного краю
Небеленчук І. Вивчаємо
 мемуарну літературу про місто
 Єлисаветград. Організація
 навчально-дослідницької
 діяльності учнів.....№9
Небеленчук І. Твори М. Лескова
 та Л. Толстого в контексті вивчення
 літератури рідного краю.....№12
Охріменко Н. Утвердження
 милосердя, доброти в оповіданні
 Бориса Грінченка «Украла».....№2
Проскочило Н. Багатогранність
 літературного таланту
 Якова Мамонтова. Урок літератури
 рідного краю.....№9

Позакласне читання
Жила С. Уроки позакласного
 читання в системі літературної
 освіти старшокласників (за рома-
 ном Мирослава Дочинця «Горянин.
 Води Господніх русел»). . . . .№7—8
Лілік О. Читацька конференція
 в системі позакласного читання
 (на матеріалі екзистенціальної
 прози). . . . .№6
Мовмига Ю. Поезія
 Анатолія Кичинського. . . . .№4
Мовчан Н. «Князь подільського
 гумору». Урок за творами
 Леоніда Куцого. . . . .№10
Соловйова Н. Урок за повістю
 І. Сенченка «Руді вовки». . . . .№1

Творчий портрет учителів
м. Новограда-Волинського
Герасимчук Н. «На шлях
 я вийшла ранньою весною».

Роздуми Лесі Українки про вагу
 поетичного слова у поезії
 «Мій шлях». 8 клас. . . . .№4
Классович С. Василь Симоненко.
 Казка «Цар Плаксі́й та Лоскотон».
 5 клас. . . . .№4
Ляшук І. Вічна проблема
 життєвого вибору. Вивчення
 поезії Бориса Олійника «Вибір».
 8 клас. . . . .№4
Трехлебова Л. Урок з вивчення
 поезії Володимира Підпалого
 «Тиха елегія». 8 клас. . . . .№4
Ульянова О. Урок з вивчення опо-
 відання Є. Гуцала «Олень Август».
 6 клас. . . . .№4

Факультатив
Логвіненко Н. Сучасне українське
 фентезі. Навчальна програма
 курсу за вибором. 8—9 класи. . .№2
Логвіненко Н. Фентезі
 як вид фантастичної прози. . . .№5
Логвіненко Н. Поєднання
 двох світів, реального
 та ідеального, у творах
 Валерія Шевчука (за оповіданнями
 циклу «Голос трави» з роману
 «Дім на горі»). . . . .№10
Логвіненко Н. Вивчення
 національної автентичної міфології
 як джерела сучасного українського
 фентезі. . . . .№11

Шкільний музей
Стрілко В. Музей історії
 української мови як нова форма
 виховання в учнів інтересу
 до вивчення української мови
 та літератури. . . . .№2

Виховання духовності
Стрілко В. Мотиви християнської
 моралі у творчості Григорія
 Сковороди як передумова форму-
 вання засад українського
 національного виховання. . . . .№6

**Готуємо майбутнього
 вчителя-словесника**
Дятленко Т. Про підготовку
 майбутнього вчителя української
 мови й літератури до роботи
 в профільній школі в умовах
 сучасного педагогічного
 закладу. . . . .№11
Жила С. Вивчення діалогії
 Семена Скляренка «Святослав»
 і «Володимир» у вищій школі.
 Історичні й літературні діалоги. .№5
Жила С. Вивчення роману
 Р. Іваничука «Торговиця»
 у вищій школі. . . . .№10
Жила С. Язичницький світ
 за діалогією Семена Скляренка
 «Святослав» і «Володимир». . .№6

Лілік О. Відродження
 середньовічної традиції у збірці
 Т. Малярчук «Звіролов»:
 модель вивчення у ВНЗ. . . . .№1
Романишина Н. Переваги
 системного методу вивчення
 української художньої малої прози
 студентами філологічних
 спеціальностей ВНЗ. . . . .№2

Книжкова полиця словесника
Голобородько Я. Винниченкіана.
 Кіровоградський портал. . . . .№6
Градовський А. Навчання
 української літератури
 на естетичних засадах. . . . .№6
Логвіненко Н. Рецензія
 на монографію Н.В. Романишиної
 «Українська художня мала проза:
 теоретико-методичні аспекти
 вивчення. . . . .№4
Паламар С. Творчість Т. Шевченка
 – еманация духовної історії
 української нації. . . . .№6
Пушко В. Одивнений світ
 дитинства. . . . .№2
Семенов О. Навчальна книга:
 діалогічна взаємодія і співтворчість
 учителя й учнів. . . . .№11

Наукові студії
Фока М., Кіян О. Живописні
 ефекти в поетичному світі
 Миколи Вороного. . . . .№5
Яровенко Т. Тандем Л. Куценко –
 О. Гольник: «маланюкіана»
 to be continued. . . . .№4

Ігрові методи
Бондаренко Л. «Моя філософія:
 роби людям добро!» Літературна
 гра за творчістю Олеса Гончара №5

Позакласні заходи
Аношкіна Г., Ловінюкова О.
 «Рідна мова й Україна –
 це найдорожче, що в нас є!»
 Літературно-музичне свято. . .№10
Бабійчук Т. Вечір пам'яті
 «Сильна духом».
 Присвячується 90-річчю
 від дня народження
 Зої Милашевської. . . . .№9
Бабійчук Т. Літературно-
 мистецький вечір
 «Олесь Бердник –
 Зоряний Корсар України». . . .№12
Сорокіна Л. «Пісня буде
 поміж нас». Сценарій літературно-
 мистецького свята. . . . .№5

Хроніка подій
Бака С., Кодола В., Шовкоплас Г.
 Тарас Шевченко
 і український літературний
 канон. . . . .№6